

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

39 (2A)
R33

**REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF
PROBLEMLƏRİ**

(Şəki-Zaqatala regionu təmsalında)

239.866

Monoqrafiya Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universitetinin Elmi Şura-
sının qərarı ilə çap olunur.

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kutubxanası

BAKİ – 2006

ÖN SÖZ

Elmi məsləhətçi:	i.e.d., professor	Ş.H.Hacıyev
Elmi redaktor:	i.e.d., akademik	A.A.Nadirov
Rayçılar:	i.e.d., professor	R.H.Məmmədov
	i.e.n., dosent	S.T.Vəliyev

Ə.C.Qasimov, H.A.İsrafilov, E.M.Hacızadə, E.A.Ağayev.

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri
(Şəki-Zaqatala regionu təmsalında).

Bakı: «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı, 2006.- 304 səh.

Monoqrafiya Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin əməkdaşları tərəfindən Şəki-Zaqatala regionunda fəaliyyət göstərən dövlət icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə strukturlarında çalışan işçilərə elmi-metodiki və elmi-praktiki köməklik göstərilməsi məqsədi ilə yazılmışdır.

Kitab regionda çalışan sahibkarlara, fermerlərə, iş adamlarına, mütəxəssislərə elmi-metodik kömək göstərmək məqsədi güdür. O, eləcə də geniş oxucu kütlələri üçün də çox faydalıdır.

© «İqtisad Universiteti nəşriyyatı», 2006

Azərbaycan iqtisadiyyatında əldə edilmiş nailiyyətlər **ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin** adı ilə bağlıdır. Bu nailiyyətlər dünya iqtisadçıları tərəfindən qəbul edilən iqtisadi «**uğur modeli**»-nə əsaslanır.

İctimai-iqtisadi həyatımızın bütün sahələrində qazanılmış nailiyyətlər ulu öndərimizin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev cənabları tərəfindən sivilizasiyalı bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq davam etdirilir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı mərhələlər üzrə reallaşdırılır: yeni istehsal və emal müəssisələri açılır, müasir infrastruktur formalaşır. Regionlarla bilavasitə və ətraflı tanış olduqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün yeni sərəncamlar verir. Bu, respublikamızın regionlarının daha sürətli inkişafına geniş şərait yaradır.

Bütün bunlar Quba, Qusar, Xaçmaz, Siyəzən, Lənkəran, Əli Bayramlı, Hacıqabul, Saatlı, Sabirabad, Gəncə, Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir, Tovuz, Göyçay, Ağdaş və s. rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə, həmin regionların iqtisadiyyatının daha da gücləndirilməsinə, yeni iş yerlərinin açılmasına, yoxsulluğun azaldılmasına və bütünlükdə makroiqtisadi göstəricilərin yüksəldilməsinə təkan verir.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində yeraltı və yerüstü sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın idarə olun-

ması modellərinin, məhsul istehsalı, emalı və infrastrukturunun proqnozlaşdırılması, eləcə də bu sahədə xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilib yaradıcılıqla respublika iqtisadiyyatına tətbiq edilməsinin müstəsna əhəmiyyəti vardır.▲

Şəki-Zaqatala regionunda fəaliyyət göstərən sahibkarlar, fermerlər, biznes qurumları, eləcə də, geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulan Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti alimlərinin hazırladıqları Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri» adlı monoqrafiya müasir dövr üçün xüsusi önəm kəsb edir.

Monoqrafiyada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin regional iqtisadi inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi olan regionların sosial-iqtisadi inkişafının (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramını əldə rəhbər tutaraq, universitetimizin əməkdaşları tərəfindən aparılmış tədqiqatlar nəticəsində Şəki-Zaqatala regionu təmsalında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə kömək edə biləcək, çox zəngin təbii və iqtisadi ehtiyatlar aşkar edilmiş və onlardan elmi əsaslarda daha dolğun və səmərəli istifadə edilməsi yolları göstərilmiş, eləcə də, bu məqsədlərə çatmaq üçün maliyyələşdirmə mənbələri müəyyənləşdirilmişdir.

Qeyd edək ki, Şəki-Zaqatala regionu böyük təbii-iqtisadi sərvətlərə malikdir. Bu region altı iri kənd təsərrüfatı rayonunu: Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala və Şəkini əhatə edir. Region respublikamızın şimal-qərbində – Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamaclarında yerləşir. Regionun ümumi sahəsi 8,96 min km² olmaqla respublikamızın ərazisinin 10,3 faizini təşkil edir. Regionda relyef yüksək dağlıq və dağətəyi

hissələrə bölünür. Ərazinin yüksəklik fərqlərinin böyük olması təbii şəraitin müxtəlifliyinə səbəb olur. Regionda mülayim iqlim şəraiti vardır ki, bu da onu həm də subtropik xarakterli edir.

Regionda əhalinin sayı 531,9 min nəfərdir. Bu da respublika əhalisinin 6,5 faizini təşkil edir. Əhali əsasən dağətəyi hissələrdə yaşayır. Ümumi əhalinin 27 faizi regionun şəhərlərində, 73 faizi isə kəndlərində yaşayır. Son on il ərzində əhalinin orta illik artımı 1,5 faiz təşkil etmişdir.

Regionda əhalinin sıxlığı çox aşağıdır. Hər kvadrat kilometrə 59 nəfər düşür. Regionun ərazisi faydalı qazıntılarla çox zəngindir. Mütəxəssislər hesablamışlar ki, respublikamızın mis ehtiyatlarının 100 faizi, kükürdün 90 faizi, qurğuşunun 97 faizi, sinkin 99 faizi bu regionun payına düşür. Qafqaz regionunun ən iri polimetal yatağı sayılan Filizçay bu regionun ərazisində yerləşir. Dağlıq və dağətəyi yerlərdə zəngin çınqıl, qum və başqa tikinti materialları vardır.

Region ərazisinin 27 faizi meşələrlə əhatə olunmuşdur. Onların əsas hissəsi Balakən və Zaqatala rayonlarının payına düşür. Region bol su ehtiyatlarına malikdir. Torpaqları çox münbit və məhsuldardır.

▲ Regionda kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələri inkişaf etdirilir. Respublikamızda istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının müəyyən bir hissəsini bu region verir. Tütünçülük, baramaçılıq, meyvəçilik, taxılçılıq, üzümçülük, ət-süd və ət-yun istiqamətində inkişaf etdirilən qoyunçuluq əsas yer tutur. Azərbaycanda istehsal olunan tütünün 75 faizi, taxılın 17 faizi, baramanın 35 faizi, yaşıl çay yarpağının 2 faizi bu regionun payına düşür.

Respublikada istehsal edilən və satışa gedən heyvandarlıq məhsullarının təqribən 10 faizi tədqiq edilən regionda istehsal olunur.

Şəki-Zaqatala regionunda əsasən emal və yüngül sənaye sahələri inkişaf etmişdir. Ölkə üzrə sənaye məhsulunun təqribən 3 faizi bu regionda istehsal edilir.

Region ərazisinin 27 faizi, əhalinin isə 30 faizi Şəki inzibati rayonuna məxsusdur. Regionda istehsal edilən ümumi sənaye məhsullarının 2004-cü ildə 42 faizi, 2005-ci ilin birinci yarısında 74 faizi Şəki rayonunda istehsal olunub.

Regionda əsasən emal sənayesi təşəkkül tapmışdır. Kənd təsərrüfatı, yüngül və yeyinti sənaye sahələri üzrə iri ixtisaslaşmış emal müəssisələri fəaliyyət göstərir. Bu sahələr regionun sənaye məhsulunun 95 faizini verir. Yeyinti sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına xüsusi meyl göstərir.

Qəbələ, Qax və Balakəndə Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatalada fındıq zavodu və çay fabriki yeyinti sənayesinin respublika əhəmiyyətli müəssisələridir. Bundan başqa, yerli tələbatı ödəyən çörəkbişirmə, şərq şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir.

Şəki-Zaqatala regionunun gözəl təbiəti vardır. Tədqiq edilən region Azərbaycanın ən gözəl istirahət-turizm bölgələrindən biridir. Regionda istirahət-turizm müəssisələri də geniş fəaliyyət göstərir. Bu ərazidən Gürcüstana beynəlxalq turizm marşrutu keçir.

Regionda həmçinin inkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsi də vardır. Əsas yol Yevlax-Balakən şosesi və 80-ci illərin ikinci yarısında istifadəyə verilmiş dəmiryoludur. Regionda sosial infrastruktur daim genişlənir,

inkişaf edir. Ümumtəhsil və orta ixtisas məktəbləri, ali məktəblərin filialları, mədəni-maarif və səhiyyə ocaqları, muzey və teatrlar region əhalisinin mənəvi zənginləşməsində və gənclərin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində və onların sağlamlığının qorunmasında xüsusi rol oynayır.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının, o cümlədən bələdiyyələrin işinin səmərəliliyinin artırılması üçün onlara idarəetmə proseslərində daha geniş sərbəstlik verilməsi daha məqsədə uyğundur. Regionda 260 bələdiyyə, o cümlədən 8 şəhər və qəsəbə bələdiyyələri fəaliyyət göstərir.

Regionda çox zəngin meşə sərvəti vardır. Region özünün nadir meşə və meyvə ağacları ilə fərqlənir. Belə ki, şabalıd, qoz, fındıq, fıstıq, əzgil, çaytikanı və digər belə faydalı, təbabət və qida əhəmiyyətli bitki örtüyü ilə bu region dünyada şöhrət qazanmışdır. Səyahılardan biri yazmışdır: **«Kim Şəki-Zaqatala meşələrindən, çəmənlərindən keçməyibsə, sərin bu laqlarından su içməyibsə, o, Azərbaycan gözəlliklərini duya bilməz, bu diyarın əsrarəngiz təbiətindən söz açə bilməz».**

Regionda fəaliyyət göstərən turizm bazaları, kəndli (fermer) təsərrüfatları, kənd təsərrüfatı kooperativləri, kənd təsərrüfatı məhsulları emal edən müəssisələr, assosiasiyalar və səhmdarlar cəmiyyəti geniş fəaliyyət göstərir. Heyvandarlıq istiqamətində inkişaf edən müəssisələrin istehsal etdikləri məhsullar (ət, yağ, pendir, süd, qatıq, bal və s.) yüksək keyfiyyətə, xüsusi tama və ətə malikdir. Bu regionun bazarlara çıxardığı müxtəlif ərzaq məhsulları istehlakçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanır. Lakin təəssüflə qeyd edək

ki, bu regionun mövcud yeraltı və yerüstü sərvətlərindən heç də tam istifadə edilmir. Belə ki, Dövlət Proqramında müəyyən edilmişdir ki, sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün birinci növbədə islahatların həyata keçirilməsi prosesini daha da təkmilləşdirmək lazımdır. Respublikamızın təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatımızın dinamik inkişafında, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında islahatlar çox mühüm rol oynayır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində respublikamızda ümumi daxili məhsul 1996-cı ildə 1,3 faiz artdığı halda, 2004-cü ildə 10,2 faiz, 2005-ci ilin ilk 6 ayında isə 18 faiz çoxalmış, hal-hazırda 26,4 faiz təşkil edir. BVF-nun proqnozlarına görə 2006-cı il üçün bu rəqəmin 30 faizə qədər artacağı gözlənilir.

Müəlliflərin apardığı tədqiqatlar göstərir ki, tədqiq edilən regionun ərazilərində sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün sistemli islahatların həyata keçirilməsi fasiləsiz olaraq davam etdirilməlidir. Hələlik ölkəmiz islahatların ikinci mərhələsini yaşayır. Mütərəqqi fikirlər, yeni texnologiyalar, dəyərli ideyalar meydana gəldikcə, sosial-iqtisadi xarakterli islahatları davam etdirməyə daha böyük ehtiyac yaranır. Bütün bu dediklərimizi yekunlaşdıraraq qeyd edə bilərik ki, Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün birinci növbədə **sistemli islahatların** həyata keçirilməsi əzmlə davam etdirilməlidir.

Bu məqsədlə regionda iki mühüm problemin həll edilməsi çox vacibdir. **Birincisi**, regionda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin xüsusi çəkisini yüksəltmək, **ikincisi** isə regionda tam və sərbəst azad sahibkarlığın inkişafına stimül yaratmaq, onun fəaliyyət dairəsini hər vasitə ilə genişləndirmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi ölkəmizdə, o cümlədən Şəki-Zaqatala regionunda gedən islahatlar nəticəsində torpaqlar tam özəlləşdirilmişdir. 1,139 milyon hektar torpaq sahəsi kəndlilərə paylanmışdır. Beləliklə, 3,5 milyona yaxın kənd əhalisi torpaq sahibi olmuşdur. Hesablamalar göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunda istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının 96-99 faizi özəl bölmənin payına düşür. Bütün sahələrdə özəl sektorun qazandığı uğurlar göz qabağındadır. Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün qarşıda duran **ikinci çox mühüm vəzifə**, dövlətsizləşdirmə prinsipinə əsaslanaraq məhsul istehsalının və emalının dinamik artımına nail olmaqdan, hər bir şəhər, qəsəbə və kəndlərdə infrastrukturunu genişləndirmək və Avropa standartları səviyyəsinə çatdırmaqdan ibarətdir.

Respublikamızda özəlləşdirilmiş 3,7 min kiçik müəssisənin mühüm bir hissəsi Şəki-Zaqatala regionunun payına düşür. Hazırda respublikamızda həyata keçirilən ikinci özəlləşdirmə proqramına əsasən nəqliyyat, rabitə, maşınqayırma, kimya, yanacaq-energetika kompleksi və s. dövlətsizləşdirilir və özəlləşdirilir. Deməli, müasir mərhələdə mühüm vəzifə regionda dövlətsizləşdirməyə, xüsusiləşdirməyə üstünlük verməklə yanaşı sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdən ibarətdir.

Şəki-Zaqatala regionunda mühüm vəzifələrdən biri də yerli sakinlərin sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasına qayğının artırılmasıdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunun yüksək dağlıq bölgələrində bələdiyyə ərazilərində yaşayan

sakinlərin əmək haqlarının, pensiyaların və müavinətlərin artırılmasına daha çox ehtiyac vardır. Dağ, dağətəyi bölgələrdə yaşayan sakinlərin sosial təminatı ilə şəhər, qəsəbə və aran yerlərdə yaşayan sakinlərin sosial vəziyyəti arasında 1,5-2,0 dəfə fərq vardır. Yüksək dağ yerlərində məskunlaşmış sakinlərin qaz, elektrik enerjisi, su təminatı və digər kommunal xidmətləri aran bölgələrdə olduğundan çox-çox geridə qalır. Yerli sakinlərə maddi yardımlar da bəzi kəndlərdə yox səviyyəsindədir. Özünün idarəetmə orqanlarının effektivliyini dərindən dərk etmək, onların fəaliyyətində daha yaxından iştirak etmək üçün hər bir sakinin maddi və mənəvi cəhətdən daha maraqlı olmasına söylərini artırmaq lazımdır. Nəzərə alsaq ki, 1995-2005-ci illərdə respublikamızda əhalinin orta aylıq əmək haqqı və pensiyaların məbləği bir-neçə dəfə artmışdır, onda aydın olar ki, Şəki-Zaqatala regionunda ucqar dağ sakinlərinin aylıq əmək haqlarını və pensiyalarını nəzərdə tutulan səviyyəyə çatdırmaq üçün hələ xeyli iş görmək lazımdır.

Beləliklə, tədqiq edilən Şəki-Zaqatala regionunda əhalinin sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək üçün üç mərhələnin keçirilməsi vacibdir:

Birinci mərhələ Şəki-Zaqatala əhalisinin (xüsusilə ucqar dağ bölgələrindəki əhalinin) sosial-iqtisadi problemlərinin həllinin regionun ümumi inkişaf səviyyəsinə çatdırılması;

İkinci mərhələ əhalinin sosial-iqtisadi inkişafının respublikamızdakı orta səviyyəyə çatdırılması;

Üçüncü mərhələdə isə tədqiq edilən regionun əhalisinin sosial-iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılmış səviyyəyə uyğunlaşdırılması.

† Regionda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi yeni iş yerlərinin açılmasına, on minlərlə sakinin maddi rifahının daha da yüksəldilməsinə, regionda yoxsulluğun azaldılmasına zəmin yarada bilər. †

Şəki-Zaqatala regionu qarşısında qoyulan ən mühüm vəzifələrdən biri də iqtisadiyyatın idxal yönümlüyündən ixrac yönümlüyünə doğru inkişaf etməsidir. Bunun üçün regionda demək olar ki, bütün potensial imkanlar (həm resurs, həm də kadrlarla bağlı) vardır.

‡ Bununla əlaqədar olaraq təqdim olunan monoqrafiyada regionda kənd təsərrüfatı məhsullarının sürətlə artırılması proqnozları açıqlanır, emal sənayesi ilə aqrar sektor arasında uzun illərdən bəri mövcud olan disproportsiyanın aradan qaldırılması və bu məqsədlə həmin sahədə marketinq fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi və canlandırılması yolları müəyyən edilir. Ayrı-ayrı xarici ölkələrin qazandıqları çoxillik təcrübə zəngin materiallar əsasında tədqiq edilir, ümumiləşdirilir və regionda geniş istifadə edilməsi yolları göstərilir. †

Bunlarla yanaşı, monoqrafiyada Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin digər aktual problemlərinin həlli yolları açıqlanmış və elmi cəhətdən proqnozlar verilmişdir.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti alimlərinin uğurla başa çatdırdıqları və 2008-ci ilədək tədqiqatı davam etdirilməsi nəzərdə tutulan bu monoqrafiyanın hazırlanması şübhəsiz ki, təqdirəlayiqdir.

«Şöhrət» ordenli, əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor, «Qızıl qələm» mükafatı laureatı, Universitetin kafedra müdiri **Əbülfəz Qasımov**, Universitetin Magistr Hazırlığı Mərkəzinin direktoru,

Respublikanın əməkdar müəllimi **Həsən İsrailov**, Magistr Hazırlıq Mərkəzinin direktor müavini, Azərbaycan Regionlarının İnkişaf Problemləri üzrə Elmi Araşdırma və Konsaltinq Mərkəzinin ekspertlər qrupunun rəhbəri i.e.n. **Elşən Hacızadə** və region üzrə tədqiqatçı **Elman Ağayevin** söyləri nəticəsində hazırlanmış bu monoqrafiya mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Monoqrafiyanın hazırlanmasında öz məsləhətləri və dəyərli tövsiyələri ilə yaxından köməklik göstərmiş Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax, Qəbələ və Oğuz rayonlarının İcra hakimiyyətləri başçıların, bələdiyyə sədrlərinin, yerli icra və bələdiyyə nümayəndələrinin çox böyük köməyini nəzərə alaraq, universitetin rektorluğu öz dəyərli məsləhət və tövsiyələri ilə monoqrafiyanın hazırlanmasında iştirak edənlərin hamısına böyük təşəkkürlərini bildirir.

Ümid edirik ki, İqtisad Universitetinin alimləri tərəfindən hazırlanmış monoqrafiyanın Şəki-Zaqatala və digər regionların gələcək sosial-iqtisadi inkişafına elmi-praktik dəstək verilməsində çox böyük əhəmiyyəti olacaqdır.

Şəmsəddin Hacıyev,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
rektoru, iqtisad elmləri doktoru, professor

FƏSİL I

ŞƏKİ-ZAQATALA REGIONUNDA SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN SÜRƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN ELMİ-NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın müasir səviyyəsi

Respublikamızda təbii olaraq öz həllini gözləyən çoxlu problemlər vardır. Həmin problemlərin həllində Avropa Şurasının, demokratik ölkələrin, xüsusi ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin çoxillik zəngin təcrübəsinə istinad etmək çox böyük fayda verir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, hansısa bir ölkənin təcrübəsini olduğu kimi, yerli xüsusiyyətlərini nəzərə almadan tətbiq etmək əzmindəyik. Belə düşünmək ciddi səhv olardı. Ən mütərəqqi, tarixin sınaqlarından keçmiş təcrübə yaradıcı surətdə, yerli xüsusiyyətləri, əhalinin adət-ənənələri nəzərə alınmaqla istifadə edilə bilər. Demokratik cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, hər bir regionun, ərazinin təbii və sosial-iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə etmək və bu əsasda əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün tək cədvət orqanlarının deyil, özünüidarəetmə orqanlarının da üzərinə çox mühüm vəzifələr düşür. Məhz bu tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsəd də Şəki-Zaqatala regionunda müasir inkişaf səviyyəsini aşkara çıxarmaq, onların yüksəlişi üçün yerli ehtiyat və imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Xatırlatmaq lazımdır ki, belə bir tədqiqatın aparılmasına müəllifin malik olduğu bir sıra potensial imkanların böyük köməyi olmuşdur. Onlardan ən başlıcası aşağıdakılardır:

1. Bu tədqiqatın müəllifləri regionda, onun əhatə etdiyi rayonlarda olmuş, işgüzar əlaqələr zamanı hər

bir kəndlə, onun təbii-iqtisadi şəraiti ilə bilavasitə tanış olmuş, yerli əhalinin sosial-iqtisadi problemlərini öyrənmişdir. Bu gün o, həmin ərazilərdə, yeni demokratik, idarəçilik şəraitində öz arzu və təkliflərini elmi dəlillərlə təsdiqləməyə nail olmuşlar.

2. Onlar bilavasitə hər bir kəndin sosial-iqtisadi problemlərinin araşdırılması ilə məşğul olmuşdur. Yerli sosial-iqtisadi problemləri araşdırıb, respublikanın bir sıra nəşrlərində öz təklif və fikirlərini geniş oxucu kütlələri ilə bölüşdürmüşdür.

Bütün bunlar regionda sosial-iqtisadi problemləri təhlil etməyə, öyrənməyə, onun həlli yollarını axtarıb tapmağa imkan vermişdir.

Apardığımız dərin iqtisadi təhlil və çoxillik müşahidələrimiz bunu deməyə əsas verir ki, Şəki-Zaqatala regionu böyük sərvətə malikdir. Torpaq və iqlim şəraitinə, yeraltı və yerüstü sərvətlərinə, meşə və kurort sərvətlərinə, bitki örtüyünə və fauna zənginliyinə görə bu region təkrarədlməz bir varlı regiondur. Bu regionu başqa regionlardan fərqləndirən əsas amillər hansılardır?

Əvvəla qeyd edək ki, region nadir və çox qiymətli bitkilər diyarıdır. Qoz, fındıq, şabalıd, xurma, gül yağı istehsal etmək üçün yüksək məhsuldar və dəyərli qızılgül sortlarını, tibbi əhəmiyyətli hər cür meşə meyvələri, bitkiləri və digər bu kimi təbii sərvətini saymaqla qurtarmaz.

İkincisi isə budur ki, region kurort və turizm sərvətinə, şəffaf və sərin suları olan bulaqlara malikdir. Bu regionun dağlıq bölgəsində maral, ceyran, cüyür, dağ keçisi, bildirçin və digər belə dəyərli çöl heyvanları və

quşları yetişdiren xüsusi təsərrüfatlar yaratmaq mümkündür.

Üçüncüsü, regionda ipekçiliyi inkişaf etdirmək üçün güclü ehtiyatlar vardır. Şəki rayonunda çox qədimdən təşəkkül tapmış barama emalı dünya bazarına çıxarılacaq çox keyfiyyətli parçalar, yaylıqlar və digər ipek məmulatları istehsal etməyə imkan verir. Balakən, Zaqatala, Qax, Oğuz və Qəbələ rayonlarındakı su vadilərində: arxların, göllərin və digər su vadilərinin ətrafında enliyarpaqlı tut ağaclıqları salmaq və ipekçiliyin yem bazasını yaratmaq üçün əlverişli şərait vardır. Bizə elə gəlir ki, Şəki-Zaqatala regionunda ipekçiliyi inkişaf etdirmək potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi çox böyük gəlir mənbəyinə çevrilə bilər.

Bu işə regiondakı bələdiyyələri, məktəbləri, elm müəssisələrini də cəlb etmək çox yaxşı olardı. Regionda məktəbli gənclərin gücündən istifadə etməklə tut tingləri əkilməsi işini təşkil etmək olar. Hər bir məktəblinin il ərzində on ədəd tut tingi əkəcək şüarı altında həyata keçirilən tədbir regionda ipekçiliyin möhkəm yem bazasını yaratmağa və barama istehsalını sürətlə artırmağa səbəb ola bilər.

Regionun baramaçılıqla ciddi məşğul olmaları çox faydalı və sərfəlidir. Baramaçılıq elə bir sahədir ki, az müddət (maksimum iki ay) ərzində istehsal başa çatır və böyük gəlir əldə edilə bilər. Baramaçılıq bələdiyyə sakinlərinin əməyində (xüsusilə gənclərin) iş qüvvəsindən istifadə etməyə şərait yaradar. Tut tinglərinin əkilməsi su vadilərindən bəhrələnməyə imkan verir. Çox yaxşı olar ki, regionun əhatə etdiyi hər bir rayonda sahibkarların yetişdirdikləri barama yerindəcə alıcılar

tərəfindən qəbul edilsin. Bu, sahibkarların maddi marağını artırır, nəqliyyat xərclərinə qənaət olmasını təmin edir, işlərini xeyli asanlaşdırar.

Regionda arıçılıq təsərrüfatının sürətli inkişafına da xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Tədqiqatımız göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionu respublikamızda ən güclü bal istehsalı bazasına çevrilə bilər. Burada bitki örtüyü cökə ağacı və bal şirəsi ilə zəngin olan meyvə ağacları (xurma, alma, armud, əzgil və s.) təbii olaraq arıçılığın çox zəngin və faydalı yem bazasını yaratmışdır. Yaşlı sakinlər bu regionda istehsal edilən balın xüsusi təbabet əhəmiyyəti olduğunu da təsdiqləyirlər.

Bu sahənin proqnozlarını işləyib hazırlayarkən biz aşağıdakı nəticələrə gəldik və ən zəruri təkliflərimizi vurğulayacağıq.

1. Əhalinin ən sıx məskunlaşdığı ərazilərdə arıçılıq təsərrüfatı üçün tələb olunan bütün ləvazimatların istehsalını təşkil etmək. Görünür ki, arıçılıq üçün tələb olunan ləvazimatı vaxtı-vaxtında və az nəqliyyat xərci çəkməklə əldə etmək üçün onun istehsalını regionda bir neçə yerdə təşkil etmək faydalı olardı.

2. Ən mühüm məsələlərdən biri də regiondakı texniki-peşə məktəblərində arıçılıq kurslarının açılması məqsəduyğundur. Müəyyən etdiyimiz proqnozlara görə burada müasir biliklərə malik olan arıçılıq üzrə kamil mütəxəssis kadrların hazırlanması çox böyük fayda verə bilər.

Şəki-Zaqatala regionu öz təbii sərvətlərinə görə çox zəngin və rəngarəngdir. Regionun bütün dağlıq hissəsi, təbiət etibarını ilə təkraredilməz dərəcədə gözəldir. Bu təbii gözəlliklərdən və sərvətdən səmərəli

istifadə etməklə regionda fəaliyyət göstərən sakinlərin həyat tərzini kökündən yaxşılaşdırmaq olar. Bizə elə gəlir ki, regionda qarşıda duran bu perspektiv əhəmiyyətli global problemləri həll etməkdən ötrü onların yaşayış tərzini Avropa səviyyəsinə çatdırmaq üçün aşağıdakılara nail olmaq lazımdır:

1. Region ərazilərində əmək, əmlak, torpaq, sərmayə qoyuluşu bazarlarının inkişafına rəvac vermək, əhəlinin həmin bazarlarda fəal iştirakını təmin etmək;

2. Regionda hər cür (kiçik, orta və iri) sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkül tapmasına əlverişli şərait yaratmaq;

3. Vergilərin vaxtında və düzgün toplanmasında ədalətlik prinsipinin qorunub saxlanılmasına və bu yolla maliyyə imkanlarının artırılmasına nail olmaq;

4. Ərazilərində yerli sosial-iqtisadi problemlərin həllində iştirak edən müəssisə və təşkilatların maddi və mənəvi marağını artırmağa xüsusi əhəmiyyət verilməsinə nail olmaq;

5. Regionda investisiya imkanlarını səfərbər etmək və onların buna maddi və mənəvi marağını artırmaq üçün maksimum şərait yaratmaq;

6. Region ərazilərində mövcud olan yeraltı və yerüstü sərvətlərdən (mineral sülardan, müalicə əhəmiyyətli mədən sularından, daş, qum, gil, əhəng və digər inşaat materiallarından, meşə sərvətindən, iqlimdən, kurort sərvətindən və digər bu kimi təbii-iqtisadi potensialdan və s.), bütün vasitələrdən bacarıqla istifadə edərək bələdiyyələrin büdcələrini möhkəmlətmək;

7. Regionun hər bir nəfərində iqtisadi tefəkkürü, düşüncə tərzini, təsərrüfatçılıq vərdişlərini zənginləş-

dirmək. Bu məqsədlə, kompüterləşdirməni, informatika texnologiyalarından bacarıqla istifadə etməyi bacarmaq çox zəruridir. İnternetdən bəhrələnməyi bacarmaq, bələdiyyələrin tarixini, fəaliyyət dairəsini, maliyyə resurslarını aşkara çıxarmaq təcrübəsini öyrənmək;

8. Regionda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün maliyyə problemlərini tənzimləmək, onun dərin iqtisadi təhlil əsasında fəaliyyətlərini aşkarlamaq üçün hər bir rayonda ayrıca «İqtisadi təhlil və informasiya mərkəzləri» fəaliyyət göstərməlidir. Belə mərkəzləri ilk növbədə rayon mərkəzlərində (Şəki, Balakən, Zaqatala, Qəbələ, Oğuz və Qax rayonlarında) yaratmaq;

9. Sakinlərin arzu və tələblərinin operativ qaydada, ədalətlə həll edilməsinə xüsusi əhəmiyyət vermək, bu əsasda region bələdiyyələrinin işgüzarlığını artırmaq, idarəçiliyini təkmilləşdirmək, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etmək, pul vəsaitlərinin xərclənməsində hər cür israfçılığa son qoyulmasına nail olmaq;

10. Təcrübə göstərir ki, səriştəsizlik ən böyük təsərrüfatsızlıqdır. İstər istehsal sahəsi olsun, istərsə də maliyyə sahəsi, təsərrüfatçılıq hökm sürən yerdə gəlir çoxalacağını, xalqın maddi güzəranı get-gedə yaxşılaşacağını və s. nəzərə alaraq bu kimi hallara son qoymaq.

Tədqiq etdiyimiz regionda bir sıra maliyyə və təşkilati problemləri də vaxtında həll etmək yaxşı olardı. Bir sıra elə problemlər vardır ki, onlar dövlətlə özünüidarəetmə orqanlarının birgə səyi nəticəsində, hər regionun öz xüsusiyyətlərinə uyğun həll edilmə-

lidir. Belə problemlər, bizə elə gəlir ki, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Hakimiyyət səlahiyyətlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi. Bu iş düzgün yerinə yetirilərsə onda yerli özünüidare və dövlət hakimiyyətinin səylərinin birləşdirilməsi;

2. Yerli özünüidarəetmələrin maliyyələşdirmə mənbələrinin düzgün müəyyən edilməsi;

3. İqtisadi inkişafın tənzimlənməsi sahəsində dövlət və bələdiyyə hakimiyyətlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin proqram mexanizmlərinin qurulması. Bələdiyyələrin iştirakı ilə iqtisadi inkişafın regional və sahə proqramlarının tənzimləmə mexanizmlərinin işləyib hazırlanması və onların öz əksini qanunvericilikdə tapması;

4. Yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün real mexanizmlər yaradılması;

5. Regionda iqtisadiyyatın dinamik inkişafına marağı artırmaq üçün real imkanlar yaradılmalıdır. Yerli özünüidarənin faydalı fəaliyyəti üçün şərait ayrı-ayrı şəxslərin təşəbbüs və fəallığı ilə, əsas qanunların qəbul edilməsi ilə, yerli büdcələrin gəlir bazasının genişləndirilməsi yolu ilə yaradılmalıdır. Yerli özünüidarələrin maraqlarını ifadə edə bilən strukturların yaradılması ən ündə məsələlərdən biridir. Region iqtisadiyyatının tənzimləmə mexanizmlərini işləyib hazırlayarkən yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllinə məhdud şəkildə olsa da müxtəlif mülkiyyət formalarının cəlb edilməsi;

Şəki-Zaqatala regionunda gələcək inkişaf proqnozları göstərir ki, burada yerli idarəetmə orqanlarının sosial-iqtisadi cəhətdən vüsət alması ilk növbədə bütün istehsal sahələrinin genişləndirilməsindən, yerli

əhali üçün şəraitin yaxşılaşdırılmasından, onların tələbatlarının daha dolğun ödənilməsindən ibarət olmalıdır.

Yerli özünüidarələrin əldə etdiyi gəlirlərin toplanması, xərclərinin düzgün müəyyən edilməsi illik bələdiyyə büdcələrinin möhkəmlənməsinə səbəb ola bilər. Bizə elə gəlir ki, gələcəkdə yerli özünüidarələr gələcək il üçün gəlirlərini və xərclərini müəyyən edəcəklər. Qabaqcadan belə bir balanslaşdırılmış büdcələrin tərtib edilməsi bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsində yeni bir mərhələ olacaqdır. Məlumdur ki, belə bir maliyyə sənədi bələdiyyələrin yığıncaqlarında təsdiq edildikdən sonra qüvvəyə minə bilər.

Dövlət yerli özünüidarələrin büdcələrinə, burada toplanmış vəsaitlərin haraya və nə üçün xərclənməsinə laqeyd yanaşmamalıdır. Yerli büdcələr tərtib edilərkən əvvəlcə gəlir mənbələri müəyyən edilir və sonra gəlirin müqabilində xərclər aşkarlanır.

Tədqiqatımız göstərir ki, bir sıra ölkələrdə büdcələrdəki xərclər iki yerə bölünür. Birinci qrup xərclərə məcburi, ikinci qrup xərclərə isə könüllü xərclər deyilir. Öncə büdcədə nəzərdə tutulmuş xərclər ödənilir. Sonra isə yerdə qalan vəsait – könüllü xərclərə istifadə olunur. Regionun büdcələrində bəzi xərclər şərti olaraq nəzərdə tutulur. Əgər həmin xərci ödəmək üçün gəlir əldə edilmirsə, bəzən dövlət özü də bu və ya digər xərci ödəmək üçün də yardım göstərir. Məlumdur ki, büdcələrin büdcə kəsirləri gələn ilin gəlirləri ilə ödənilir. Artım olduqda isə gələn ilin büdcəsində nəzərə alınır. Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunun büdcəsinin təhlili göstərir ki, bu qeyd etdiyimiz prinsiplərə hər yerdə ciddi əməl edilmir. Bu da bir

həqiqətdir ki, tədqiq etdiyimiz regionda büdcələr bir il üçün tərtib edilir.

Büdcənin gəlirləri və xərcləri gələcək il üçün hesablandığına görə istər-istəməz təqribi ola bilər. Ona görə də qarşıdakı ildə büdcənin balanslaşdırılmasına ehtiyac yaranır. Bununla əlaqədar olaraq çox vaxt büdcədə müvafiq dəqiqləşdirmələr aparılır.

Bəzi ölkələrdə büdcələr hazırlandıqdan sonra dövlət tərəfindən nəzarətdən keçirilir. Büdcə tələblərə tam cavab vermədikdə yenidən işlənilmək üçün geri qaytarıla bilər.

Büdcələrin aşkarlıq şəraitində formalaşması və istifadə edilməsi regionda xoş əhvali-ruhiyyə yaradır. Şəki və Zaqatala rayonlarında bu özünü daha aydın büruzə verir. Şəkiddə bir çox bələdiyyələr yerli büdcələrini şuralarında müzakirə etməyə hələ xeyli qalmış xüsusi elanlar verirlər. Bu işdə yerli radiolardan, televiziya kanallarından, mətbuatdan, qəzet və jurnallardan geniş istifadə edirlər. Respublikamızda nəşr edilən vətəndaş cəmiyyətinin orqanı olan «Yerli özünü-idarəetmələrin məsələləri» jurnalında xüsusi yazılar verilir. Bələdiyyələri onların malik olduqları mülkiyyət, yerli büdcələri və dövlət mülkiyyətində olub istifadəsinə verilmiş əmlak və digər mülkiyyət təşkil edir. Qeyd edilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin maliyyə proqnozları Avropa standartlarına uyğun istiqamət almış, yerli maliyyə resursları nəzərə alınaraq maliyyələşdirmə bütünlükdə bölgədə sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirməyə yönəldilmişdir. Şübhə yoxdur ki, bütün bunlar regionda sosial-

iqtisadi inkişaf səviyyəsi və onun maliyyələşdirilməsinin əsaslı proqnozlarından xəbər verir.

Tədqiqatımızda biz çalışdıq ki, Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini və onun maliyyə vəziyyətlərini araşdıraq. Bələdiyyələrin özlərinin işləyib hazırladıqları məlumatlar əsasında aydın oldu ki, onlardan bəziləri öz gəlirləri ilə özlərini idarə edir və hətta xeyli mənfəət də əldə edirlər. Belə bələdiyyələri fəaliyyət göstərdikləri rayondan aslı olmayaraq birinci qrupa aid etdik. İkinci qrupa daxil edilən bələdiyyələr isə öz mədaxil və məxaric smetalarında nəzərdə tutduqları qədər gəlir əldə edir. Nəzərdə tutduqları xərcləri ödəyə bilirlər. Üçüncü qrupa aid edilən bələdiyyələr isə öz xərclərini gəlirləri ilə ödəyə bilmirlər. Onlar dövlət yardımına bu və ya digər sənəballı inşa işlərini və ya tədbirləri həyata keçirmək üçün kredit, subsidiya və investisiyalardan bəhrələnməyə möhtacdılar. Bu barədə aşağıdakı cədvəldə verilmiş qruplaşdırma daha geniş məlumat verir.

Aparılmış qruplaşdırmadan aydın olur ki, regionda fəaliyyət göstərən 260 bələdiyyənin 38,8 faizdən çoxu öz gəlirləri ilə öz xərclərini ödəyir və xeyli miqdarda qazanc da əldə edirlər, 24,6 faizi isə nəzərdə tutulmuş xərcləri əldə etdikləri öz gəlirləri ilə ancaq ödəyə bilər. Yerdə qalan 36,6 faiz bələdiyyələr mədaxil-məxaric smetasında nəzərdə tutulmuş məsarifləri ödəyə bilmirlər. Bu zaman dövlət bələdiyyə mülkiyyətini müdafiə edir, subsidiyalar, kreditlər, qrantlar vermək yolu ilə onları bu çətin vəziyyətdən çıxarır.

Cədvəl 1

**Şəki–Zaqatala regionunda özünüidarəetmələrin
sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi və maliyyə vəziyyəti
(2004-cü ilin məlumatlarına əsasən)**

Qrup- lar	Bələdiyyə- lərin sayı	Yekuna gərə %-lə	Bələdiyyələrin özlərini maliyyələşdirmə vəziyyəti
I.	101	38,8	Mədəxil-məxaric smetalanna əsasən öz gəlirləri ilə xərclərini ödəyir və xeyli miqdar qazanc da əldə edirlər.
II.	64	24,6	Özlərinin nəzərdə tutduqları xərcləri öz gəlirləri ilə ancaq ödəyə bilirlər.
III.	95	36,6	Özlərinin müəyyən etdikləri gəlirlə öz xərclərini ödəyə bilmir, dövlətin yardımına ehtiyacları vardır.
Cəmi	260	100	

Cədvəl məlumatlarını qruplaşdırmaqla aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

Birincisi budur ki, regionda bələdiyyələrin özünü-maliyyələşdirmə üçün geniş imkanları vardır. Regionda bələdiyyələrin əksəriyyəti özünü tam maliyyələşdirir və hətta xeyli miqdar vəsait də toplaya bilirlər. Onların regionun sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində iştirakı get-gedə daha da artacaqdır.

İkinci nəticə isə budur ki, regionda ikinci və üçüncü qruplara daxil olan bələdiyyələr özlərini maliyyələşdirmə səviyyələrinə görə birinci qrup bələdiyyələrə çatdırmış olsalar, milyard manatlarla əlavə gəlir

əldə etmək mümkün olar. Buna görə də ilk mərhələdə onlara daxili imkanlardan tam, dolğun və səmərəli istifadə etmək üçün hər cür maliyyə yardımı göstərmək lazımdır: kreditlər və subsidiyalar vermək, istiqraz və rəqələri buraxmaq və s. Yalnız bu yolla bələdiyyələr öz ərazilərindəki yerüstü və yeraltı sərvətlərdən geniş və sərfəli əsaslarda istifadə edə bilərlər.

Üçüncüsü də odur ki, həmin maliyyə cəhətdən geridə qalan bələdiyyələrə və onların sakinlərinə ən mütərəqqi iqtisadi tərəkkürü, insanlarla işləmək, təmasda olmaq barədə psixoloji idarəçiliyin əsaslarını açıqlamaq lazımdır.

Elə etmək lazımdır ki, hər bir bələdiyyə sakini başa düşsün ki, o, demokratiyanın ən bariz nümunəsi olan yerli özünüidarə şəraitində yaşayır və fəaliyyət göstərir. O, böyük dövlət imtiyazları şəraitində yaşayır. Yerli imkanlardan nə qədər düşünülmüş qaydada və nə qədər səmərəli istifadə edilərsə onun bu günü, sabahı və gələcəyi daha təminatlı olar və yaxşı yaşayar.

Doğrudur, ötən 70 il ərzində, Sovetlər birliyində hər bir vətəndaşın və eləcə də hazırkı bələdiyyə sakinlərinin şüuruna yeridilmişdir ki, sən işləməlisən, qazandığınızı isə dövlət istədiyi kimi sərf etməlidir. Belə bir düşüncə tərzi ilə yaşayan və fəaliyyət göstərən vətəndaşların əl-qolu işdən soyuyur, təbiətin onlara bəxş etdiyi nemətlərdən müstəqil sürətdə bəhələyə bilmir-dilər.

Hazırda ölkəmizdə əldə edilmiş müstəqillik, bununla sıx bağlı fəaliyyət göstərən bələdiyyələr həmin ziddiyyətli, ədalətsiz məqamları birdəfəlik aradan götürmüş, arzusunda olan hər bir şəxsə sahibkar olmaq

hüququnu vermiş, öz qazancına özlərinin sahib olmasına zəmin yaratmışdır. Bütün bu göstərilənlərə görə tam cəsarətlə demək olar ki, respublikamızda olduğu kimi, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda da bələdiyyələr özünü tam doğruldu və böyük gələcəyə malikdirlər. Lakin hər şey özünüidarəetmələrə düzgün başçılıq etməkdən və qarşıya çıxan sosial-iqtisadi problemləri vaxtında və cəsarətlə elmi əsaslarda həll etməkdən asılıdır.

1.2. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin obyektiv zəruriliyi

Demokratik, müstəqil, hüquqi, dünyəvi və unitar dövlət sayılan Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi problemlərinin aradan qaldırılması obyektiv zərurətdən irəli gələn qanunauyğunluqdur.

İqtisadiyyatımızın bütün sahələrinin inkişafında ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. İdarəçiliyin ayrılmaz hissəsi olan yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşəkkül tapması respublikamızda geniş miqyasda həyata keçirilən demokratik proseslərin bəhrəsidir, demokratikləşmənin bariz nümunəsidir.

Respublikamızda vüsət almış demokratikləşmə şəraitində insan amili ön plana çəkilir. İnsanın insana, insanın cəmiyyətə, - cəmiyyətin insana olan münasibəti, insana dövlət münasibəti keyfiyyətə dəyişir, hər bir insanın rifahının get-gedə daha çox yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bu mütərəqqi insani münasibətlərin formalaşmasında yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolu getdikcə daha da artır.

Çoxəsrlilik tarixi təcrübə göstərir ki, cəmiyyəti idarə etmək üçün tək cəmiyyət vahid dövlət idarə hakimiyyəti demokratiyanın tələblərini heç də tam ödəmir. İdarəçiliyi demokratik əsaslarda həyata keçirmək üçün cəmiyyətdə dövlət hakimiyyəti ilə yanaşı yerli özünüidarəetmə orqanlarının da yaradılması və fəaliyyət göstərməsi çox vacib və əhəmiyyətli bir şəraitdə hər bir regionda sosial-iqtisadi imkanlar aşkar olunur, onların səmərəli istifadə edilməsi təmin olunur. Bu ümumxalq əhəmiyyətli işdə hər bir yerli sakin fəal iştirak edir, özünün təcrübəsini, bilik və bacarığını reallaşdırmağa bilir. Ölkə o zaman güclü olur və firavan yaşaya bilir ki, hər bir vətəndaşın potensial imkanlarından maksimum bəhrələnməyə bilir. Məhz buna görə də bələdiyyələrin yaradılması və dinamik inkişaf etdirilməsi, demokratik prinsiplər əsasında hər bir yeraltı və yerüstü sərvətlərdən, işçi qüvvəsindən, su və torpaq ehtiyatlarından, iqlimdən, kurort, mədəni-maarif, təhsil, rabitə, səhiyyə və digər bu kimi sahələrdəki imkanlardan səmərəli istifadə etmək yerli əhəlinin yaşayış tərzini yaxşılaşdırmağa imkan verir.

Respublikamızda və eləcə də Şəki-Zaqatala regionunda yerli özünüidarəetmə orqanlarının statusunu, səlahiyyətlərini və formalaşma qaydalarını müəyyən edərək 15 may 1990-cı il tarixdə Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş Avropanın yerli özünüidarəetmə Xartiyasının müddəaları əsas götürülmüşdür.

Respublikamızda və eləcə də Şəki-Zaqatala regionunda yerli özünüidarəetmə orqanlarının statusunu, səlahiyyətlərini və formalaşma qaydalarını müəyyən edərək 15 may 1990-cı il tarixdə Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş Avropanın yerli özünüidarəetmə Xartiyasının müddəaları əsas götürülmüşdür.

Həmin müddəalara əsasən konstitusiyada mülkiyyət cəmiyyətin və konstitusional quruluşun təməli kimi qəbul olunur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında göstərilmişdir ki, dövlət idarəçiliyində vətəndaşların iştirakı məhz bələdiyyələr vasitəsi ilə həyata keçirilir. Çünki bələdiyyələrə verilən səlahiyyətlər, onları hakimiyyətin daşıyıcısı olan xalqa yaxınlaşdırır və geniş fəaliyyət göstərmələrini təmin edir.

Konstitusiyada və rəsmi normativ sənədlərdə bələdiyyələrin hüquqları tam aydınlığı ilə müəyyən edilmişdir. Bələdiyyələrin üzərində inzibati nəzarət, hər cür qadağalar qoyulması aradan qaldırılmışdır.

Məhz bu sadaladıqlarımız konstitusiyada nəzərdə tutulmuş prinsiplər əsasında dövlət və bələdiyyələrin hakimiyyəti təşkil olunur. Bu əsasda respublikamızda mərkəzləşmənin qarşısı alınmış, mərkəz ilə yerli özünüidarəetmə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələr yaradılmış və idarəçilik fəaliyyətinin səlahiyyətləri bölüşdürülmüşdür. Demokratikləşən müstəqil respublikamızda idarəçilik konsepsiyasının işlənilib hazırlanmasında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. Ulu öndərimizin müəyyən etdiyi bələdiyyə idarəçiliyinin təməlinin əsasında xalqımızın milli mentaliteti, sivil ölkələrin idarəçilik sahəsində qazandığı çoxillik zəngin təcrübə durur. İdarəçilik konsepsiyasının siyasi, hüquqi, sosial-iqtisadi cəhətdən tədqiqi göstərir ki, özünüidarələrin tam və səmərəli fəaliyyət göstərmələri, ilk növbədə onların yerli sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək üçün maliyyə imkanları müəyyən edilməlidir.

Bələdiyyə ərazilərində digər amillərlə yanaşı etnik, coğrafi, tarixi xüsusiyyətlər də nəzərə alınmalıdır. Yeri gəlmişkən xatırlayaq ki, ümummilli liderimizin bu tövsiyəsi tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda daha aydın və daha qabarıq nəzərə çarpır. Regionun dağ və dağətəyi bələdiyyələrində sakinlərin istər milli tərkibi və istərsə də onların adət və ənənələri bir-birindən xüsusilə fərqlənir. Bu cəhətlər nəzərə alınaraq Zaqatala, Qax, Balakən, Oğuz və Şəki rayonlarının əhatə etdikləri kəndlər həm öz sakinlərinin sayına, həm də tutduqları peşələrinə görə bir-birindən ciddi surətdə fərqlənirlər. Bir dağ kəndinin sakinləri gürcülərdən ibarətdirsə, digər kəndin sakinləri avarlardan ibarətdir. Eyni bir regionda, eyni bir rayonda yaşamalarına baxmayaraq, onlar müxtəlif milli adət və ənənələrə malikdirlər. Regionda bir kəndin sakinləri donuzçuluqla məşğul olmağı lazım bilirsə, digər bir bələdiyyənin sakinləri isə qoyunçuluğu özlərinə daimi peşə seçirlər.

Konstitusiyada belə bir psixoloji cəhət də ön plana çəkilmişdir ki, bələdiyyə xalqın, yerli əhalinin şüuruna geniş yol tapmalıdır. Sakinlərin düşüncə tərzini bələdiyyələrin fəallığına rəvac verməli və onların təşəbbüskarlığına, təşkilatçılıq qabiliyyətinin artmasına səbəb olmalıdır. Bu məqsədlə tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda bütün kütləvi informasiya vasitələrindən geniş istifadə edilməlidir. Bir çox qəzet və jurnallarda, televiziya və radio verilişlərində bir sıra bələdiyyələrin təcrübəsi geniş şərh olunur, bu sahədə tədqiqatçıların elmi məsləhətləri dinlənir. Bütün bunlara baxmayaraq hələ də bu sahədə bir sıra qüsurlar və nöqsanlar vardır. Apardığımız tədqiqatlardan və müşahidələri-

mizdən aydın olmuşdur ki, bir çox dağlıq bölgələrdə yaşayan sakinlər hələ də özlərinin hüquq və vəzifələrini lazımınca bilmirlər. Ucqar kənd yerlərində müxtəlif səbəblərdən elektrik enerjisinin fasilələrlə verilməsi, sakinlərinin radio, televizor və digər telekommunikasiya vasitələrinin nasazlığı üzündən, jurnal və qəzetlərin vaxtı-vaxtında kəndlərə çatdırıla bilməməsi üzündən vətəndaşlar lazımı operativ məlumatları ala bilmirlər.

Son vaxtlar bu nöqsan və qüsurlar xeyli aradan qaldırılmışdır. Bələdiyyə haqqında təsəvvürlərimizin genişləndirilməsi, insanların təfəkküründə, onların düşüncə tərzində dərin kök salması yerli özünüidare orqanlarının fəaliyyət dairəsini xeyli genişləndirmişdir.

Bələdiyyələrin yaranması ilə respublikamızda həyata keçirilən islahatlar arasında sıx əlaqə vardır. İslahatların həyata keçirilməsi bələdiyyələrin uğurlu inkişafına zəmin yaradır. Bələdiyyələrin təşəkkül tapması isə islahatların faydalılığını bir daha təsdiqləyir. Biz bu monoqrafiyada çalışmışıq ki, Şəki-Zaqatala regionunun timsalında həyata keçirilən sosial-iqtisadi proqramları tədqiq edək.

Regionda həyata keçirilən proqramlar ərazilərdəki yerli idarəetmə orqanlarına məxsus olan məhsulları istehsal edən, onları emaldan keçirən, əhaliyə mədəni-məişət xidməti göstərən, müəssisə və təşkilatların dinamik inkişafını təmin edən, təhsil, səhiyyə, rabitə, tikinti, yol salınması, yolların abadlaşdırılması, yeni parklar salınması və mövcud parkların xidmətinin get-gedə yaxşılaşdırılması, su və elektrik, rabitə-kommunikasiya və təmir işlərinin vaxtı-vaxtında nizama salınması və s. üçün maddi-texniki

baza yaradılması, bu problemlərin həlli üçün pul vəsaiti ayrılmasının təmin edilməsinə xidmət edir.

İqtisadi proqramı həyata keçirməkdə başlıca məqsəd ərazi sakinlərinin maddi təminatını get-gedə yaxşılaşdırmaq, onların yaşayış tərzilə bağlı problemlərini vaxtında uğurla həll etməkdən ibarətdir.

Yerli idarəetmə orqanları çalışmalıdırlar ki, onların mülkiyyəti hər vasitə ilə qorunub saxlanılsın və gündü-gündən artıb möhkəmlənsin. Regionun ərazisindən keçən qaz, su, elektrik, telefon, teleqraf, radio, işıq və digər kommunikasiya xətləri qorunub nəzarətə alınsın, vaxtılı-vaxtında təmir edilsin və hər bir texniki sistemdən səmərəli istifadə olunsun.

İctimai nəqliyyatın işi ciddi tənzim olunmalı və əhali əlavə vaxt sərf etmədən nəqliyyat vasitələrindən rahat istifadə etməlidir. Aparılan sosioloji tədqiqatlar göstərir ki, Şəki-Zaqatala, Balakən şəhərlərində nəqliyyat özəlləşəndən öncə sərnəşinlər yola indikindən iki dəfə çox vaxt sərf edir, nəqliyyat xərclərini isə indikindən iki yarım dəfə çox ödəyirdilər. Çalışmaq lazımdır ki, əhəlinin gediş-gəliş xərclərini azaltmaqla yanaşı, həm də əhali yola tələb olduğundan əlavə vaxt sərf etməsin. Nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsiz işləməsi təmin olunsun.

Region bələdiyyələrinin iqtisadi proqramlarında küçələrin, yolların abadlaşdırılması da öz əksini tapmışdır. Hər bir ərazidə bu məsələlərə daimi diqqət yetirilməklə ümumilikdə regionun abadlaşmasına nail olmaq mümkündür. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, bu sahədə tədqiq etdiyimiz bələdiyyələrin görəcəyi işləri həddən artıq çoxdur. Lakin dünyanın bir çox inkişaf

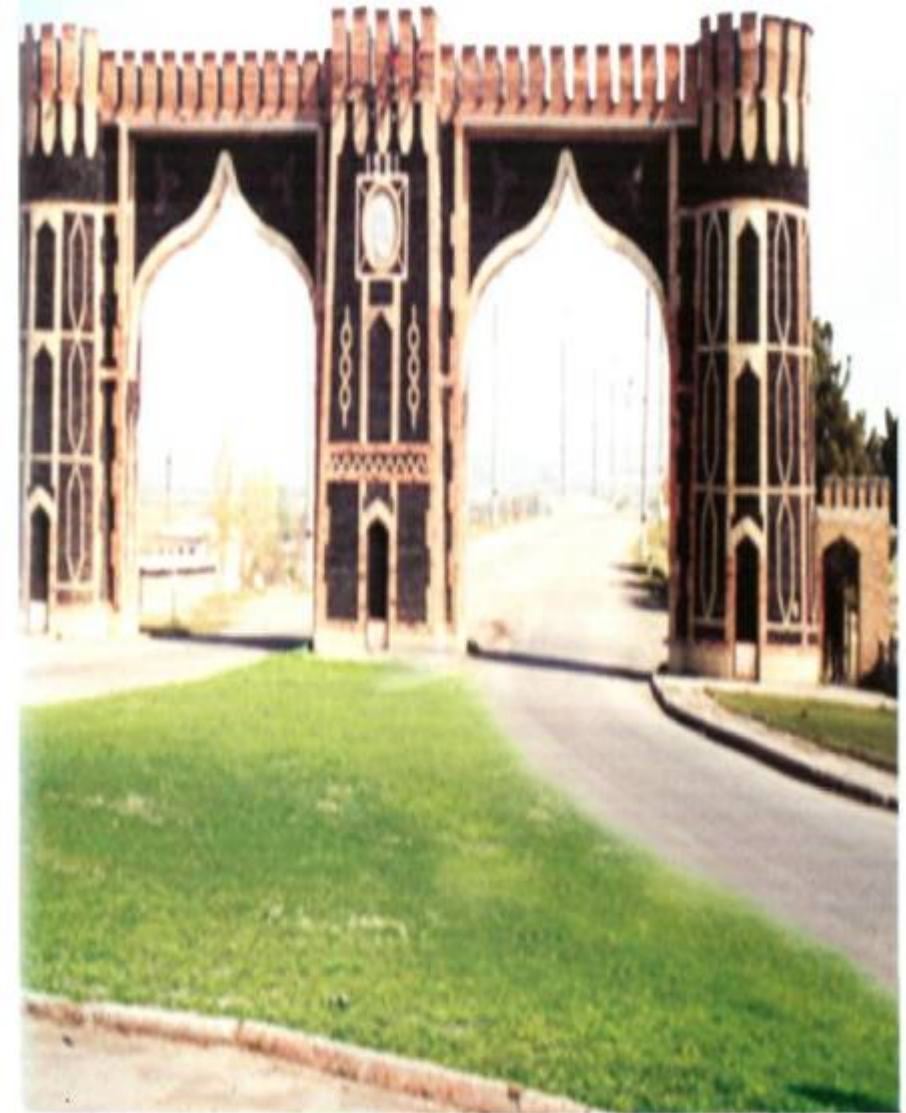

etmiş ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, küçələrin və yolların abadlaşdırılması sosial-iqtisadi inkişafın təməlidir. Bunsuz onların digər problemlərini həll etmək qeyri-mümkündür.

Regionun iqtisadi proqramlarında mənzil-tikinti işlərinin geniş həyata keçirilməsi mühüm yer tutur. Ərazilərdə mənzil-tikinti işləri müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilir. Məktəblər, uşaq bağçaları, körpələr evi, idman meydançaları, şahmat evləri, klublar, kitabxanalar, oxu zalları, kinoteatrlar, parklar, avtonəqliyyat və s. planlı surətdə yerləşdirilir. Bütün bu obyektlər yerli büdcələrin hesabına layihələşdirilir və inşa olunur. Həmin obyektlərin istismarından əldə edilən gəlir də yerli büdcələrin büdcəsinə yönəldilir.

Bunlarla yanaşı region ərazilərində mövcud olan yaşayış və qeyri-yasayış binalarının bərpası, qorunub saxlanmasına və istifadə olunmasına da böyük diqqət yetirirlər. Region ərazilərində mövcud olan məktəbəqədər tərbiyə, ümumtəhsil, texniki peşə və digər bu kimi təhsil ocaqlarının tikilməsi, mövcud olanların qorunub saxlanması, təmir edilməsi də region bələdiyyələrinin qayğı göstərdikləri sahələrdən biridir.

Tədqiqat apardığımız regionun bir sıra bələdiyyələrində belə bir həqiqətin şahidi olmuşuq ki, bəzi kəndlərdə təsərrüfatsızlıq, baxımsızlıq üzündən tarixi əhəmiyyət kəsb edən, arxitektura cəhətdən dəyərli olan yaşayış və qeyri-yasayış binaları, tarixi abidələr və s. sıradan çıxır. Bizə elə gəlir ki, yerli orqanlar bütün bunları qeydə almalı, hər bir mövcud binaya vətəndaş qayğısı ilə yanaşmalıdırlar. Yalnız belə olduqda bələdiyyələrin fəaliyyətinin faydalılığı özünü təsdiqləyə bilər.

Tədqiqatlarımız və müşahidələrimiz göstərir ki, regionun Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən regionlarının ərazilərində belə tarixi binalar xüsusilə çoxdur.

Region ərazilərində yanğın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də diqqət mərkəzində olmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, bir sıra ərazilərdə çoxlu qaçqın və köçkünlər yaşayır. Onların çoxu vaxtı ilə yaşadıqları mənzillərdə qazdan istifadə etməmişlər. Regionda qazdan istifadə qaydalarını bilməyən sakinlər həmişə yanğın təhlükəsinə, partlayışlara məruz qalırlar. Bunu nəzərə alaraq ərazilərdə yaşayan sakinlər arasında qazdan istifadə qaydaları barədə xüsusi iş aparılmalı, lazımi məsləhətlər verilməlidir.

Bizə elə gəlir ki, regionda yaşayan əhəlinin mətbəx ərzaq tullantılarından xammal kimi istifadə etməsinin də vaxtı çoxdan çatmışdır. Bir çox ölkələrdə, xüsusilə ABŞ, İngiltərə, Almaniya, Çexiya, Macarıstanda bu məqsədlə yaşayış evlərinin mətbəxində tullantılar üçün iki sorucu quraşdırılır. Onların biri ərzaq (kartof, kələm, yerkökü, göy-göyərtili, yemiş, qarpız, meyvə və s.) tullantılarını, ikincisi isə tullantıları sorub aparır. Bu tullantılar xüsusi tədarük təşkilatları tərəfindən toplanıb yem emalında qiymətli xammal kimi istifadə olunur. Bu, vitaminli və qidalı yemlər müqavilələr əsasında heyvandarlıqla məşğul olan kəndli (fermer) təsərrüfatlarına və mal-qara saxlayan fərdi heyvandarlara satılır. Regionda fəaliyyət göstərən təsərrüfatlarda belə yemlərə çox böyük ehtiyac vardır. Apardığımız hesablamalardan aydın olur ki, region üzrə ərzaq tullantılarının tədarük edilərək yemə çevrilməsi on min tonlarla yem əldə etməyə imkan verir.

Buradan iki mühüm nəticə çıxarmaq olar: birincisi odur ki, gələcəkdə yaşayış evlərini tikmək barədə sifariş verərkən layihələrdə mətbəxlərdə ərzaq tullantılarını soran boruların inşa olunması nəzərdən qaçırılmamalıdır. Belə boruların inşasına çəkilən xərc özünü tez bir zamanda doğruldu.

İkinci mühüm nəticə isə budur ki, ərazilərdə əhalinin ərzaq tullantılarını tədarük etməsi üçün xüsusi təsisatlar yaratmaqla xeyli fayda əldə edə bilərlər.

Bu problemin həllinin maddi maraq prinsipinə arxalanması müsbət nəticə verə bilər.

Əhali kəndli (fermer) təsərrüfatlarından satılan yeməyin müqabilində süd alıb onu yenidən digər sakinlərə ucuz qiymətə satmaqla bu işə cəlb oluna bilər. Başqa bu kimi tədbirlər həyata keçirilməklə də əhalinin ərzaq tullantılarının tədarükündə maddi marağını artırmaq olar.

Mətbəxlərdə əmələ gələn ərzaq tullantılarını mal-qara üçün yemə çevirməklə xeyli miqdar quş da saxlamaq mümkündür. Xüsusi resept əsasında hazırlanan yemlər quşçuluq fermalarına satılmaqla ərazi sakinlərinə xeyli miqdar ucuz qiymətə quş əti və yumurta vermək olar.

Regionun ərazilərində yaşayan əhalinin ərzaq problemini həll etmək üçün sənaye, tikinti və digər müəssisələrin «Ərzaq təsərrüfatları»nı yaratmaq və inkişaf etdirmək də böyük fayda verə bilər. Şəki, Balakən, Zaqatala, Oğuz, Qax və Qəbələ rayonlarının əhatə etdikləri ərazilərdə belə təsərrüfatların yaradılması üçün geniş imkanlar vardır. Yeri gəlmişkən xatırladaq ki, bu rayonların bəziləri ərzaq təsərrüfat-

larını inkişaf etdirmək sahəsində zəngin təcrübəyə malikdir. Şəki rayonunda bəzi müəssisələrin vaxtı ilə fəaliyyət göstərən ərzaq təsərrüfatları heyvandarlıq məhsulları istehsal etməyə imkan verirdi. Burada istehsal edilən tərəvəz, quş əti, yumurta və digər məhsullar yerli sakinlərin tələbatının ödənilməsinə sərf olunurdu. Onların yeməxanasında ucuz qiymətə, yüksək keyfiyyətli xörəklər hazırlanması orada işləyənlərin maddi güzəranını yaxşılaşdırmağa imkan verirdi. Məsələn, Şəki pitisi bütün Azərbaycanda məşhurdur. Bu ənənəni davam etdirmək lazımdır.

Eyni sözləri regionun ərzaq istehsalı ilə məşğul olan müəssisələri barədə də demək olar. Regionda çoxlu müəssisə çörək, ət və süd məhsulları istehsalı ilə məşğul olur, hər cür göy-göyerti, bostan-tərəvəz, meyvə-tərəvəz yetişdirir.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, şəhər və qəsəbə torpaq sahələrindən səmərəli istifadə etməklə yerli əhalinin yeyinti məhsullarına olan tələbatının xeyli hissəsini ödəmək olar.

Sosial proqramların işlənilib həyata keçirilməsinə də regionda xüsusi əhəmiyyət verilir. Bu işi həyata keçirərkən son dövrlərdə Oğuz, Qax, Balakən, Zaqatala rayonlarında turizm bazalarının genişləndirilməsi, idman meydançalarının yaradılması, Şəkiddə unikal «İdman Kompleksi»nin fəaliyyət göstərməsi idarəçilik orqanlarının fəaliyyəti ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

Sosial yardımların düzgün istiqamətləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilir. Region ərazilərində yaşayan sakinlərin işlə təmin olunmasına, hər bir sakinin fiziki gücündən, zehni, həyat təcrübəsi və peşə hazırlığı

dərəcəsiindən səmərəli istifadə edilməsinə səyləri artırmaq lazımdır. Bu məqsədlə bələdiyyələr ərazilərində yeni iş yerlərinin açılmasına xüsusi qayğı göstərməlidirlər. Çalışmaq lazımdır ki, hər bir Bakı bələdiyyə ərazisində yaşayan sakin səhiyyə, təhsil, körpələr evi, uşaq bağçası, bərbərxana, xırda təmir, camaşırxana, gündəlik yaşayışla əlaqədar bütün ehtiyaclarını uzağa getmədən öz ərazilərində yüksək səviyyədə həll etsinlər. İnkişaf etmiş ölkələrin xüsusilə ABŞ, İngiltərə, İtaliya, Fransa və digər belə ölkələrin şəhərlərində bələdiyyələrin idarəçilik təcrübəsi göstərir ki, onların başçılıq etdikləri ərazilərdə yaşayan əhalinin sosial və məişət-kommunal tələblərinin ödənilməsi onların əhvali-ruhiyyəsini yüksəldir və bu əsasda daha fəal olmalarına, məhsuldar işləmələrinə zəmin yaradır. Beləliklə, regionun sərvəti ərazilərdə yaşayan insanların fəallığından, işgüzarlığından, yerli büdcəyə verdikləri töhfələrdən çox asılıdır. Buna görə də çalışmaq lazımdır ki, ərazi sakinlərinin siyahısı dəqiq tərtib olunsun. Hər bir sakin barədə tam məlumat əldə edilsin. Kimin hansı peşə sahibi olması, intellektual səviyyəsi, yaşı və s. qabiliyyəti müəyyən edilsin. Bütün bunlar məşğulluq probleminin elmi əsaslarda həlli üçün zəmin yaradır. Region şəraitində ərazilərdə xidməti sahələrin genişləndirilməsi, əhaliyə xidmətin keyfiyyətə yaxşılaşdırılması yerli büdcə gəlirlərinin inkişafı üçün mühüm mənbə ola bilər.

Regionda informasiya xidmətlərinin müasir tələblər səviyyəsinə qaldırılması da təxirəsalınmaz məsələlərdəndir. Bazar münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində informasiya xidməti yüksək səviyyədə

olmasa, sosial-iqtisadi inkişafın heç bir sahəsində uğur qazanmaq olmaz.

Tədqiqatımız göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyə ərazilərində ana və uşaqların müdafiəsi, ahiillərə qayğı göstərilməsi də sosial proqramların işlənilib hazırlanmasında diqqət mərkəzində durmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, yaşadığımız əsr insan erası, insan kapitalı, insan amili əsridir. Bu o deməkdir ki, insan bütün varlığı ilə hər bir sərvətin, hər bir dövlətin başında durur, insan cəmiyyətin əsas kapitalına çevrilir. Hər bir istər yeraltı olsun, istərsə də yerüstü sərvət insanın firavanlığına, sağlam və gümrah olmasını təmin etməyə xidmət edir. Bunu nəzərə alaraq yerli özünüidarəetmə orqanları öz ərazilərində bütün sosial problemləri məhz bu mövqedən həll etməyə çalışmalıdırlar.

Şəki-Zaqatala regionunun idarəçilik orqanlarının həll etməli olduqları əsas məsələlərdən biri də burada yaşayan əhalinin mövcud qanunlar çərçivəsində tərbiyə edilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi sübut edir ki, qarşıda duran hər cür sosial-iqtisadi problemləri uğurla həll etmək üçün region əhalisinin hüquqi qanunlara dərindən bələd olması çox vacib və əhəmiyyətliyədir. Yalnız qanunları dərindən dərk edən ərazi sakinləri mülkiyyətə doğma münasibət bəsləyir, hər şeyi özününkü bilir və onu qoruyub saxlamağa səy göstərir.

Qanunları yaxşı bilən sakinlər özləri ilə başqa təşkilatlar arasında münasibətləri də düzgün tənzim edə bilirlər. Bu isə yerli idarəetmə orqanlarının daha fay-

dalı, daha önəmli fəaliyyət göstərməsi üçün əsas şərtir.

Yerli idarəetmə orqanlarının müstəqilliyi, əsla onların dövlət idarəçilik orqanları ilə təcrid olunmuş halda fəaliyyət göstərməsi demək deyil. Yerli idarəçiliklə dövlət idarəçiliyi arasında sıx əlaqə vardır. Misal üçün götürək yerli idarəetmə orqanlarının milli ordu ilə əlaqəsini. Hər bir bələdiyyə milli ordumuza hər cür yardım göstərilməsini özünə borc bilməlidir. Bunsuz milli ordu möhkəmlənə və inkişaf edə bilməz və yaxud da götürək ərazi daxilində ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini. Bunun üçün bələdiyyələr müvafiq ərzaq tədarükü təşkilatları ilə əlaqə yaratmalı, lazımı müqavilələr bağlamalı və bu əsasda ərazilərdə yaşayan əhalini ərzaqla təmin etməlidirlər. Hər bir bələdiyyə ehtiyatda saxladığı ərzaq məhsulları (taxıl, un, düyü, yarma,ət, quru süd, qənd, çay və s.) ilə ərazi sakinlərinin tələbatının ilboyu fasiləsiz təmin edilməsinə səy göstərməlidir. Bunun həm sosial və həm də böyük müdafiə əhəmiyyəti vardır.

Tədqiq etdiyimiz regionda həyata keçirilən sosial proqramlarda, onların ərazilərində məskunlaşmış qaçqın, məcburi köçkün, şəhid və imkansız ailələrə, habelə xəstə və əlil insanlara, kimsəsizlərə daim yardım göstərmək də diqqət mərkəzində durur və gələcəkdə də durmalıdır.

Sosial proqramlarda səhiyyənin inkişafı, sanitar nəzarətinin gücləndirilməsi özünün layiqli yerini tapmalıdır. Region ərazilərində ətraf mühitin qorunması, yaşıllıqların salınması və yaşıllıqların qorunub saxlanması da sosial proqramlarda öz layiqli yerini tutmalıdır. Hər bir

bələdiyyə öz ərazisində yaşıllaşdırmaya öz töhfəsini verməlidir. Başqa sözlə desək, ərazilərdə parklar salmaq, yaşıllıq zonalar yaradılmaqla regionda təbiət gözəlləşdirilməli, mikroiqlim dəyişdirilməlidir.

Region ərazilərində tarixi abidələrin qorunub saxlanması da onlar üçün vacib vəzifələrdəndir. Bunu milli adət və ənənələrimiz barədə də demək olar. Sivil dövlətlər səviyyəsinə qalxmaq heç də milli mentalitetimizi ləğv etmək, unutmaq demək deyil. Əksinə əsl sivil xalq öz milli ənənələrinə daim sadıq qalan xalqdır.

Şəki-Zaqatala muzeylər diyarıdır. Regionda hər addımda seyr etməli yerlər, insanı heyran edən muzeylər vardır. Xüsusi arxitekturala malik əzəmətli binalar ucalır. Bütün bunlar regionun ərazilərində turizm ilə məşğul olmağa və bu hesaba xeyli gəlir əldə etməyə əlverişli şərait yaradır. Bu imkandan istifadə etmək üçün sosial proqramlar, layihələr işlənib hazırlanmalıdır. Turizmin geniş inkişafı üçün region ərazilərində mehmanxanaların inşa edilməsinə xüsusi fikir verməlidirlər. Mehmanxanalar ayrı-ayrı sakinlər tərəfindən də tikilə bilər, bələdiyyələr tərəfindən də. Fərdi qaydada tikilən mehmanxanalar xüsusi mülkiyyət kimi fəaliyyət göstərməlidir. Yerli büdcənin hesabına tikilən mehmanxanalar isə bələdiyyənin ümumi mülkiyyətinə aid edilir. Buradan əldə edilən gəlir isə yerli büdcəyə daxil olmalıdır. İstər fərdi və istərsə də bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan mehmanxanaları tikmək üçün investisiyalardan, kreditlərdən və eləcə də sakinlərin şəxsi vəsaitlərindən istifadə edilməlidir. Əsas məsələ budur ki, mehmanxana bələdiyyə ərazisinin hansında tikilsə-tikilsin, fərqi yoxdur, regi-

onda arxitektura qaydaları pozulmamalıdır. Bunun üçün mehmanxanaların layihələri geniş müzakirə olunmalıdır, rayon İcra Hakimiyyəti orqanlarında, memarlıq şöbələrində təsdiq olunmalıdır. Burada küknar, yolka və digər bəzək ağaclarının əkilməsi havanın tozdan qorunmasına, oksigenlə zənginləşməsinə səbəb olar. Bir tərəfdən müalicə əhəmiyyətli ağacların buraxdığı oksigen, digər tərəfdən isə dağların şaf havası bir-birinə qarışaraq, insan orqanizmi üçün, onun sağlam və gümrah olması üçün xüsusi bir faydalı iqlim yaradar. Beləliklə, region ərazilərində yaşıllıqlar salmaqla və onlara xidmət işini yaxşılaşdırmaqla region tezliklə kurort şəhərinə çevrilə bilər. Təbiətin regiona bəxş etdiyi bu imkanlardan bələdiyyələr ağıllı və səmərəli istifadə etməklə xalqımızın sağlamlığına böyük fayda verə bilərlər. Bu işə təkan vermək üçün hər bir ərazidə orta hesabla bir sakinə düşən yaşıllıq sahənin həcmi müəyyən edilib bir-biri ilə vaxtaşırı müqayisə olunmalıdır.

Regionda hər nəfər hesabı ilə yaşıllıqları daha çox artırmağa nail olan bələdiyyələrə yüksək mükafat ayrılması, onların təşkilatçılıq məharəti, işgüzarlığı mətbuat səhifələrində, radio və televiziya da geniş təbliğ olunması böyük fayda verə bilər. Yaşıllıqlara ümumxalq baxışı keçirilməsi də çox önəmli olardı. Regionda yaşıllıqlar salınmasında kömək göstərmək məqsədi ilə torpağı və iqlimi əlverişli, su ehtiyatı bol olan ərazilərdə bəzək ağacları yetişdirən xüsusi təsərrüfatlar yaradılması da çox faydalı olardı. Həmin təsərrüfatlar lazımı ağaclar yetişdirib vaxtılı-vaxtında satılmalıdır. Bundan başqa, həmin təsərrüfatlarda çalışan elmi işçilərdən,

aqronomlardan məsləhətlər almağa da imkanları olar. Yaşıllıqların salınması ilə əlaqədar olaraq suvarma suyuna tələbat qat-qat artacaqdır. Digər tərəfdən isə əhalinin ilbəil artıb çoxalması içməli suya qənaət edilməsini labüd etmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq hər vasitə ilə çalışmaq lazımdır ki, regionda gecə-gündüz gürhagur axan tağbəndi suları emaldan keçirilib, duruldurub suvarma suyu kimi yararlı hala salınsın və istifadə edilsin. Bir sıra xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, həmin tullantı sular filtdən keçirildikdən sonra suvarma suyu kimi tam yararlaşdırıla bilər. Problemin yalnız bu qayda da kompleks həlli gözlənilən nəticəni verə bilər.

Sosial proqramların mühüm bir hissəsi də mədəni tədbirlərin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə də ərazilərdə kinoteatrlar, konsert salonları geniş təşkil olunmalıdır. Parklarda əyləncələr, rəqslər, mahnılar oxunması, musiqi çalınması təşkil edilməlidir. Bütün bu yeniliklər sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin zəruriliyini və əhəmiyyətliliyini təsdiqləyir. Region ərazilərində həyata keçirilən hər bir kütləvi tədbir, təşkil edilən tamaşa demokratik cəmiyyətimizin üstünlüklərini nümayiş etdirir, xalqımızın müstəqil həyatından xəbər verir.

Şəki-Zaqatala bələdiyyələrinin işləyib hazırladığı sosial proqramlarda hər bir ərazidə yaşayan sakinlərin fiziki tərbiyəsi və idmanın inkişafı geniş əks olunmuşdur. Bunsuz əhalinin, xüsusi ilə gənc nəslin sağlamlığını təmin etmək olmaz. Bu məqsədlə bələdiyyələr əhatə etdikləri ərazilərdə idman meydançalarının salınmasına və onlardan geniş istifadə edilməsinə nail

olurlar. İdmançılar arasında vaxtaşırı görüşlərin, yarışların təşkili ənənəyə çevrilməlidir.

Apardığımız tədqiqatdan aydın olur ki, regionda idarəçilik metodları bürokratlıqdan, laqeydlıkdən, biganəlikdən heç də tam azad ola bilməmişdir. Bu sahədə bütün nöqsanlar aradan qaldırılmalı və hər bir vətəndaşın müraciəti diqqət mərkəzində durmalıdır. Sakinlərin ərizə və şikayətlərinə vaxtında və obyektiv cavab vermək, onların arzu və təkliflərinə qayğı ilə yanaşmaq yerli idarəetmə orqanlarının nüfuzunu artırır və xalqın əhvali-ruhiyyəsini daha da yüksəldir.

İnkişaf etmiş demokratik ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, bələdiyyələrin icra hakimiyyəti orqanları ilə sıx əlaqədə işləməsi əhalinin sosial-iqtisadi problemlərini daha tez və uğurla həll etməyə imkan verir. Məhz buna görə də çalışmaq lazımdır ki, tədqiq etdiyimiz regionda icra hakimiyyəti ilə bələdiyyələr arasında hərtərəfli əlaqələr yaradılsın. Bu, müasir mərhələdə xüsusilə vacib və əhəmiyyətlidir. Çünki icra hakimiyyəti orqanları xeyli təcrübəyə malikdirlər. Bələdiyyələr isə əhalini idarəetməyə, onların həyatı ilə bağlı sosial-iqtisadi problemləri həll etməyə yenidən başlamışlar. Vergi sistemini, investisiya qoyuluşunu, kreditlər əldə edilməsini, yerli büdcələrdə toplanmış vəsaitləri məqsədyönlü sərf etmək, istiqamətləndirmək, sərmayə qoyuluşu sahələrini perspektiv baxımdan düzgün növbələşdirməyi və digər bu kimi problemlərin həlli yollarını bələdiyyələr icra hakimiyyətlərindən öyrənməlidirlər. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, yerli idarəetmə orqanlarının tam demokratik əsaslarda yaradılması və fəaliyyət göstərməsi heç

də onların dövlət idarəçilik orqanları ilə əlaqəsiz işləməsi demək deyil. Bu əlaqələr istər müasir mərhələdə və istərsə də gələcəkdə çox vacib və faydalıdır.

Bələdiyyə orqanlarının gəliri başlıca olaraq vergilərdən və əhalidən yığılan vəsaitdən ibarətdir. Bu vergilər bələdiyyələr tərəfindən mərkəzi orqanın nəzarəti ilə müəyyən edilir və yığılır. Ödəmələrin əsas hissəsini daşınmaz əmlakdan alınan vergilər təşkil edir. Bələdiyyələr başqa yerli vergiləri də müəyyən edir. Bələdiyyə təsərrüfatından gələn gəlir bələdiyyənin büdcəsinin əsas hissəsini təşkil edir.

Yerli büdcələr bələdiyyələrin maliyyə sisteminin əsası olub onların mərkəzləşdirilmiş pul fondu və başlıca maliyyə planı kimi özünü büruzə verir. Yerli büdcələr vasitəsilə bir sıra təsərrüfat sahələri sosial-mədəni, kommunal-təsərrüfat, əhalinin normal həyat fəaliyyətində mühüm rol oynayan məhsul və xidmətlərin istehsalı maliyyələşdirilir.

Yerli büdcələr qanuna müvafiq qaydada özünüidarəetmə orqanları tərəfindən müstəqil tərtib olunur, təsdiq edilir və icrası həyata keçirilir. Adətən büdcə layihəsi yerli özünüidarəetmələrin icra orqanının başçısı tərəfindən hazırlanır və yerli özünüidarəetmələrin nümayəndəli orqanı tərəfindən qəbul olunur. Ümumiyyətlə yerli özünüidarəetmə orqanlarının formalaşdırılması və fəaliyyəti baxımından beynəlxalq təcrübədə 2 model vardır. Bunlardan biri özünüidarəetmənin ingilis-sakson, ikincisi isə fransız modelidir. Fransız modelinə əsasən bələdiyyə orqanları üzərində himayəçilik funksiyasını həyata keçirən dövlət idarəetmə orqanlarının olmasıdır. Türkiyədə bələdiyyələrin

büdcəsi vali və yaxud qəzada dövlət idarəetmə orqanının nümayəndəsi olan kaymakam tərəfindən təsdiq edilməzsə qüvvəyə minmir. Dövlət idarəetmə orqanının nümayəndəsi qanuna müvafiq olaraq müstəqil surətdə bələdiyyə büdcələrində müəyyən dəyişikliklər də edə bilər.

Yerli büdcə layihələri yerli özünüidarəetmə orqanlarının qərarlarına və yerli büdcələrdən bu və ya digər xərclərin maliyyələşdirilməsi zərurətinə əsaslanaraq hazırlanır.

Yerli özünüidarəetmələrə aid olan artıq öz təsdiqini tapmış prinsiplərdən biri də qanunla yerli özünüidarəetmə orqanlarına verilmiş vəzifələrə müvafiq onların maliyyə vəsaiti ilə də təmin olunmasıdır. Bu prinsip əksər ölkələrin qanunvericiliyində, həmçinin 1990-cı ildə imzalanmış və demək olar ki, bütün Avropa dövlətlərinin qəbul etdiyi Yerli özünüidarəetməyə dair Avropa Xartiyasında da öz əksini tapıb. Bundan başqa, dövlət orqanları onların qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərcləri də yerli özünüidarəetmə orqanlarına ödəməyə borcludurlar. Sonuncu məsələ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da qeyd olunub.

Yerli büdcələr bir sıra funksiyaları həyata keçirir: a) yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin maliyyə təminatını təşkil edən pul fondlarını formalaşdırır; b) bu fondların vəsaitinin xalq təsərrüfatı sahələri arasında bölüşdürülməsini təmin edir; c) yerli özünüidarə orqanlarının tabeliyində olan müəssisələrin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarət edir; q) dövlət orqanları tərə-

findən həvalə olunmuş iqtisadi və sosial məsələlərin həllini təmin edir.

Yerli büdcələr dövlət tərəfindən fərqli olaraq bəlləşdirilmiş qaydada qəbul olunur. Yerli büdcələrə bütün ölkələrdə mərkəzi orqanlar tərəfindən, federal ölkələrdə həm də federasiya subyektləri tərəfindən yardımlar (subsidiyalar) edilir. Bundan əlavə, yerli büdcənin formalaşdırılmasına təsir edən bəzi göstəricilər vaxtaşırı mərkəzi orqanlar tərəfindən qanunauyğun surətdə dəyişdirilə bilər.

Yerli büdcələr mədaxil və məxaric hissələrdən təşkil olunur. Bir çox ölkələrdə büdcənin məxaric hissəsi cari və investisiya xərclərindən ibarət olur. Bu xərclər adətən büdcə məxaricinin müvafiq olaraq 2/3 və 1/3 hissəsini təşkil edir. Məsələn, Almaniyada və Böyük Britaniyada büdcə məxarici bu xərclər arasında 70/30 nisbətində bölünür. Bəzi ölkələrdə isə hətta büdcənin özü də 2 hissəyə: cari büdcə və investisiya büdcəsinə bölünür. Məsələn, Fransada yerli büdcə 2 hissədən – fəaliyyət büdcəsi və investisiya büdcəsindən ibarətdir. Hər hissənin özünəməxsus gəlirləri və xərcləri var. Belə ki, fəaliyyət büdcəsinin xərclər hissəsini personala çəkilən xərclər, sosial köçürmələr, borclara xidmət, gəlir hissəsini isə vergi daxilolmaları, yerli özünüidarəetmələrin mülkiyyəti və təsərrüfat fəaliyyətindən gələn gəlir, ümumi fəaliyyət dotasiyası və digər köçürmələr təşkil edir. İnvestisiya büdcəsinin xərclər hissəsini borc kapitalının ödənilməsi ilə bağlı xərclər, bilavasitə investisiya xərcləri, avadanlıq alınmasına subsidiyalar, gəlir hissəsini isə fəaliyyət büdcəsinin gəlirinin xərcindən artıq qalan hissəsi,

avadanlıq üçün alınan subsidiyalar (o cümlədən digər kommunalardan alınanlar, borc vəsaiti) təşkil edir.

Yerli büdcələrin mədaxil və xüsusən məxaric hissəsini təhlil etməklə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyət dairəsinin nə dərəcədə geniş olması barədə qənaətləndirici fikir söyləmək olar. Lakin yerli büdcələr vasitəsilə bölüşdürülən vəsaitin böyüklüyü heç də yerli özünüidarəetmələrin bu vəsaitin hamısından sərbəst surətdə və özlərinin müəyyən etdiyi istiqamətlərdə istifadə etmək hüququnun olması demək deyildir. Məsələn, ABŞ-da federal subsidiyaların 80%-i məqsədlidir. Federal subsidiyalar büdcə mədaxilinin 20%-ə qədərini təşkil edir. Bu yardımlardan yalnız müəyyən layihə və proqramların həyata keçirilməsi üçün istifadə edilə bilər. Almaniyada icmaların xərclərinin 80%-nin istiqaməti əyalət və federal hökumətləri tərəfindən müəyyən olunur. İcmaların vəzifələri 3 yerə: məcburi, könüllü və tapşırılan vəzifələrə bölünür. Birinciye: sanitariya nəzarəti, yol təmiri, yanğından mühafizə tədbirləri və s. aiddir. İkinciye: kitabxanalar açmaq, idman kompleksləri təşkil etmək, qocalar evləri yaratmaq kimi vəzifələr aiddir. Tapşırılan vəzifələrin həcmi isə xüsusilə böyükdür. Məsələn, şəhərlərdə icmaların sərbəst istifadəsində qalan (könüllü vəzifələrə xərclənəcək) vəsait büdcə mədaxilinin cəmi 6%-ni təşkil edir. İtaliyada yerli orqanlar öz büdcələrinin 22-46%-dən sərbəst istifadə edə bilərlər. Türkiyə Respublikasının Bələdiyyə qanunu ilə bələdiyyələrin gördüyü işlər icbari və könüllü işlərə bölünür. Birinciye: bələdiyyə qulluqçularının maddi təminatı, yanğınsöndürmə xidmətinə vəsait ayrılması və s.

aiddir. Bələdiyyə büdcəsində ilk növbədə bu xərclər nəzərə alınmalı, sonra könüllü xərclər üçün vəsait ayrılmalıdır.

Yerli büdcənin xərcləri arasında təhsil xərcləri müvafiq olaraq ABŞ-da 43%, Böyük Britaniyada 25%, Rusiya Federasiyasında (RF) 26%, Fransada 13-15% təşkil edir. Sosial xərclərin payı isə ABŞ-da 12%, Böyük Britaniyada 7%, AFR-də 10%, Fransada 11,6%, RF-də 23,6% təşkil edir. Bir sıra ölkələrdə bələdiyyə qulluqçularına çəkilən xərclər yerli büdcədə mühüm yer tutur. Məsələn, Fransada yerli büdcə məxaricinin 30%-ə qədər, Türkiyədə 30%-i, AFR-də 29%-i bu istiqamətə yönəldilir. Yol təsərrüfatı və ictimai nəqliyyata çəkilən xərclər ABŞ-da 7%, Rusiyada 4%, Fransada 12%, Kanadada 11% təşkil edir. Bunlardan başqa, müxtəlif ölkələrdə mənzil-kommunal təsərrüfatına və ictimai asayişin qorunmasına da yerli büdcələrin xərclərində mühüm yer ayrılır. Bu gün əksər Qərb ölkələrinin yerli büdcələrinin məxaricində yerli özünüidarəetmələrin borclarına xidmət və onların ödənilməsinə də müəyyən vəsait ayrılır. Məsələn, bu xərclər Fransa və Belçikada ümumi xərclərin 10%-dən çoxunu, İngiltərə, AFR, İspaniyada 10%-ə qədərini, İtaliyada 5%-ni təşkil edir.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının onların funksiyasına daxil olan məsələləri həll etmək və dövlət orqanları tərəfindən həvalə edilən işləri görmək üçün müəyyən maliyyə vəsaitinə malik olması zəruridir. Bu maliyyə vəsaiti əsasən yerli büdcələrin gəlirləri hesabına toplanır. Yerli büdcələrin gəlirləri bu mənbələrdən daxil olur: a) vergilərdən; b) yardımlardan; v) rüsum, yi-

ğım, bələdiyyə investisiyalarında iştirak paylarından; q) bələdiyyə müəssisələrinin gəlirlərindən; q) bələdiyyələrin əmlakından gələn gəlirdən; d) borclarımlardan.

Vergi gəlirlərinin özünü də bir neçə yerə bölmək olar:

1) yerli vergilər və ya yalnız yerli özünüidarəetmələrə məxsus olan vergilər; 2) mərkəzi vergilərin bəzilərindən yerli özünüidarəetmələrə uzun müddətə (təhkim olunan) ayrılan paylar; 3) tənzimləyici vergilər; 4) mərkəzi büdcənin ümumi vergi gəlirlərindən ayrılan vəsait.

Yardımlar (subsidiyalar) da iki yerə-ümumi məqsədli yardımlara (dotasiyalar) və məqsədli yardımlara (subvensiyalar) bölünür. Yerli özünüidarəetmələr üçün ümumi məqsədli yardımlar daha əlverişlidir.

Rüsumlar, yığımlar, bələdiyyə investisiyalarından xeyir götürəcək şəxslərin bu investisiyalarda iştirak payları da yerli büdcə gəlirləri arasında mühüm yer tuta bilər. Rüsumlar və yığımlar xidmətlərə çəkilən xərcləri ödəmək üçün yığılır. Onlardan əlavə gəlir götürülməsi nəzərdə tutulmamalıdır.

Müəssisələrinin fəaliyyətindən gələn gəlir büdcə gəlirləri arasında mühüm yer tutmur. Çünki bələdiyyə müəssisələrinin məqsədi gəlir əldə etmək deyil, icmanın ehtiyaclarını ödənilməsinə təmin etməkdir.

Bələdiyyə mülkiyyətin gələn gəlir əmlakın icarəsi və ya satışından daxil olan vəsaiti özündə birləşdirir.

Yerli özünüidarəetmələrin yerli büdcə vəsaitindən istifadə sahəsində müstəqilliyi, yəni öz fəaliyyət istiqamətlərini sərbəst seçə bilməsi haqqında müəyyən nəticəyə gəlmək üçün yerli büdcələrin məxsusi gəlirləri

ilə tənzimlənən gəlirləri arasında nisbəti bilmək vacibdir. Bununla bağlı qeyd edək ki, son dövrlərdə bir sıra ölkələrdə yerli büdcələrin gəlirlər hissəsində vergilərin xüsusi çəkisinin azalması, dövlət yardımlarının isə artması müşahidə edilir. Məsələn, Böyük Britaniyada yerli özünüidarəetmələrin əsas gəliri olan əmlak vergisinin payı əsrin ortalarından bu yana azalaraq ümumi büdcə gəlirlərində 40%-dən 16%-ə düşmüşdür. Belə tendensiya ABŞ-da da özünü göstərməkdədir. Burada yerli özünüidarəetmələrə verilən vergilərin xüsusi çəkisi məxsusi gəlirlər arasında artsa da, ümumi büdcə gəlirlərində azalmağa doğru gedir. Fransa və Danimarkada bu göstərici kifayət qədər yüksək olub ümumi büdcə gəlirlərinin 50%-ə qədərini, AFR-də 35%-ni, İtaliyada 10%-ə qədərini (Avropa ən aşağı göstərici) təşkil edir.

Əmlak vergisi bu gün də yerli özünüidarəetmələrin büdcəsinin ən mühüm gəlir mənbələrindən biri olmaqda qalır. Bu mənbədən gələn gəlir ABŞ-da yerli büdcələrin vergi daxilolmalarının 74%-ni, Böyük Britaniyada 100%-ə qədərini, Fransada 28%-ni, Kanadada 29%-ni, Hindistanda 100%-ə qədərini, AFR-də (torpaq vergisi) 25-30%-ni təşkil edir.

Bir sıra ölkələrdə yerli büdcələrin gəlir bazasının formalaşmasında peşə (sənət) vergisi mühüm yer tutur. Bu vergi Fransa, AFR və s. ölkələrdə tutulur. Türkiyədə də bu vergi 1987-ci ilədək tətbiq olunmuşdur. Fransada bu vergi mənfəət əldə etmək məqsədilə həyata keçirilən fəaliyyətdən tutulur. Vergi bazası kimi müəssisənin tikililərinin, maşın və avadanlıqlarının ilkin dəyərinin

müvafiq olaraq 8% və 16%-i, əmək haqqı fondunun 18%-i götürülür.

Fransada peşə (yerli) vergisindən gələn gəlir bütövlükdə, AFR-də isə onun 82%-i yerli büdcələrə köçürülür. Bu gəlir növü yerli büdcələrin bütün vergi daxilolmalarının Fransada 40%-ni, AFR-də 60-65%-ni təşkil edir.

Müxtəlif ölkələrdə bəzi digər vergi növləri də yerli büdcələrin gəlir bazasında böyük xüsusi çəkiyə malikdir. Məsələn, satışdan vergi (ABŞ-da), yerli gəlir vergisi (ABŞ və İtaliyada), yaşayış vergisi (Fransada), bərabərləşdirici vergi (Yaponiyada) belə vergilərə misal ola bilər.

Yerli vergilərin dərəcələrini müəyyən etmək sahəsində yerli özünüidarəetmələrə müəyyən müstəqilliklər verilir. Qanunla müəyyən olunmuş hədlər çərçivəsində yerli özünüidarəetmə orqanları vergi dərəcələrini tənzimləmək hüququna malikdirlər.

1.3. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirən kompleks tədbirlər

Cəsarətlə qeyd edə bilərik ki, bu gün Şəki-Zaqatala regionunda yerli özünüidarəetmə orqanları regionların sosial-iqtisadi inkişafında çox böyük rol oynamağa qadirdirlər. Məhz onların bilavasitə söyləri ilə aşağıdakı problemlər həlli mümkündür. Ona görə ki:

1. Məhz onlar yerli vergiləri və ödənişlərin miqdarını müəyyən edir və yığılmasını təşkil edirlər;

2. Yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatları demokratik əsaslarda müzakirə edib xüsusi qərarla təsdiqləyirlər.

3. Bələdiyyə mülkiyyətinin sahibkarlıq səlahiyyətlərini rəsmiləşdirir və qanun əsasında səmərəli istifadə edilməsini təmin edirlər.

4. Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsinə çalışırlar;

5. Yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi məqsədi ilə müvafiq tədbirlər həyata keçirirlər.

6. Yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsinin həyata keçirilməsinə çalışırlar.

Bələdiyyələrə, qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyələrə maliyyə vəsaiti də ayrılır. Belə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri nəzarət edir.

Regionda bələdiyyələr qərarlar qəbul edərkən aşağıdakılara əməl olunmasına çalışmalıdırlar:

1. Bələdiyyələrin iclaslarında baxılan məsələlərə dair dəqiq və ədalətli qərarlar qəbul edilməsi;

2. Bələdiyyələrin qərarlarının bələdiyyə üzvlərinin səs çoxluğu ilə qəbul olunması;

3. Yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarların bələdiyyə üzvlərinin 2/3 səs çoxluğu ilə qəbul edilməsi.

Ölkəmizin konstitusiyasına əsasən bələdiyyələrin məhkəmə tərəfindən müdafiəsinə, dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərclərin ödənilməsinə dövlət təminat verir.

Bu məqsədlə yerlərdə iki idarəetmə orqanı mövcuddur. Bunlardan birincisi, mərkəzi dövlət orqanlarının yerlərdəki nümayəndəsi «icra hakimiyyətləri»dir. Onu respublika prezidenti təyin edir. İkincisi isə yerli özünüidarə orqanı "bələdiyyələr"dir.

Bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, "Bələdiyyə seçkiləri haqqında" qanuna və öz nizamnamələrinə əsasən təşkil olunur. Bələdiyyələrin nizamnamələrinə əsasən bələdiyyə orqanları qurulur və onlara yerli əhəmiyyətli problemləri həll etmək üçün səlahiyyətlər verilir. Bələdiyyə və onun orqanları dövlət hakimiyyətinə aid deyil. Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərə yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinə icazə verilmir.

Bələdiyyə üzvü seçki yolu ilə seçilir. Ərazi seçki komissiyası tərəfindən təsdiqlənir. Bələdiyyə üzvü iclaslarda, müzakirələrdə iştirak etmək, təklif vermək, səsvermədə iştirak hüququna malikdir.

Bələdiyyə başçısı, bələdiyyə məclisinin ilk iclasında, bələdiyyə üzvləri arasından açıq və ya gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Bələdiyyənin sədri bələdiyyə üzvlərinin yarısından çoxunun səsini topladıqda seçilmiş hesab olunur. Bələdiyyə başçısı əmr və qərarlar vermək, bələdiyyənin qərarlarını imzalama səlahiyyətinə malikdir. Bələdiyyə başçısının müavini ona həvalə edilmiş məsələləri həll edir. Bələdiyyə başçısı olmadığı vaxtlarda onu əvəz etmək hüququna malikdir. Bələdiyyə iclasları üzvlərin yarısından çoxu iştirak etdikdə qanuni sayılır.

Bələdiyyələr onların səlahiyyətlərinə dair məsələləri hazırlamaq üçün çağılır. Bələdiyyələr təşkilat və

müəssisələrin fəaliyyətini tənzimləmək üçün də keçirilə bilər.

Bələdiyyə komissiyalarının işində ekspertlər də iştirak edə bilər. Bələdiyyələrin daimi və müvəqqəti komissiyalarının başlıca vəzifələri aşağıdakılar ola bilər:

1.Yerli əhəmiyyətli sosial müdafiəyə dair ekologiya, iqtisadi inkişaf, yerli xidmət üzrə proqramlar hazırlayıb iclasa və ya yerli əhəlinin müzakirəsinə vermək;

2.Yerli əhəmiyyətli məsələləri müzakirə etmək, bələdiyyə iclaslarında müzakirə üçün proqramlar, arayışlar, qərar layihələri və s. məqsədi ilə lazımı sənədlər hazırlamaq;

3.Bələdiyyə və onun icra aparatına təkliflər hazırlamaq;

4.Seçicilərin xahişlərinin yerinə yetirilməsi üçün təşkilati hazırlıq işləri görmək.

Təbii ki, bütün bu məsələləri həyata keçirərkən bələdiyyələrlə, dövlət icra hakimiyyətləri arasında, xüsusilə səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi zamanı müxtəlif fikir ayrılıqları baş verir. Yerli özünüidarələrin hansı yerli xidmətləri yerinə yetirəcəkləri mərkəzi dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunur.

Yerli özünüidarənin iqtisadi maliyyəsinin əsaslarına daxil olur:

1.Bələdiyyə mülkiyyəti;

2.Yerli özünüidarənin yerli büdcəsi və digər maliyyə resursları;

3.Dövlət mülkiyyətində olub yerli özünüidarə orqanlarının istifadəsinə verilən əmlak.

4. Bələdiyyə sakinlərinin tələbatının ödənilməsinə xidmət edən digər qanuni mülkiyyət.

Yerli özünüidarenin iqtisadi əsası onun maddi təməlidir. 2 iyul 1999-cu il tarixli «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu bələdiyyə mülkiyyəti, yerli maliyyə, dövlət mülkiyyətində olan və bələdiyyələrin istifadəsinə verilmiş, bələdiyyə əhalisinin sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edir.

Bələdiyyə mülkiyyəti, onların dinamik inkişafının əsasıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası bələdiyyələrə bu mülkiyyətdən onun sahibi kimi tam müstəqil və sərbəst istifadə etməsinə səlahiyyət vermişdir.

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən bələdiyyə mülkiyyətinə yerli vergilər və ödənişlər, büdcədən kənar fondlar, bələdiyyə əmlakı, habelə bələdiyyə torpaqları, bələdiyyə müəssisələri və təşkilatları, bələdiyyə mənzil fondları və qeyri-yaşayış binaları, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə olmayan yollar, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələri, daşınan və daşınmaz əmlak aiddir.

1 iyun 2000-ci il Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq olaraq bələdiyyələrin bütün əmlakı (yerli büdcənin vəsaiti də bura daxil olmaqla) onların mülkiyyəti sayılır.

Bələdiyyə mülkiyyətinin yaranmasının əsasını «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və «Bələdiyyə mülkiyyətinə əmla-

kın verilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və normativ aktlar təşkil edir.

Dövlət bələdiyyələrin yerli problemlərinin həlli üçün lazım olan torpaq və əmlak payı ayırır. Bu məqsədlə mənzil-kommunal, sosial, mədəniyyət ocaqları, əhalinin ümumi istifadəsində olan obyektlər və s. ayırır.

Onların fəaliyyətini təmin etmək üçün bələdiyyə mülkiyyətinə lazımı inzibati binalar, otaqlar və avadanlıqların verilməsini icra hakimiyyəti orqanları müəyyənləşdirir. Bələdiyyə mülkiyyəti dövlət mülkiyyətinə daxil deyildir. Bələdiyyə orqanları isə «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Qanuna əsasən qeyri-dövlət orqanlarıdır. Bələdiyyələr həmin mülkiyyət üzərində sahiblik edir. Ondən təsərrüfatçılıqla istifadə edilməsini təmin edirlər.

Bələdiyyələr müstəqil surətdə onlar üçün ayrılmış mülkiyyəti idarə edirlər. Bu səlahiyyət «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda öz əksini tapmışdır. Bələdiyyələr hüquqi şəxs kimi öz adlarından müstəqil şəkildə çıxış edirlər. Bələdiyyə qurumları adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının əldə edilməsi və həyata keçirilməsi hüququ yalnız yerli özünüidarə orqanlarına aiddir. Əhalinin belə hüquqa malik olması qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. Məhz buna görə də bələdiyyə əmlakının mülkiyyətçisi bələdiyyələr, vətəndaşlar, əhali özüdür. Bələdiyyələr qanunla nəzərdə tutulan qaydada təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər. Qanunla qadağan edilməmiş başqa fəaliyyətləri də ola bilər, yeni hüquqi şəxs ola bilərlər. Məhz yerli özünüidarələr, onlar üçün ayrılmış mülkiyyəti idarə edərək, müstəqil

surətdə təsərrüfat dövriyyəsinə daxil ola bilərlər. Yerli özünüidare orqanları və ya onun vəzifəli şəxsləri bələdiyyə mülkiyyəti üzərində mülkiyyət hüququnu həyata keçirirlər. Bələdiyyə qurumu və onun vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri bələdiyyə nizamnamələri ilə müəyyən edilir.

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda deyilir ki, bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi qaydasını bələdiyyə müstəqil surətdə müəyyənləşdirir. Bələdiyyə mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlər bütünlüklə yerli büdcəyə daxil olur. Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsi bir tərəfdən yerli özünüidare orqanlarının maliyyə imkanlarını artırır. Yerli özünüidare orqanlarının iqtisadi əsaslarının yaradılması və möhkəmləndirilməsi məqsədilə yerli özünüidare orqanları və onun vəzifəli şəxsləri əmlakın özəlləşdirilməsi prosesini təşkil etməlidirlər. Onlar özəlləşdirilən obyektəndə əldə olunan vəsaitin vaxtında ödənilməsinə, yerli büdcəyə daxil olan vəsait barədə vergi orqanına məlumat verməlidirlər.

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq bələdiyyələrin ərazilərində olan torpaqlardan istifadə etmələri qanuni qüvvə alır. Bələdiyyə mülkiyyəti sayılan torpaqlar onların iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi üçün mühüm amildir. Bu qanun və normativ aktlarda öz əksini tapmışdır.

Bələdiyyələr ərazilərindəki torpaqlardan və təbii ehtiyatlardan təsərrüfatçılıqla istifadə olunmasına nəzarət etməlidirlər. Bu yolla onlar öz inkişaf təməllərini möhkəmlətməmiş olurlar.

Bələdiyyələrin maliyyə vəsaitləri, onların iqtisadi əsaslarının tərkib hissəsi sayılır.

Bələdiyyələrin maliyyə vəsaitlərinə yerli büdcə, büdcədənənar fondlar, müəssisələrin maliyyə ehtiyatları, istiqrazlar, mülkiyyətin satışından əldə olunan vəsaitlər, qiymətli kağızlar və s. daxildir.

7 dekabr 1999-cu il tarixli «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda bələdiyyələrin yerli maliyyə strukturu müəyyənləşdirilmişdir. Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsasları onların malik olduqları əmlak, torpaqlar, yerli büdcə, büdcədənənar fondlar, istehsal, xidmət və digər fəaliyyəti təşkil edir. Qanunvericilikdə bələdiyyə maliyyəsinin əsaslarını təşkil edən iqtisadi fəaliyyət növlərinə qadağa qoymadan onun genişləndirilməsinə rəvac verilir.

Bələdiyyələrin iqtisadi və maliyyə əsaslarının qaydaları onların özləri ilə nizamnamədə tənzim olunur. Yerli maliyyəni 2 qrupa: büdcə və büdcədənənar vəsaitlərə ayırmaq olar. Vəsaitlərin büdcə və büdcədənənar vəsaitlərə ayrılması bələdiyyələrin maliyyə imkanlarını dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyənin maliyyə-büdcə fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar dövlət və bələdiyyələr tərəfindən müstəqil surətdə qəbul edirlər.

Dövlət səviyyəsində qəbul edilən normativ aktlara: «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu, «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına zidd

olmayan digər müvafiq qanunlar aiddir. Yerli özünüidare orqanlarının maliyyə-büdcə fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə nizamlanır. Beynəlxalq hüquq normaları və beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin tərkib hissəsidir. Eyni zamanda yerli özünüidare sistemindəki münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasında yerli özünüidarənin təşkil və fəaliyyətinin hüquqi əsaslarından biridir. Belə beynəlxalq hüquqi aktlara bələdiyyələrin və regional orqanlarının təşəbbüsü ilə Avropa Şurasının 15 oktyabr 1985-ci ildə qəbul etdiyi bələdiyyələrin Avropa Xartiyası maliyyə fəaliyyətinin aşağıdakı prinsiplərini bəyan edir:

- yerli özünüidare orqanlarının iqtisadi siyasət sahəsində öz funksiyalarını müstəqil surətdə həyata keçirmək üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitlərinə malik olmaq hüququ vardır;

- yerli özünüidare orqanlarının maliyyə vəsaitləri Konstitusiya və ya qanunlarla müəyyənləşdirilmiş həddə uyğun olmalıdır;

- yerli özünüidare orqanlarının maliyyə vəsaitləri onların qanun çərçivəsində müəyyənləşdirdiyi həddə yerli vergi və yığımlar hesabına formalaşmalıdır (maddə 9).

Normativ bazanın öyrənilməsi bələdiyyələrin maliyyə-büdcə fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının günün tələbləri səviyyəsinə yüksəldilməsini tələb edir. Yerli büdcə bələdiyyə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün pul vəsaitlərinin əldə olunması və xərclənməsi qaydalarını müəyyən edir, bələdiyyə ərazisinin kompleks inkişafında, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırıl-

masında həlledici əhəmiyyətə malikdir. Yerli büdcədən sosial iqtisadi məsələlərin həlli üçün istifadə olunur. Yerli büdcə bələdiyyələrin dinamik inkişafı üçün əsas şərtir.

Yerli büdcə hüquqi və fiziki şəxslərdən gəlirlərin daxil olması və büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi qaydalarına nəzarət edir. Bələdiyyələrin düzgün idarə olunmasını tənzimləyir.

Dövlət büdcəsi dedikdə respublikanın şəhər, qəsəbə, rayon, kəndlərin büdcələri nəzərdə tutulur. Şəhər, rayon, qəsəbə və kənd büdcələri yerli büdcə hesab olunur. Lakin «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda yerli büdcəyə açıqlama verilərək göstərilir ki, bələdiyyə statusuna uyğun olaraq başqa məna kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan maliyyə vəsaitidir. Bu vəsait dövlət büdcəsinə daxil deyil. O yalnız bələdiyyələrin büdcəsi kimi formalaşır. Bu, büdcələr tam müstəqildir. Onun öz gəlir mənbələri vardır. Onda toplanan vəsaitin büdcələrə xərclənməsi də bələdiyyələr tərəfindən müəyyən olunur.

Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyə büdcələri müstəqil surətdə mədaxil-məxaric smetalarna əsasən aşağıdakı qaydada istifadə olunur:

1. Yerli vergi və ödənişlər müəyyənləşdirilir, müzakirə olunur, təsdiq edilir və üzərində nəzarət edilir;

2. Bələdiyyələr müstəqil surətdə yerli büdcə vəsaitlərindən istifadə istiqamətlərini özləri müəyyənləşdirirlər;

3. Bələdiyyələr yerli büdcənin istifadəsi zamanı əmələ gəlmiş qalıqlarının hara xərclənməsi barədə sərəncam verirlər;

4. Bələdiyyələr dövlət proqramlarını həyata keçirmək üçün kompensasiyalar da alırlar;

5. Dövlət büdcəsindən dotasiya, subvensiyalar alaraq öz ərazilərində çox mühüm işlər görürlər;

6. Bələdiyyələr yerli büdcənin təmini, inkişafı üçün marketing fəaliyyətindən də bəhrələnilirlər;

7. Bələdiyyələr lazım gəldikdə maliyyə məsələləri üzrə məhkəmə müdafiəsindən istifadə edirlər.

Bütün bunlardan aydın olur ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda fəaliyyət göstərən bələdiyyələr əksər hallarda öz büdcələrindən tam sərbəst faydalana bilirlər. Bələdiyyə büdcələrinə göstərilən dövlət yardımı da mühüm rol oynayır. Məlum olduğu kimi, bələdiyyələrin büdcəsi məxaric və mədaxildən ibarətdir. Büdcənin gəlir hissəsi xüsusi və tənzimləyici gəlirlərə ayrılır:

Xüsusi gəlirlər respublika qanunları və eləcə də bələdiyyələrin qərarları ilə büdcədə öz əksini tapan vergi və qeyri-vergi ödəmələrindən ibarətdir.

Tənzimləyici gəlirlər isə respublika qanunları ilə yerli büdcəyə növbəti faizlərlə ödənen ola bilər. Bələdiyyə büdcəsinin xüsusi gəlirinə yerli vergi və ödənişləri şamil etmək olar. Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələrin büdcələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və kirayəyə verilməsindən əldə edilən gəlirlər;

2. Lotereya oyunlarından gələn gəlirlər;

3. Qanunvericilik əsasında müəyyən edilən dövlət rüsumları;

4. Fiziki şəxslərdən alınan əmlak vergisi.

Bələdiyyə büdcəsinin gəlir hissəsi inzibati və mülki-hüquqi yolla formalaşdırılır. Bələdiyyələr həmin yollarla qeyri-vergi ödəmələri (yığım, cərimə, rüsum) hesabına büdcə gəlirini artırır.

Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən, əmlakın və torpağın icarəsindən, lotereya oyunlarından əldə edilən gəlir hesabına büdcə formalaşır. Büdcənin gəlir hissəsi yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün istifadə olunur.

Bələdiyyə büdcəsinin mədaxili, vergi və qeyri-vergi ödənişləri hesabına artırılır. «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən, lotereya oyunlarından, reklamlardan əldə edilən vəsait, bələdiyyə idarələri, müəssisə və təşkilatlarının mənfəətindən tutulan vergi, dotasiya, subvensiyalar və s. büdcənin əsasını təşkil edir.

Konstitusiyamız bələdiyyələrin vergi və ödənişlərin müəyyənləşdirilməsi hüququnu onların özlərinə həvalə etmişdir. Vergi və ödənişlərin həcmi Azərbaycan Respublikası qanunlarına əsasən bələdiyyələr tərəfindən müəyyən olunur.

Vergi və ödənişlər bələdiyyə büdcəsinin mədaxil hissəsinin əsas mənbələrindəndir. Qanunvericilik torpaq verigisini, fiziki şəxslərdən əmlak vergisini, reklam vergisini, vəresəlik və bağışlama zamanı tutulan vergiləri, yerli lisenziya ödəmələrini bir-birindən fərqləndirir.

Bələdiyyələr müstəqil olaraq vergi və ödənişlərin müəyyənləşdirilməsi məsələsini həll edirlər. Bələdiyyələr vergi və ödənişləri normativ hüquqi aktlar əsasında müəyyənləşdirirlər. Dotasiya, subvensiya və istiqraz vəsaitləri büdcənin dinamik inkişafını təmin edir. Dotasiya – dövlət büdcəsindən büdcə tənzimlənməsi qaydasında bələdiyyələrə verilən vəsaitdir. Dotasiya məqsədli təyinatla malik olmayıb bələdiyyə orqanının öz mülahizəsi əsasında istifadə olunur. Bu vəsaitlər xüsusi və tənzimləyici gəlir mənbələri çatışmadıqda bələdiyyə büdcəsini tarazlaşdırma məqsədi daşıyır. Dotasiya dövlət büdcəsində nəzərdə tutulur.

Subvensiyalar isə bələdiyyə ərazisində sosial-iqtisadi inkişaf proqramı həyata keçirmək üçün dövlət büdcəsindən ayrılan pul vəsaitləridir. Subvensiyalardan təyinatı üzrə istifadə edilmədikdə geri qaytarılır. Dövlət bələdiyyələr tərəfindən bu vəsaitlərin düzgün xərclənməsinə nəzarət edir. Subvensiyaların və transfer ödənişlərinin reallaşdırılması müddəti başa çatdıqdan sonra bələdiyyələr büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi və görülmə işləri barədə hesabatları müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edirlər. Praktikada qüvvədə olan maliyyə-büdcə qanunvericiliyinə görə tənzimləyici gəlirlərin bələdiyyələrin büdcələrinə mədaxilinin əsas mənbəyi olması təsdiqlənir. Dotasiya, subvensiya, transfert ödənişləri və istiqraz vəsaitləri yerli büdcənin köməkçi mənbələridir. Dotasiya bir sıra hallarda yerli büdcədəki kəsiri aradan qaldırmaq vasitəsi rolunu oynayır.

Aparığımız tədqiqatdan aydın olur ki, Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələrin büdcə xərcləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

1.Bələdiyyənin büdcə xərcləri: sosial, məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması və s. xərclərdən ibarətdir;

2.Müxtəlif dövlət tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün ayrılmış xərclər;

3.Bələdiyyələrin buraxdıqları istiqraz və aldıkları ssudaların ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər;

4.Sosial-iqtisadi inkişaf və ekoloji proqramların həyata keçirilməsinə sərf edilən xərclər.

Bələdiyyələr müstəqil olaraq büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi barədə məlumat verirlər. Büdcə xərclərinin öz gəlirləri ilə ödənilməyən hissəsi (büdcə kəsiri) dövlət büdcəsindən alınan dotasiya ilə ödənilir.

Büdcənin məxarici iki yerə bölünür: cari xərclər və inkişaf xərcləri.

Inkişaf xərclərinə: innovasiya və istehsalın genişləndirilməsi üçün ayrılmış vəsaitlər aid edilir. cari xərclərə isə inkişafı bilavasitə bağlı olmayan xərclər şamil olunur. Bura mənzil-kommunal təsərrüfatının, ətraf mühitin mühafizəsi, təhsil, pensiya, təqaüd, icarə, mühafizə, işıqlandırma xərcləri büdcənin cari xərclərinə aiddir.

Büdcə kəsirlərini azaltmaq üçün onun minimal həddi müəyyənləşdirilir. Bələdiyyə büdcəsinin icrası prosesində kəsrin son həddinin aşması üçün xərclərin ixtisarı mexanizmi tətbiq olunur. «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda göstərilmişdir ki, məxaricin ixtisarı müdafiə olunmuş maddələr istisna olmaqla, büdcənin bütün

maddələri üzrə məxaricin mütenasib surətdə azaldılmasından ibarətdir.

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda bələdiyyələrə məqsədli büdcədənkenar fondlar yaratmaq səlahiyyəti verilmişdir. Bu fondlar yerli maliyyənin tərkib hissələrindən biridir. Bu fondlar yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün lazım olan pul vəsaitlərini əldə etmək məqsədilə yaradılır. Tədqiqatımız göstərir ki, büdcədənkenar fondlar Şəki-Zaqatala regionunda aşağıdakı mənbələr hesabına təşkil olunur:

1. Bələdiyyə əhalisinin, idarə, müəssisə və təşkilatların könüllü ödəmələri hesabına;

2. Bələdiyyə ərazilərində ətraf mühitin çirkləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan qeyri-səmərəli istifadə edilməsi, təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin digər pozuntularına görə, sanitariya norma və qaydaların pozulmasına görə edilən cərimələr, eləcə də vurulan ziyanın ödənilməsi hesabına, bu cərimə və ödəmələrin məbləği təbiəti mühafizə tədbirlərinin keçirilməsində istifadə olunması hesabına;

3. Bələdiyyə ərazilərində tarixi-mədəniyyət abidələrinin dağılması və korlanmasından tutulan cərimələr, vurulan ziyanın kompensasiyası üçün ödəmələr hesabına.

Bu kompensasiyalardan tarixi-mədəniyyət abidələrinin qorunması və bərpası üçün istifadə olunur.

Bələdiyyələrin büdcədənkenar fondlarının vəsaitləri banklarda cəmlənərək bələdiyyələr və icra orqanı tərəfindən xərclənir. Tədqiq etdiyimiz regionda valyuta fondları da yaradılır. Valyuta fondu bələdiyyələrin ərazi-

lərindəki idarə, müəssisə və təşkilatların valyuta mədaxili hesabına formalaşır. Valyuta fondunun vəsaitləri banklarda yerləşdirilir və bələdiyyələr tərəfindən istifadə olunur.

Bələdiyyələr istər büdcədənkenar və istərsə də valyuta fondlarının vəsaitlərindən istifadə edirlər.

Bələdiyyələrin maliyyəsi büdcə prosesi ilə formalaşdırılır. Büdcə prosesi-yerli büdcənin tərtibi, tətbiqi və icrası, onların hesabatların icrası ilə müəyyənləşdirilir.

Büdcə 3 əsas mərhələdən keçir: 1.Büdcənin təşkili; 2. Büdcə layihəsinin tərtibi; 3.Büdcənin müzakirəsi və təsdiqi.

Büdcənin təşkili, büdcənin layihəsinin tərtibi barədə qərarı bələdiyyənin icra orqanı hazırlayır. Maliyyə orqanları yerli büdcə layihəsinin hazırlanmasını təşkil edirlər. Bu məqsədlə maliyyə orqanları büdcənin əsas göstəriciləri üzrə bütün təsərrüfat və büdcə xidməti sahələrinin təkliflərini nəzərə alaraq, onları uzlaşdıraraq mədaxil və məxaric üzrə büdcə layihəsini hazırlayırlar. Büdcə layihəsində iqtisadi və sosial inkişafın maliyyə-büdcə siyasətinin və büdcə təsnifatının əsas istiqamətləri öz əksini tapır. Büdcənin hazırlanmış layihəsi bələdiyyənin icra orqanına təqdim edilir. İcra orqanı büdcə layihəsini sahəvi təsərrüfat və büdcə təşkilatları ilə razılaşdıraraq bələdiyyə iclasında müzakirə edir. Bələdiyyə iclasına bələdiyyə, idarə, müəssisə və təşkilatlarının rəhbərləri dəvət olunurlar. İcra orqanı büdcə layihəsini müzakirə etdikdən sonra, yazılı büdcə müraciətini büdcə layihəsi ilə birlikdə yerli

özünüdarənin nümayəndəli orqanının müzakirəsinə təqdim edir.

Maliyyə vəziyyətini təhlil etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunun bələdiyyələrində büdcəyə aşağıdakılar aid edilir:

1.Bələdiyyələrin cari ildə büdcəni yerinə yetirmək və onun nəticələrinin aşkarlanmasına xüsusi diqqət yetirilir;

2.Bələdiyyələrdə büdcə ilində sosial-iqtisadi inkişafının nəticələri müəyyən olunur;

3.Qarşıdakı ildə büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətləri müəyyən edilir;

4.Gələcək il üçün büdcə proqnozu işlənilib hazırlanır;

5.Eyni fikri bələdiyyələrin maliyyə balansları barədə də demək olar;

6.Nümayəndəli orqanının «Bələdiyyə qurumunun müvafiq ildə büdcəsi haqqında» normativ hüquqi aktının layihəsi;

7.Növbəti ildə bələdiyyələrin vəsaitləri, büdcə fondları və digər maliyyə mənbələri əsasında maliyyələşdirilən sosial-iqtisadi inkişaf proqramları da işlənilib hazırlanır.

8.Cari ildə bələdiyyə büdcəsinin mədaxil və məxaricinin necə yerinə yetirildiyi təhlil edilir;

9.Bütün bunlar barədə hər bir bələdiyyədə müxtəlif rəylər protokolda əks olunur.

Bələdiyyələrin rəhbəri büdcə layihəsi üzrə sənədlər paketinin ilkin müzakirəsinin nəticələrini müvafiq komissiyalara göndərir. Bələdiyyələrin komissiyaları

iclasda büdcə layihəsini və müraciətlərini müzakirə edirlər.

Büdcəyə nümayəndəli orqanın sessiyalarında baxılaraq normativ hüquqi akt formasında təsdiq olunur. Normativ hüquqi akt bələdiyyə büdcəsinin mədaxilini, məxaricini, dotasiya və subvensiyaların məbləğini özündə əks etdirir.

Büdcənin məxarici hər bir maddə üzrə təsdiq olunur. Büdcə hər bir maddə üzrə təsdiq olunarkən cari və əsaslı xarakterli xərclər fərqləndirilir. Cari xərclərin məbləği cari xərclər büdcəsinə, əsaslı xərclərin məbləği bələdiyyələrin inkişaf büdcəsinə özündə əks etdirir.

Yerli özünüdarənin icra orqanı növbəti il üzrə büdcə barədə normativ hüquqi akt qüvvəyə mindikdən sonra büdcənin rüblük icrası və icrası ilə əlaqədar lazımi xərclər üzrə məlumatı bələdiyyənin nümayəndəli orqanına təqdim edir.

Bələdiyyənin nümayəndəli orqanı büdcəni təsdiq etdikdə yerli özünüdarənin icra orqanı sonuncu rübü üçün nəzərdə tutulan xərclərin üçdə birini xərcləyə bilər.

Bələdiyyə qurumu büdcəsi bütün gəlir və xərclərin vahid büdcə hesabına ayrılmasını nəzərdə tutan vahid kassa prinsipi əsasında icra olunur.

Bələdiyyənin icra orqanı büdcənin icrasını büdcə təsnifatı üzrə xərclərinin siyahısı əsasında növbəti maliyyə ili üçün icrasını təşkil edir.

Büdcə xərclərinin siyahısını yerli özünüdarənin icra orqanına daxil olan maliyyə orqanı tərtib edir. Siyahı büdcə təsdiq edildikdən 15 gün sonra tərtib edilərək yerli özünüdarənin icra və nümayəndəli orqanına

göndərilir. Bütçə xərclərinin siyahısı maliyyə orqanının rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur.

Maliyyə orqanı bütçənin təyinatı haqqında müvafiq orqanlara məlumat verir. Bu orqanlar ay ərzində konkret bütçədən pul ayırmalarını, şəxslərin maliyyələndirilməsi limitlərini bütçə xərclərinin indeksasiyası barədə qərara müvafiq olaraq müəyyənləşdirir.

Bələdiyyənin icra orqanı nizamnamədə nəzərdə tutulan hallarda yerli bütçənin icrası prosesində mədaxil və məxaric maddələrində bütçə təsnifatı üzrə təsdiq edilmiş təchizat həddində dəyişikliklər apara bilərlər. Bütçə təşkilatları üç maddə üzrə-əmək haqqı, cari xərclər, onlara hesablama göstəriciləri ilə gəlir və xərclərin sistemi əsasında kapital qoyuluşu fəaliyyət göstərir.

FƏSİL II

ŞƏKİ-ZAQATALA REGIONUNDA SOSIAL – İQTİSADI İNKİŞAFIN SÜRƏTLƏNDİRİLMƏSİ YOLLARI

2.1. Şeki-Zaqatala regionunda təbii və iqtisadi potensialın səmərəli istifadə edilməsində tətbiq olunan metodlar

Hər bir regionda həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişafı hərtərəfli təhlil etmək, əldə edilmiş nəticələri aşkarlamaq, buraxılan nöqsan və qüsurları aradan qaldırmaq, yüksəlişin yollarını müəyyən etmək üçün müxtəlif elmi-tədqiqat metodlarından istifadə olunur.

Tədqiq etdiyimiz Şeki-Zaqatala regionunda, xüsusi ilə Balakən, Zaqatala, Şeki rayonlarında bir çox dəyərli nümunələr göstərilir. Təcrübə göstərir ki, idarəçilik orqanlarında apardığımız müşahidələr sübut etmişdir ki, o zaman uğurlar qazanmaq olar ki, hər bir məsələyə elmi münasibət bəslənilsin.

Bu baxımdan regionda problemlərə elmi-nəzəri və metodoloji cəhətdən yanaşılmanın tətbiq edilməsinin çox böyük siyasi, hüquqi, iqtisadi və sosial əhəmiyyəti vardır. Bu onunla izah edilir ki, regional problemlər demək olar ki, çox az öyrənilmişdir. Hazırda bu sahədə ilk addımlar atılır. Həmin problemləri tədqiq etmək regionda idarəçiliyi gücləndirməyə, onu düzgün istiqamətləndirməyə kömək edər və dəyərli elmi və metodoloji tövsiyələr işləyib hazırlamağa imkan verir.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bələdiyyələr yerli sosial-iqtisadi problemlərin həlli yollarını öyrənən bir qurumdur. Bələdiyyə dedikdə yerli özünüidarəetmə başa düşülür. Yerli özünüidarəetmə orqanları Azərbaycan Konstitusiyasının tələblərinə uyğun olaraq yaradılmışdır. İstər şəhərlərdə, istərsə də rayon və qəsə-

bələrdə yerli özünüidarəetmə orqanları yaradılarkən tarixi, təbii-iqtisadi və demoqrafik şərait, yerli və milli ənənələr nəzərə alınmışdır.

Bələdiyyələr öz ərazilərində həyata keçirilən bütün sosial-iqtisadi proseslərə bilavasitə rəhbərlik edirlər. Onlar öz ərazilərində yaşayan əhəlinin maddi və mənəvi rifahını get-gedə daha çox yaxşılaşdırmağı qarşılarına məqsəd qoyurlar. Bələdiyyələr özlərinin bütçələrini yaradırlar. Mövcud təbii-iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə etmək üçün konkret yollar axtarıb tapırlar.

Bələdiyyə ərazisində yerli şəraitdən asılı olaraq müxtəlif formalarda özünüidarəetmə qurumları fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar demokratikləşmənin təzahürü özündə büruzə verir.

Bələdiyyələrin mülkiyyətinə verilmiş müxtəlif istehsal xarakterli müəssisələr, əmlak, torpaq onların öz mülahizələri əsasında inkişaf etdirilir və idarə olunur. Bələdiyyələrin əraziləri dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən olunur. Ərazilərin sərhədləri müəyyən edilərkən, tarixən mövcud olan hüdudlar, sərhədlər əsas götürülür. İqtisadi rayonlaşmanın prinsipləri, xüsusilə təbii, iqtisadi və demoqrafik şərait nəzərə alınır. İri şəhərlərdə, qəsəbələrdə bir neçə bələdiyyə yaradılır. Bu kimi şəraitdə bələdiyyələrin adları və sərhədləri icra hakimiyyətləri tərəfindən müəyyən olunurlar. Bələdiyyə menecmenti idarəçiliyin yeni və mütərəqqi forması kimi, bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu şəraitdə təşəkkül tapır. Bu demokratik yeni idarəetmə sistemi sosializm cəmiyyəti üçün səciyyəvi olan inzibati-amirlik idarəetmə sistemindən

köklü surətdə fərqlənir. Məlumdur ki, inzibati-amirlik sistemi mərkəzdən idarə olunurdu. Respublikanın müvafiq orqanları: Dövlət Plan Komitəsi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və s. hansı rayonda, hansı bitkinin nə qədər və nə vaxt əkiləcəyini, taxılın nə vaxt biçiləcəyini, pambığın nə vaxt yığılacağını, kimə və hansı qiymətə satılacağını mərkəzdən verilən göstərişlər əsasında həyata keçirirdi. Bu qaydada mərkəzdən idarə olunma yerli təşəbbüsləri boğur, mövcud təbii-iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə edilməsinə ciddi mane olurdu. Sosial problemlərin həllində xalqın bilavasitə iştirak etməsinə imkan verilmirdi.

Beləliklə, hazırda özünüidarəetmə orqanlarının təşkili və inkişaf etdirilməsi respublikamızda həyata keçirilən demokratikləşmənin ən gözəl nümunəsi, əvəzsiz bəhrəsidir. Bu bir həqiqətdir ki, bələdiyyə idarəçiliyinin müasir mərhələsində çox ciddi anlaşılmaqlara rast gəlinir. Bu təbiidir, çünki birbaşa, hamar yolla yerli özünüidarəetmənin yetkin səviyyəsinə qalxmaq olmaz. Buna yalnız təcridən nail olmaq mümkündür. Hazırda çatışmayan cəhətlərdən biri budur ki, tədqiq etdiyimiz regionun bəzi bələdiyyələrində əmlak hələlik onların sərəncamına tam verilməmişdir. Məsələn üçün götürək Şəki, Qax, Zaqatalanın ucqar dağ kəndlərinin bələdiyyələrini. Burada əmlak və torpağın bələdiyyənin sərəncamına verilməsinin ləngiməsinin əsas səbəbi budur ki, bu bələdiyyələrin ərazisində yaşayan bir çox sakinlərin Azərbaycan vətəndaşı olması barədə sənəd bu və ya digər səbəbdən hələlik hazır deyil. Həmin şəxslər vaxtı ilə Cənubi Azərbaycandan köçüb gəlmiş, burada məskən salmış bələdiyyə sakinlərinə

də aiddir. Onların bu yerin daimi vətəndaşı olması, torpağa, əmlaka sahiblik etməsi, bələdiyyə ərazisində fəaliyyət göstərməsi, qurub-yaratması üçün Azərbaycan vətəndaşı olmasını təsdiqləyən sənəd-işəxsiyyət vəsiqəsi olmalıdır. Belə bir sənədin hazırlanması, onlara verilib qeydiyyatdan keçirilməsi müxtəlif səbəblərdən gecikdiyindən istər-istəməz əmlak və torpaq bölgüsü də ləngiyir. Beləliklə, rayonların icra hakimiyyət orqanları bələdiyyələrə çatması əmlak və torpağın vaxtında və düzgün ayrılıb verilməsinə qayğını artırmaqla, onların fəaliyyətinə böyük kömək etmiş olarlar.

Bir sıra bələdiyyələrdə özəlləşdirmə də çox ləng gedir. Bu da danılmazdır ki, özünüidarəetmə problemlərinin vaxtında həll edilməməsi onların səmərəli, böyük üstünlüklərə malik olan idarəedici qurum olmalarına inamı azdır. Halbuki, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti tam ümidvericidir. Onların səmərəli və mütərəqqi idarəetmə forması və böyük üstünlüklərə malik olması bir sıra ölkələrin çoxillik təcrübəsində sübuta yetmişdir.

Beləliklə, qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri bələdiyyə idarəçiliyinin faydalılığını, üstünlüklerini geniş xalq kütləsinə hərtərəfli və dərinlən aşılamaqdan ibarətdir. Bu sahədə yüzillik təcrübəyə malik olan ölkələrin, xüsusilə ABŞ, İngiltərə, İtaliya, Türkiyə, Almaniya, Fransa, Belçikanın zəngin təcrübəsindən bəhrələnmək çox vacib və əhəmiyyətlidir. Həmin ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar münasibətləri ilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti arasında sıx əlaqə vardır. Bazar iqtisadiyyatına keçid yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyət göstərməsi

Üçün möhkəm zəmin yaradır. Bələdiyyə idarəçiliyinin təşəkkül tapması isə bazar münasibətlərinin genişləndirilməsinə, daha faydalı, daha perspektivli qılmasına geniş imkanlar açır.

Hər bir elm sahəsində olduğu kimi, bələdiyyə idarəçiliyində də yeni-yeni məfhumlar, ifadələr meydana çıxır ki, onları öyrənmək və dərinlən dərk etmək çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Dövlət idarəçiliyi ilə bələdiyyə idarəçiliyi arasında mövcud olan eyniliklər və prinsipial fərqlər də hərtərəfli öyrənilməlidir. Hər bir idarəçilik formasının mahiyyəti, məzmunu, onların ayrı-ayrılıqda mövcud olması səbəbləri tam aydınlığı ilə başa düşülməlidir.

Bələdiyyələrin başçılıq etdikləri müəssisələr, təşkilatlar, mülkiyyət obyektləri ərazidə olan bütün bu kimi əmlak adlandırdığımız mülkiyyət adətən bələdiyyələr tərəfindən idarə olunur. Lakin bələdiyyələrin ərazilərində ehlə obyektlər vardır ki, onlar dövlətə tabedirlər və dövlət tərəfindən idarə olunurlar. Məsələn, Şəki İdman Kompleksi, Balakən Meyvə-Tərəvəz Konserv Zavodu və s. belə obyektlər, müəssisələr və təşkilatlar hansı bir bələdiyyənin ərazisində yerləşməsindən asılı olmayaraq dövlət tərəfindən idarə olunurlar. Beləliklə, bələdiyyələrin başçılıq etdikləri ərazilərdə yalnız onlara tabe olan, onların mülkiyyətinə verilmiş müəssisə, təşkilat və obyektlər bələdiyyələrin başçılığı ilə idarə olunur. Məhz həmin obyektlər bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişaf proqramına daxil edilməli və idarə edilməlidirlər.

Bələdiyyələr özlərinin büdcələrini müəyyən edir, onların mədaxil və məxaric mənbələrini aşkara çıxarıb

təsdiq edirlər. Büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarət bilavasitə onların özləri tərəfindən həyata keçirilir. Lakin bu heç də dövlət idarəetmə orqanlarının bu işdə nəzarətini inkar etmir. Hər iki idarəetmə orqanı yerli büdcələrin vəsaitlərinin öz təyinatı üzrə düzgün xərclənməsinə nəzarət etməlidirlər.

Bütün elmlərdə olduğu kimi, "Bələdiyyə menecmenti" elmində ən çox istifadə edilən elmi-tədqiqat metodları və modellər vardır. Bunlar aşağıdakılardır: analiz, sintez, induksiya, deduksiya, iqtisadi-riyazi, eksperimental, statistika, balans, normativ və s.

Bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları işlənilib hazırlanarkən ən çox normativ metodlardan da istifadə olunur. Həmin normativlər yerli xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Təcrübə göstərir ki, yalnız elmi cəhətdən əsaslandırılmış normativlər zəminində işlənilib hazırlanmış proqnozlar yerli əhalinin ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini uğurla təmin edə bilər. Normativlər işlənilib hazırlanarkən istehsal və əmək resurslarından tam və səmərəli istifadə olunması, gələcəkdə baş verə biləcək elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, səmərəli intensiv texnologiyanın yarada biləcəyi imkanlar aşkarlanıb nəzərə alınır.

Normativ metod, balans metodu ilə sıx əlaqədə istifadə olunur. Normativlərin elmi əsaslarda müəyyən edilməsi, tərtib edilən balansların dəqiqliyinə və reallığına səbəb olur. Balans metodu imkan verir ki, ərazi sahələri ilə daxili regional komplekslər arasında nisbət düzgün müəyyən olunsun. Balanslar, daxili regional və regionlararası əlaqələr səmərəli şəkildə təşkil edilsin. Hər bir bələdiyyə ərazisində müəssisələr məqsədyönlü

və elmi cəhətdən düzgün yerləşdirilsin. Yalnız belə olduqda mövcud təbii və iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə oluna bilər. Xammala və hazır əmtəələrə tələbat lazımı səviyyədə ödənilə bilər. Eyni fikri regionda mövcud olan müxtəlif peşələr üzrə mütəxəssislərə, ümumilikdə işçi qüvvəsinə tələbatın ödənilməsi barədə də söyləmək olar. Belə balansları tərtib etməklə hər bir bələdiyyənin ərazisində mövcud əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi yolları işlənib hazırlana bilər. Başqa sözlə desək, ərazidə tələbatdan artıq olan işçi qüvvəsindən tam və səmərəli istifadə olunması üçün yollar axtarılır və ya əksinə çatışmayan işçi qüvvəsinin hansı regiondan dəvət olunması aydınlaşdırılır.

Balans hesablamaları bələdiyyələrin ərazisində inşası layihələşdirilmiş yeni binaların, obyektlərin neçəyə və nə vaxta başa gələcəyini öncə müəyyən etməyə imkan verir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bələdiyyələrin ərazilərində layihələr tərtib edilərkən su, meşə və torpaq ehtiyatları üzrə ayrıca proqnozların işlənib hazırlanması böyük fayda verir. Belə praktik əhəmiyyəti olan balanslardan biri də maliyyə balansıdır. Maliyyə balansında sosial-iqtisadi inkişafın tələb etdiyi sərmayənin həcmi müəyyənləşdirilir.

«Bələdiyyə menecmenti» elmində analiz metodundan daha çox istifadə olunur. Çünki bələdiyyə ərazilərində həyata keçirilən hər bir sosial-iqtisadi quruculuq işi keçmişin və ya mövcud vəziyyətin təhlili əsasında təşkil olunur. Bu zaman analiz metoduna, xüsusi ilə sistemli analizə tez-tez müraciət edilir.

Sistemli analizdə hərtərəfli təhlil aparmaq nəzərdə tutulur. Burada mərhələlik prinsipi əsas götürü-

lür. Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olana qədər, bütün proseslər elmi təhlil əsasında araşdırılır. Belə bir analiz əsasında həyata keçiriləcək hər hansı bir quruculuq işinin iqtisadi cəhətdən optimal variantı seçilə bilər. Məhz belə bir optimal variantdan istifadə edərək, görülməli quruculuq işinin, həyata keçiriləcək layihənin maksimal dərəcədə faydalı variantını müəyyən etmək mümkün olur.

Sistemli analiz müərkəb bir prosesin əlaqələrini aşkarlamağa imkan verir. Sistemli analiz metodu əsasında idarəetmə üç mərhələdən keçir. İlk mərhələdə – idarədən subyektin fəaliyyətinin miqyası aşkarlanır. Bu mərhələdə görülməli hər hansı bir quruculuq işinin optimal variantı müəyyənləşdirilir. Sistemli analiz ən çox idarəçilik vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı tətbiq olunur.

Bazar münasibətlərinin təşəkkül tapdığı bir şəraitdə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi problemlərini həll edərkən çox böyük və müərkəb əlaqələrlə rastlaşılır. Bu zaman iqtisadi-riyazi modellərdən istifadə etmək zəruriliyi yaranır.

İqtisadi-riyazi modelləşmənin aşağıdakı üç əsas istiqamətlərini nəzərə almaq tələb olunur. Birinci növbədə ərazinin proporsiyası modelləşdirilir. Sonra təsərrüfat sahələrinin yerləşdirilməsinin modelləşdirilməsi həyata keçirilir. Ərazinin sosial-iqtisadi və idarəetmə sistemi modelləşdirilir.

Bələdiyyə menecmenti üçün ən başlıcası idarəetmə sisteminin modelidir. Məhz bu model əsasında idarəçiliyin ən optimal və ən səmərəli variantından istifadə olunur.

İqtisadi ədəbiyyatda bu barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bələdiyyələrin ilkin inkişaf dövründə idarəçiliyin quruluşu, metodları böyük mübahisələr doğurur. Bununla əlaqədar olaraq, idarəetmə sistemini unifikasiya etməyə böyük ehtiyac yaranır. Əlbəttə, bu heç də yerli şəraiti və hər bir bələdiyyə fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini inkar etmir. Bütün hallarda unifikasiya bu cəhətləri hökmən özündə əks etdirməlidir.

Bələdiyyə menecmentində ən çox istifadə olunan metodlardan biri də statistika metodudur. Xatırladaq ki, bütün elmi metodlar bir-birini tamamlayır. Hər bir bələdiyyədə idarəetmənin bir sıra spesifik metodlarından da istifadə olunur. Bu metodları tətbiq etməkdə məqsəd idarəedicilərin, yeni bələdiyyə başçılarının, şura üzvlərinin ərazi sakinlərinə, ərazi sakinlərinin isə bələdiyyə idarəçilərinə inamını, etibarını artırmaqdan ibarətdir. Bu kimi metodlar aşağıdakı qaydada bir-birindən fərqlənir.

1. Təşkilati metodlar;
2. İqtisadi metodlar;
3. Sosial-psixoloji metodlar.

Təşkilati metodlar – qarşıda duran vəzifələrin vaxtında və tələb olunan keyfiyyətdə yerinə yetirilməsinə müsbət təsir göstərə bilən tədbirlərdən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Bu kimi metodlara təşkilati-tənzimləyici, nizam-intizam qaydalarının möhkəmləndirilməsinə təsir edən tədbirlər aiddir.

İqtisadi metodlar – qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə maddi cəhətdən maraq yaradan üsulların məcmusu nəzərdə tutulur. Belə iqtisadi metodların tətbiqi maliyyə, qiymət, maddi stimulyasiya, təsərrüfat hesabı ilə sıx əlaqədardır.

Məsələn, maliyyə balansında inşası nəzərdə tutulmuş sosial-iqtisadi obyektin sərmayə tutumu əks olunur. Onun ödənilmə mənbələri göstərilir. Öndə sərmayə qoyuluşunun həcmi və təmin edilməsi mənbələrinin açıqlanıb göstərilməsi, bələdiyyələrin sosial-iqtisadi proqramlarının vaxtında və layiqincə yerinə yetirilməsinə zəmin yaradır.

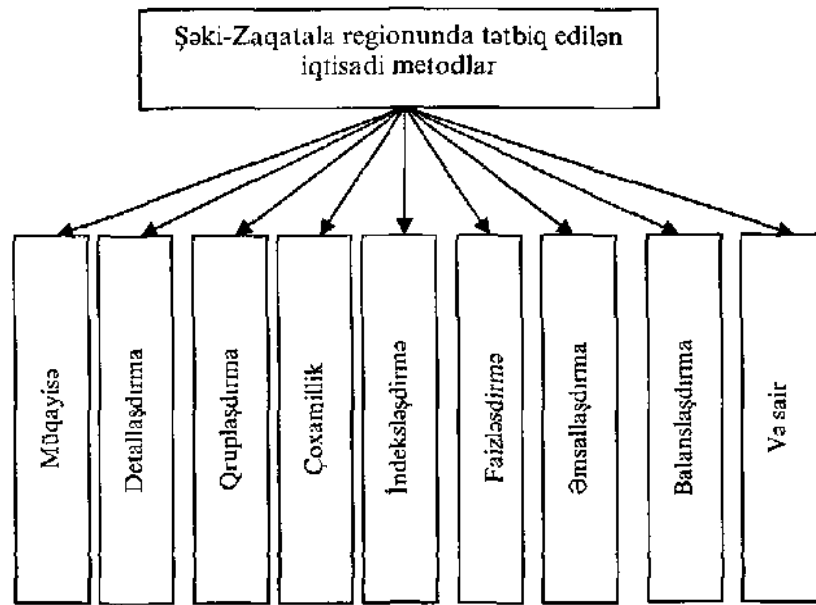
Sosial-psixoloji metodlara – insanın işgüzarlığına, əmək fəaliyyətinə müsbət təsir göstərən sosial-psixoloji metodlar aiddir. Hər bir bələdiyyə başçısının, onun rəhbərlik etdiyi şura üzvlərinin şəxsi xarakteri, qayğıkeşliyi, xeyirxahlığı, diqqətli və həssas olması, ərazi sakinlərini səfərbər etməkdə, ən çətin sosial-iqtisadi vəzifələrin həvəslə yerinə yetirilməsində çox böyük rol oynayır və onlara qol-qanad verir.

Tədqiqatımız göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələrin ən çox müraciət etdikləri iqtisadi təhlil metodunun formaları çox müxtəlifdir. Bunu sxem 1-dən aydın görmək olar.

İqtisadi metodların tətbiq olunmasından asılı olmayaraq insanların psixoloji düşüncə tərzini və davranışlarını düzəltmək üçün müxtəlif metodlar tətbiq olmalıdır. Bunsuz heç bir metod istənilən nəticəni verə bilməz. Çünki hər bir uğur insan amili vasitəsi ilə qazanılır. Bu mənada hər bir bələdiyyə başçısı bilməlidir ki, ərazi sakinləri ona böyük ümidlər bəsləyir və öz həyatlarını, talelərini ona tapşırırlar. Beləliklə, bələdiyyələrin başçıları qarşıda duran vəzifələrin xarakterindən, hər bir vətəndaşın özünəməxsus xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onlarla işgüzar əlaqələr yaratmağı bacarmalıdırlar. Başqa sözlə desək, bələdiyyə idarəçiliyində fəaliyyət göstərən hər bir şəxs bilməlidir ki,

onun seçiciləri, ərazi sakinləri onların dilindən çıxan hər bir sözü, verdiyi hər bir vədi izləyir, nəticələrdən asılı olaraq onların fəaliyyətlərinə qiymət verirlər. Respublikamızda indi bu kimi sosial-psixoloji idarəetmə metodlarından daha geniş istifadə etməyə çox böyük ehtiyac vardır.

Sxem 1.

Birincisi ona görə ki, bələdiyyə idarəçiliyi yenidən fəaliyyətə başlamışdır. Əhalini idarə etmək üçün onlar hələlik lazımınca təcrübə toplamamışlar. Sakinlərin onlara inamı da hələlik lazımı səviyyədə deyil.

İkincisi ona görə ki, respublikamızda rayon və şəhərlərə pənah getirmiş, ata-baba yurdundan, el-oba-sından didərgin düşmüş yüz minlərlə Azərbaycan sakinini talelərini yerli özünüidarəetmə orqanlarına tapşır-

mışlar. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının başçıları hər bir qaçqın, məcburi köçkün vətəndaşa böyük nəvazişlə, ehtiram və hörmətlə yanaşmağı öz fəaliyyətinin amalı bilməlidir. Unudulmamalıdır ki, onların hər bir məsləhəti ərazi sakinlərində böyük ümidlər doğurur, hər hansı bir soyuqqanlılıq isə əksinə, onları ruhdan salır, sarsıdır. Təsadüfi deyilmir ki, söz "həm yaradır", həm də "məlhəm". Bütün məharət onu necə deməkdən asılıdır.

Psixoloji idarəetmə məharətinə malik olan hər bir bələdiyyə rəhbəri bu güclü amildən geniş istifadə edir, böyük uğurlar qazanır, əhalini öz arxasınca aparmağı bacır. Respublikamızın ayrı-ayrı bölgələrində böyük dünyagörüşünə malik olan, insanlara müsbət təsir göstərə bilən bələdiyyə rəhbərləri vardır. Onların iş təcrübəsini öyrənmək və geniş yaymaq böyük fayda verə bilər.

İqtisadi demokratik cəhətdən daha inkişaf etmiş ölkələrin bələdiyyə idarəçilik təcrübəsi göstərir ki, əraziləri idarəetmə prosesində, özünüidarəetmə daha sürətlə formalaşır və təşəkkül tapır. Bələdiyyələrdə qurumların fəaliyyəti barədə çoxlu qərarlar və normativ aktlar işlənilib hazırlanmışdır. Yəqin ki, təcrübə toplandıqca bu məsələlərə daha çox diqqət yetiriləcək və bələdiyyə ərazilərində özünüidarəetmə qurumları daha aktiv fəaliyyət göstərəcəklər. Regionda bir çox qabaqcıl, öz fəaliyyətini nümunəvi təşkil edən bələdiyyələrin təcrübəsi göstərir ki, yerli hakimiyyət orqanlarının strukturu və səlahiyyətləri düzgün müəyyən edildikdə bələdiyyə mülkiyyətinin dinamik inkişafı daha uğurla

təmin edilir, bələdiyyə əhalisinin sosial-iqtisadi problemləri vaxtında həll edilir.

Yerli özünüidarəetmə qurumları xüsusi hakimiyyət orqanıdır. Bu qurumlara dövlət hakimiyyətinin üç qurumunun müdaxilə etməyə ixtiyarı vardır:

1. Qanunvericilik orqanları;
2. İcraçılıq orqanları;
3. Məhkəmə orqanları.

Bu üç hakimiyyət orqanı lazım gəldikdə öz qərar və sərəncamlarını özünüidarəetmələrə verə bilərlər. Çalışmaq lazımdır ki, hər bir bələdiyyədə idarəetmə xərcləri imkan daxilində azaldılsın. İdarəedici aparatın saxlanması xərclərinin minimuma endirilməsi idarəçilikdə bürokratik münasibətlərin baş qaldırmasına və ya ərazi sakinlərinin sosial-iqtisadi problemlərinin operativ həllinə səbəb olur. Bələdiyyə idarəçiliyində artıq ştat vahidlərinin saxlanılmaması, idarə xərclərinin minimuma endirilməsi, idarəçiliyin iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün ən faydalı üsul bu xərcləri bələdiyyələrin ümumi gəlirləri ilə əlaqələndirməkdir. Hər bir bələdiyyə ərazisində təbii-iqtisadi şəraitdən, sakinlərin sosial-psixoloji vəziyyətindən asılı olaraq bələdiyyənin gəlirinin 3-4 faizi idarəetmə aparatının saxlanması xərclərinin ödənilməsinə sərf edilməlidir. Belə olarsa bələdiyyə idarə aparatının illik saxlanma xərcləri normalaşdırılar və onlara daim nəzarət etmək imkanı yaranar. Bir çox ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yerli idarəetmə orqanlarının illik xərclərinin onların gəlirlərindən bilavasitə asılı olması müsbət nəticələr verir.

Bələdiyyə menecmenti bir çox elmlərlə sıx əlaqədə öyrənilir. Bələdiyyə menecmenti bir elm kimi ən çox

iqtisadi coğrafiya, iqtisadiyyat, statistika, sosiologiya, iqtisadi rəziyyat elmləri ilə sıx əlaqədə təşəkkül tapır.

Iqtisadi coğrafiya məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsini, təsərrüfatların, iqtisadi rayonların ərazi təşkilini öyrənir. Bələdiyyə menecmenti isə region daxilində sosial iqtisadi problemlərin həlli, bu proseslərin idarə edilməsi ilə məşğuldur. Beləliklə, bələdiyyə menecmenti iqtisadi coğrafiya və regionçuluq sahəsində bilikləri dərinləşdirir və zənginləşdirir. Hər iki elmin məqsədi regionda sosial-iqtisadi prosesləri öyrənməkdir.

Bazar münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində «Bələdiyyə menecmenti» elmi qarşısında duran başlıca vəzifə təbii-iqtisadi sərvətlərdən tam və səmərəli istifadə etməklə yerli əhalinin maddi rifahını tələb olunan səviyyəyə yüksəltməkdən ibarətdir. Bunun üçün birinci növbədə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən bəhrələnmək, əmək və icraçılıq nizam-intizamını möhkəmlətmək vərdişlərinə yiyələnmək, hər bir bələdiyyə ərazisində maddi-texniki bazanı möhkəmlətmək tələb olunur. Bələdiyyə aparatı işçilərinin ixtisas səviyyəsini get-gedə yüksəltmək, bazar iqtisadiyyatı qanunlarını onlara aşılamaq çox vacib və əhəmiyyətli-dir. Hər bir bələdiyyə rəhbəri bazar iqtisadiyyatı qanunlarından irəli gələn vəzifələri uğurla yerinə yetirmək üçün kifayət qədər bilik və bacarığa malik olmalıdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə respublikamızda Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası fəaliyyət göstərir. Burada dövlət hakimiyyət orqanlarının işçiləri ilə yanaşı, bələdiyyə idarəetmə orqanlarında çalışan işçilərin də təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Burada və eləcə də

respublikamızın bir sıra dövlət və özəl ali məktəblərində də bələdiyyələrin menecementi elmi tədris olunur və ixtisaslı kadrlar hazırlanır. Bələdiyyələr haqqında elm Qafqaz Universitetində və Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində də öyrənilir. Yəqin ki, yaxın gələcəkdə respublikamızda müstəqil yerli özünüidarəetmə institutları fəaliyyət göstərəcəkdir.

Aparığımız elmi tədqiqatdan aydın olur ki, son illər bələdiyyələrin fəaliyyətində xeyli öyrəniləsi müsbət təcrübə toplanmışdır. Məsələn, Zaqatala və Şəki rayonlarında bir sıra bələdiyyələr demək olar ki, ərazilərinin bütün problemlərinin həlli ilə bilavasitə özləri məşğul olurlar. Burada bələdiyyənin rəhbəredici orqanı, yeni Şura yaradılmışdır. Şuraya regionda böyük nüfuza malik olan, tanınmış xeyriyyəçilər, öz işini bilən, ali təhsilli mütəxəssislər seçilmişlər. Onlar böyük həvəslə bələdiyyə idarəçiliyini, idarəetmə metodlarını və ərazidə yaşayan əhəlinin sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək üçün ciddi səylər göstərirlər.

Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən, Oğuz və Qəbələdə bələdiyyə rəhbərləri rayonun icra hakimiyyəti başçıları ilə sıx əlaqədə çalışırlar. İcra hakimiyyəti bələdiyyələrin büdcəsinə maddi yardımlar göstərir, imkan dairəsində onların hesabına pul köçürür. Bu qayğılar yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin canlanmasına böyük müsbət təsir göstərir. Regionda bələdiyyələrin fəaliyyəti demokratikləşmə proseslərinin genişlənməsinə və inkişafına təkan verir. Bu, öz növbəsində hər bir regionda idarəetmə aparatının vətəndaşlara, zəhmət adamlarına diqqət və qayğını artırmalarına səbəb olur. Əhəlinin arzu və təklifləri yerli özünüidarə orqanları

tərəfindən dəstəklənir, xalqın haqq səsinə səs verilərək onların qaldırdıqları məsələlərin həll olunmasına səy göstərilir. Ən başlıcası budur ki, yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyət göstərməsi ərazi sakinlərinin təşəbbüskanlıqından, bilik və bacarığından vaxtında və ağıllı istifadə etməyə geniş imkanlar açır. Hər bir bələdiyyə ərazisində yaşayan və çalışan əhəlinin sosial-iqtisadi problemlərin həllində bilavasitə iştirak etməsi özünün həyat təcrübəsini, bilik və bacarığını sərmə etmək üçün hər cür əlverişli şərait yaradır.

Beləliklə, bələdiyyə idarəçiliyi yüksək səviyyədə yerlərdə, mərkəzdən idarə olunma ilə geniş xalq kütlələri arasında uzun illərdən bəri mövcud olan sədləri ləğv etməyə səbəb olmuşdur. Bu isə demokratikləşmənin ən dəyərli və ən faydalı məhsuludur. Xalqın fəal yaradıcılıq fəaliyyəti, onun dünyagörüşü, təcrübəsi, bilik və bacarığı yerli özünüidarəetmələrin fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Bələdiyyələrin fəaliyyəti yerlərdə işgüzarlığı artırır, saysız-hesabsız yazışmalara son qoyur, yuxarı təşkilatlara şikayətləri, müraciətləri aradan qaldırmağa imkan verir. Beləliklə, ərazilərdə iqtisadi, sosial, tarixi-təbii, demografik və digər yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla əhəlinin yaşayış tərzini ilə əlaqədar olan sosial-iqtisadi problemləri müstəqil surətdə, sakinləri bilavasitə iştirakı ilə həll etməyə imkan verir. Təsərrüfatçılığın və idarəçiliyin bu yeni şəraitdə bütün səviyyələrində, istər mərkəzdə və istərsə də yerlərdə müstəqilliyə, iqtisadi münasibətləri köklü surətdə dəyişdirilməsinə, yeniləşməsinə şərait yaradır. Dövlət mülkiyyəti ilə yanaşı aksionerlər, icarədarlar, kooperativlər, kollektivlər xüsusi formalı mü

kiyyət fəaliyyət göstərməyə başlayır. Beləliklə, yeni iqtisadiyyat yeni idarəetmə sistemi yaradır. Tədqiqatımız göstərir ki, özünüidarəetmələr aşağıdakı dəyişikliklərlə müşayiət olunur.

1. İnzibati-amirlik və bürokratizm idarəetmə formaları aradan qaldırılır;

2. İqtisadi və sosial proqramların həyata keçirilməsində, yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınmasında, əhəlinin güzəranının yaxşılaşdırılmasında yerli özünüidarəetmə orqanları tam sərbəst və təşəbbüskarlıqla fəaliyyət göstərirlər;

3. Könüllü müştərək əməkdaşlığa əsaslanan region daxili üfüqi iqtisadi əlaqələr təşəkkül tapır və böyük fayda verir;

4. Yerli özünüidarəetmə orqanları müstəqil məqsədyönlü fəaliyyətlərini müstəqil surətdə həyata keçirirlər.

Azad sahibkarlıqla məşğul ola bilirlər. Son nəticədə isə, hər bir şəxsin intellektual potensialından səmərəli istifadə etmək üçün şərait yaranır.

Bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli problemlərin həllində məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Ərazi sakinlərinin maraqlarının müdafiəçisinə çevrilirlər. Müstəqillik, tam səlahiyyətlik yerli orqanların məhz başçılıq etdikləri ərazilərə aiddir. Regionda yerli idarəetmə orqanları başçılıq etdikləri ərazilərdə iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün ciddi səylər göstərirlər. Bir sıra bələdiyyələrdə artıq iqtisadiyyatın strukturunda çox mühüm dəyişikliklər edilir, yerli tələbata uyğunlaşdırılır. Bütün bunlar isə özünüidarəetmə sistemini yeniləşdirməyi və onu bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırmağı tələb edir.

Bələdiyyə ərazilərində mülkiyyət subyektlərinin təsir dairəsi aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etdirilir:

1. İstehsal sferasında iqtisadi faydalılıq ön plana çəkilir;

2. Ərazidə mühitin sağlamlaşması təmin olunur;

3. Sosial inkişafın və sosial infrastrukturun yaradılmasına şərait yaranır;

4. Ərazilərdə iqtisadi inkişaf kompleks şəkildə həyata keçirilir.

Bazar münasibətlərinin müasir inkişaf mərhələsində yerli təsərrüfatın idarə olunmasında struktur yenidən qurulur. Özünüidarəetmə ərazidə iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etməklə yanaşı sosial-iqtisadi problemlərinin həllini sürətləndirir. Bu məqsədlə iqtisadi islahatların vaxtında və layiqincə həyata keçirilməsində səylər artırılır və bələdiyyə ərazilərinin təbii-iqtisadi potensialından daha səmərəli istifadə etmək üçün kompleks planlar həyata keçirilir.

Bütün bu qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, «Bələdiyyə menecmenti» elminin nəzəri və metodoloji əsaslarını dərinlən tətbiq etmək respublikamızda gedən demokratik proseslərin təbiətindən irəli gəlir. Həmin problemlərin dərinlən və hərtərəfli öyrənilməsi respublikamızda fəaliyyətdə olan minlərlə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini canlandırmaq və səmərəliliyini artırmaq üçün əsas şərtidir. Bunu nəzərə alaraq, həmin problemlərin tədqiqi iqtisadçıların, hüquqşünasların, sosioloqların diqqət mərkəzində durmalı və geniş tədqiq edilməlidir. Yalnız bu zaman bələdiyyələr qarşısında duran mühüm sosial-iqtisadi problemləri uğurla həll etmək, əhəlinin

maddi rifah halını tələb olunan səviyyəyə qaldırmaq mümkündür.

Beləliklə, bir daha aydın olur ki, respublikamızda bələdiyyələrin tam fəaliyyət göstərməsi üçün hər cür şərait vardır. Bu şərait nə qədər dərinlən öyrənilərsə, bələdiyyələr bir o qədər təşəkkül tapar, nümunəvi özünüidarəetmələrə, demokratik idarəedicilərə qurumlara çevrilə bilərlər.

2.2. Şəki-Zaqatala regionunda yeraltı və yerüstü sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi yolları

Apardığımız tədqiqat göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunda çox zəngin və faydalı yerüstü və yeraltı resurslar vardır.

Bizim tədqiq etdiyimiz regionda aşkar edilən potensialı öz mahiyyətinə görə iki hissəyə ayırmaq olar:

1. Təbii potensial – torpaq, su, meşə, relyef, enerji mənbələri, yerli gübrələr, yerüstü təbii sərvətlər (daş, qum, əhəng, gil), otlaqlar, biçənəklər, bulaqlar, mineral sular, iqlim və s.

2. İqtisadi potensial – özünüidarəetmə orqanlarının bazarlara və emal müəssisələrinə yaxın-uzaq olması, texnika, qurğular və digər istehsal vasitələri, əmək ehtiyatları, mədəni-məişət və idman obyektləri və s. nəzərdə tutulur.

Regionlarımızda həyata keçirilən islahatlar və demokratikləşmə bələdiyyə ərazisində yeraltı və yerüstü təbii iqtisadi sərvətlərdən dolğun bəhrələnməyə, işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə etməyə və bu

əsasda ərazi sakinlərinin maddi rifahını yaxşılaşdırmağa real zəmin yaratmışdır.

Respublika iqtisadiyyatının vaxtı ilə keçmiş ittifaqın mərkəzindən, yəni Moskvadan idarə olunması, planlaşdırılması, inzibati-amirlik prinsipləri əsasında planların yerinə yetirilməsi, yerlərdə, sərmayə qoyuluşunda, təsərrüfat strukturlarının müəyyən edilməsində, idarəçilikdə subyektivizm və volyuntarizm əhvali-ruhiyyəsinin hökm sürməsinə səbəb olurdu. Belə bir faktı xatırlamaq yerinə düşərdi ki, keçmişdə mərkəzdən, (o cümlədən bizim tədqiq etdiyimiz regiona) «yuxarıdan» (mərkəzdən) göstəriş verilir ki, bütün rayonlarda qarğıdalı əkilsin. Qarğıdalının inkişaf etdirilməsinin ərzaq əhəmiyyətli olması, o demək deyil ki, bütün rayonlarda və hər bir təsərrüfatda qarğıdalı əkilsin. Yerli şəraiti nəzərə alınmadan, torpaq və su ehtiyatlarının olmasına əhəmiyyət vermədən yuxarıdan belə bir göstərişin verilməsi bir çox yerlərdə təsərrüfat əyintilərinə gətirib çıxarırdı. Məcburiyyət qarşısında qalıb bir yerdə bu bitki ya qətiyyənlə əkilib becərilir və ya əkilib göy halda mal-qaraya yedizdirilirdi. Beləliklə, real həqiqəti özündə əks etdirməyən məlumatlar mərkəzə verilir, böyük fayda verə bilən sahələr təşəkkül tapırdı.

Buradan da müasir mərhələdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşəkkül tapmasının nə qədər zəruri, qanunauyğun olduğu aydın görünür. Regionda bələdiyyələrin yaradılması təbii, iqtisadi və əmək resurslarından səmərəli istifadə edilməsi üçün geniş imkanlar açmışdır. Hər bir ərazi sakininin malik olduğu işgüzarlıq, bacarıq, istedad, fiziki qüvvəsindən səmərəli istifadə etmək üçün real zəmin yaranmışdır. Hər bir

ərazidə əmək bölgüsünün dərinləşməsi son nəticədə ərazi sakinlərinin əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, təbii və əmək resurslarının geniş təkrar istehsalına səbəb olur. Önemli hal həm də budur ki, hər bir bələdiyyə ərazisində yaşayan əhəlinin milli xüsusiyyətləri, yerli ənənələri, mədəniyyəti, milli mentaliteti qorunub saxlanılmış olur. Beləliklə, iqtisadi inkişafın idarəçilik quruluşu keyfiyyətə dəyişir, təkmilləşir və yeniləşir. Dövlət və yerli özünüidarəetmə idarəçilik orqanları paralel və müstəqil surətdə təşəkkül tapır. Mərkəzi dövlət idarəçilik orqanlarının əsas funksiyası respublikamızın gələcək iqtisadi inkişafının strategiyasını işləyib hazırlamaq, həyata keçiriləcək elmi-texniki tərəqqinin uzunmüddətli proqnozlarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Bütöv iqtisadi sistemin təsərrüfatçılıq istiqamətləri və inkişaf amilləri elmi əsaslarda aşkarlanır, nəhayət respublikamızda iqtisadi və hüquqi normativlər, maliyyə-kredit münasibətləri elmi cəhətdən əsaslandırılır, əhəlinin öz əməklərinin son nəticəsində mənəvi və maddi marağı artır.

Mərkəzi idarəetmə orqanları regionların və bələdiyyə ərazilərinin müstəqil fəaliyyətinin proqnozlarını işləyib hazırlayırlar. Yerli idarəçiliyin obyekt, şəhər və rayonlarda ərazi təsərrüfatlarından ibarətdir. Həmin ərazi təsərrüfatlarının özünəməxsus istehsal və sosial sferaları vardır.

Sosial infrastruktur mülkiyyəti, mənzil-kommunal təsərrüfatını, əhəliyə xidmət müəssisələrini, sərnişin nəqliyyatını, rabitəni, idmanı, səhiyyəni, ticarəti, ictimai iaşəni, təhsili, mədəni və istirahət ocaqlarını və digər bu kimiləri özündə əks etdirir. Bu və ya digər bələdiyyə

təsərrüfatlarında müxtəliflik nə qədər geniş olursa, istehsal və qeyri-istehsal sahələri ilə əlaqə yaratmaq bir o qədər zəruri olur.

Şəki-Zaqatala regionunda apardığımız tədqiqatdan aydın olur ki, göstərilən əlaqələrin zəruriliyi xüsusi ilə istehsal infrastrukturlarında özünü büruzə verir. Çünki burada istehsal sahələri ilə ərazilərin mənafeələrini uyğunlaşdırmağa böyük ehtiyac vardır. Yerli idarəetmə orqanlarının əsas vəzifəsi elə bir təsisat yaratmaqdır ki, regionun vahid sistem kimi qorunub saxlanılmasını təmin etsin. Bazar münasibətləri şəraitində regionun suverenliyinin təmin edilməsi naminə yerli idarəçiliyin yeni təşkilati formaları axtarılıb tapılır, yeni formalar qarşıya qoyulmuş yeni və global vəzifələrin öhdəsindən uğurla gəlməyə zəmin yaradır. Yerli idarəetmə orqanları bütün bu məsələlərin həllində iqtisadi inkişafa əsaslanmalıdırlar.

İqtisadiyyatın əsasını büdcəyə daxil olan vergilər təşkil edir. Yerli büdcələrin gəlir mənbələrindən biri də təbii resurslardan istifadə edilməsidir. Cərimələr, xüsusilə ekologiyanın pozulması ilə əlaqədar olan cərimələr yerli idarəetmə orqanlarının büdcələrinə daxil edilir.

Özünüidarəetmə sisteminin özünəməxsus iqtisadi mexanizmi formalaşır və bu əsasda yeni iqtisadi münasibətlər sistemi yaranır. Bu münasibətlərin əsasında birinci növbədə özünü maliyyələşdirmə, habelə özünüidarəetmə prinsipləri həlledici rol oynayır. Beləliklə, müasir mərhələdə tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala bələdiyyələri qarşısında çox mühüm və global problemlər durur:

1. Regionda fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin büdcələrini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Buna nail olmadan sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək qeyri-mümkündür.

2. Bələdiyyələrin ərazilərində əmlakın və torpağın tam özəlləşdirilməsinə müvəffəq olmaq lazımdır.

3. Bələdiyyə idarəçiliyi şəraitində mülkiyyət formalarına yeni münasibətin bəslənilməsidir.

4. Bələdiyyələrin başçılıq etdikləri ərazilərdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə aşağıdakı mülkiyyət formaları təşəkkül tapmalıdır:

- Dövlət mülkiyyəti;
- Bələdiyyə mülkiyyəti;
- Qarışıq mülkiyyət (kooperativ, bələdiyyə və s.).

Bələdiyyə mülkiyyətinə eyni zamanda yaşayış fondu, şəhər və rayonların yaşayış-kommunal təsərrüfatları, müəssisələri, məişət xidməti, ticarət və ictimai yeməkxana, kütləvi ixtisaslar üzrə mütəxəssislər hazırlayan tədris müəssisələri, səhiyyə təşkilatları, maarif, istehsal və sosial infrastrukturların obyektləri aiddir. Bələdiyyə mülkiyyətinə aid edilmiş bu obyektlər ali hakimiyyət orqanları tərəfindən yerli özünüidarəetmə orqanlarının razılığı olmadan alın bilməz. Bələdiyyələrin mülkiyyəti yerli tabeçilikdə olan müəssisə və təşkilatların yerli təsərrüfatları müəssisə və təşkilatlara məxsus olan xüsusi vəsait hesabına yaradılır və inkişaf etdirilir.

Yerli büdcənin, büdcədən kənar fondların bələdiyyələrə verilməsi onların mülkiyyətinin artmasına böyük kömək edir. Bələdiyyələrin mülkiyyəti, bütövlükdə onların ərazilərində yaşayan əhəlinin maddi rifahının get-gedə yaxşılaşdırılmasına yardım edir.

İdarəçilik istər şəhərlərdə olsun, istərsə də kəndlərdə son nəticədə respublikanın suverenliyinin, müstəqilliyinin müdafiə və iqtisadi cəhətdən qüdrətinin möhkəmləndirilməsinə xidmət göstərməlidir. Respublikamızda gedən demokratikləşmənin və aşkarlığın, müstəqilliyin və bazar münasibətlərinin inkişafına təkan verməlidir.

Beləliklə, idarəçilik sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi idarəetmə forması kimi xalqımızın ümumi mənafeyinə xidmət etməlidir.

Regionda sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün mövcud olan hər cür inhisarçılığın qarşısını almaq lazımdır. Sərbəstlik istehsalda, ticarətdə hər bir bələdiyyə obyekti üçün hökm sürməlidir. Yalnız bu qaydada ərazilərin malik olduqları zəngin yeraltı və yerüstü sərvətdən ağıllı və düşünülmüş halda, elmi əsaslarda faydalanmaq mümkündür. Region ərazilərində yaşayan əhəlinin ümumi mənafeyini nəzərə alaraq müştərek müəssisələrin geniş inkişafına da rəvac vermək lazımdır. Ərazilərdə innovasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi də çox vacib və əhəmiyyətli bir tədbirdir. Tətbiqetmə firmaları, məsləhət mərkəzləri, lizinq müəssisələri təşəkkül tapmalıdır. Bunsuz dünya sivilizasiyası səviyyəsinə bələdiyyələri yüksəltmək olmaz.

Regionun ərazilərində iqtisadi bazanın dinamik inkişafı naminə rəqabət genişləndirilməli, yarmarkalar təşkil edilməli, informasiya və müəssisələrə xidmət servislərinin kommersiya mərkəzləri yaradılmalıdır. Büdcənin formalaşmasında və inkişafında ərazidə fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin və təşkilatların

tabe olduqları təşkilatlardan asılı olmayaraq fəal iştirak etmələri təmin edilməlidir.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, şəhər, rayon, qəsəbə və kəndlərdə özünüidarəetmə orqanlarının səmərəli olması üçün respublikamızda hər cür təbii-iqtisadi şərait vardır. Məhz buna görə də cəsarətlə demək olar ki, bələdiyyə menecmenti bazar münasibətlərinin iqtisadi səmərəliyini yüksəltmək üçün güclü amildir.

Regionda infrastrukturanın yaradılması region ərazilərində müasir potensialdan faydalanmağa zəmin yaradır. Ekstremal vəziyyət bir sıra region ərazilərində islahatları həyata keçirməyə, yeraltı və yerüstü şəraitlərdən faydalanmağa ciddi mane olur. Bu təkçə erməni qəsbkarlarının tapdağı altında olan rayonlarda deyil, sərhədyanı bölgələrdə də demokratikləşməyə, təsərrüfat quruculuğunda yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyətini canlandırmağa ciddi mane olur. Məhz buna görə ki, bələdiyyələr iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin yaranması, investisiya qoyuluşları, bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması və digər bu kimi demokratikləşmə və özünüidarəetmə üzrə bir-birindən ciddi surətdə fərqlənirlər.

Deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir regionda özünüidarəetmə orqanlarının geniş fəaliyyət göstərməsi bələdiyyə idarəçiliyinin layiqli yer tutmasını həyata keçirilən demokratikləşdirmənin ən böyük qələbəsi və ən dəyərli bəhrəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Xatırlamaq lazımdır ki, region təkçə öz sakinlərini ərzaq və digər məhsullarla təmin etməklə kifayətlən-

məməlidir. Bu region yaradılmış geniş imkanlardan hərtərəfli istifadə edərək dünya bazarında özlərinə layiqli yer tutmağa müvəffəq olmalıdır. Çünki bələdiyyələrə yerli əhalinin rifahı naminə qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada xarici-iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq səlahiyyətləri də verilmişdir. Bunu Şəki, Zaqatala, Qax, Qəbələ, Balakən və Oğuz rayonları barədə demək olar. Aydındır ki, bunun üçün böyük məbləğdə sərmayə qoyuluşu tələb olunur. Sərmayəyə olan tələbat müxtəlif yollarla təmin edilə bilər:

1. Investisiyadan geniş istifadə etmək;
2. Kredit almaq;
3. Güclü vəsaitə malik olan yerli sahibkarları bu işdə həvəsləndirmək və s.

İdarəetmə orqanları heç kəsi gözləmədən bütün qüvvələri səfərbər edib regionda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində fəal iştirak etməlidirlər. Bu məqsədlə islahatların həyata keçirilməsində, sözün həqiqi mənasında, təşkilatçı, təşəbbüskar olmalıdırlar. Operativlik, cəsarətlilik, adi idarəçilik metodlarına yiyələnməlidirlər. Əhalinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmalı, ekologiya və ərzaq təhlükəsizliyinin tam təminatçısına çevrilməlidirlər. Bu məqsədlə xarici iqtisadi siyasətdən baş çıxarmağı, maliyyə və investisiya siyasətinin yaratdığı imkanlardan bəhrələnməyi bacarmalıdırlar. İslahatlar ərazilərdə, istehsalda, infrastrukturun, emalın müasirləşdirilməsində, sahibkarlıq fəaliyyətində, sosial sferada, təbiətin qorunmasında, təbii resurslardan istifadə olunmasında və s. öz bəhrəsini verməlidir.

İdarəçilik, mərkəzden uzaqlaşmaqla, müstəqilliyə sahib olmaqla, yerlərdə iqtisadi fəaliyyətin ciddi surətdə güclənməsi ilə, canlanması ilə müşayiət olunmalıdır. Bütün bunlara nail olmaq üçün isə görünür ki, hər bir ərazidə islahatların vaxtında və lazımcı həyata keçirilməsi üçün xüsusi layihələr, proqramlar işlənib hazırlanmalıdır. Ərazilərdə integral iqtisadiyyatın təşəkkül tapmasına xüsusi qayğı göstərməlidir. Misal üçün götürək Şəki, Zaqatala və Balakən regionlarını. Burada ərazilər zümrüd meşələrlə əhatə olunmuşdur. Ərazilərdə həddən artıq çox qiymətli meyvələr yetişir. Lakin həmin ərazilərdə bu qiymətli sərvətdən heç də səmərəli istifadə olunmur. Belə ərazilərdə kiçik meyvə emalı müəssisələri yaratmaqla nəinki daxili bazar üçün və eləcə də xarici bazar üçün çox qiymətli və şəfa əhəmiyyətli ərzaq məhsulları (mürəbbələr, kompotlar, cəmlər, şirələr və s.) istehsal etmək olar. Beləliklə, region ərazilərində kənd təsərrüfatı məhsulları ilə emal sənayesinin integrasiyası diqqət mərkəzində durmalıdır. Etiraf edək ki, hazırda belə regionların istehsalı ilə emalı arasında ciddi disproporsiya əmələ gəlmişdir. Bu disproporsiyarı aradan qaldırmaq üçün emal sənayesini kənd ərazilərinə yeritmək lazımdır. Regionda bələdiyyələr qarşısında duran bu mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

1. Maddi-texniki baza inkişaf etdirilməlidir. Bu məqsədlə dağlıq, dağətəyi və aran ərazilərində sərbəst işləyə bilən yeni markalı traktorlar, bağları, bağçaları becərə bilən kiçik maşınlar, aqreqatlar, avadanlıqlar istehsalını təşkil etmək lazımdır. Bütün bunlar ərazilərdə yerləşən kəndli (fermer) təsərrüfatlarını,

kənd təsərrüfatı kooperativlərini, ailə təsərrüfatlarını, ayrı-ayrı müəssisələrin ərzaq sexlərini inkişaf səviyyəsini qaldırmağa və beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyini təmin etməyə kömək edəcəkdir. Yeri gəlmişkən xatırlayaq ki, bir çox ərazilərdə yetişdirilən tərəvəz-bostan məhsulları, meşələrin cır meyvələri satılmadığından yerində emal edilməmə ucbatından çürüyüb puç olur. Halbuki, bütün bu məhsulları hər bir region ərazisində xüsusi xəndəklər qazıb, bu xəndəklərin içərisini kafelle döşəyib min tonlarla kələm, xiyar, pomidor, sarımsaq, badımcın, lobya, alça, alma və s. bu kimi tərəvəz və meyvəni konservləşdirmək mümkündür. Belə xəndəkləri üstü qalın polietilen ilə örtüb, qış aylarında şəhərlərdə onun satışını təşkil etməklə xeyli gəlir götürmək olar. Bu gün heç də vacib deyil ki, çəlləklərdə turşu qoyulsun. Ərazi təsərrüfatları az əmək və vəsait sərf etməklə xeyli miqdar gəlir əldə edə bilərlər. Bir sözlə, demək istəyirik ki, hər bir region ərazisində istifadə edilməmiş məhsullar emal oluna bilər. Təki vəsait, arzu və istək olsun.

Bunu meşə materialları barədə də demək olar. Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki, Balakən rayonlarının təsərrüfatlarında mövcud meşə materiallarından çox dəyərli və keyfiyyətli əşyalar: qapı və pəncərələr istehsal etmək olur. Lakin bu imkanlardan hələ çox az istifadə olunur.

- Regionun maliyyə resursları da artıb, inkişaf etməlidir. Bunun üçün hər bir bələdiyyənin əmlakı, torpağı onlara veriləsi müəssisə və təşkilatlar müəyyən edilməlidir. Bir sıra ərazilərdə, məsələn, müxtəlif səbəblərdən əmlak və ya torpaqlar sakinlərə paylanmamış-

dır. Bələdiyyələr öz müəssisə və təşkilatlarını tanımaq-la, fiziki və hüquqi şəxsləri dəqiqləşdirməklə vergi sistemindən daha yaxşı faydalana bilərlər. Hələlik bir sıra bələdiyyələrin ərazisində mövcud olan ticarət, kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal və emal edən müəssisələr vergilərini ödəməklə və öz vəsaitlərini vaxtında bələdiyyələrin büdcələrinə keçirməklə onların sosial-iqtisadi inkişafına geniş təkan verə bilərlər.

2. İnteqrallaşdırılmış informasiya sisteminin yaradılması da regionun sosial-iqtisadi inkişafına böyük müsbət təsir göstərə bilər. Belə bir informasiya magistral nəqliyyat və rabitə ilə, energetika və su təsərrüfatı sistemi ilə, pul-kredit və büdcə sistemi ilə, ekoloji təhlükəsizlik sistemi ilə, hüquqi və təşkilatı mexanizmin şaquli və üfiqi qarşılıqlı təsərrüfatçılıq və idarəçilik mexanizminin yaradılması ilə müşayiət olunmalıdır. Hələlik bir sıra bələdiyyələrin rabitə ehtiyacları ödənilməmişdir. Lazımi informasiyalar onlara çatmadığından, öz məhsullarını harada satmasının sərfəli və ya ziyanlı olmasını müəyyən edə bilmirlər.

Respublikamızın Konstitusiyasında öz əksini tapmış yerli özünüidarəetmə orqanları demokratik bir qurum kimi fəaliyyətə başlamışlar.

Daxili sosial-iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin ən mühüm funksiyalarından biridir. Bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsində yerli özünüidarəetmə orqanları mühüm rol oynayır. Çünki bu orqanlar əhaliyə daha yaxındırlar. Yerli özünüidarəetmə orqanları, yeni bələdiyyələr vətəndaşların sosial, iqtisadi, mədəni, hüquqi təminatının get-gedə daha çox yaxşılaşdırılmasına böyük səy və qayğı göstərirlər.

Regionda qanunvericiliyə əsasən sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində irəliyə doğru uğurlu addımlar atılmışdır.

Regionda buna nail olmaq üçün birinci növbədə sakinlərinin səylərin birləşdirmək tələb olunur. Özünüidarəetmə orqanları yerli əhəmiyyətli məsələləri əhalinin maraqlarına tam uyğun qanun çərçivəsində, böyük məsuliyyətlə həll etməlidir. Məlumdur ki, yerli özünüidarəetmə orqanları dövlət hakimiyyət strukturlarına daxil deyil. Dövlət orqanları və dövlət vəzifəli şəxsləri tərəfindən yerli özünüidarəetmənin sərbəst fəaliyyətlərinə müdaxilə yolverilməzdir. Yerli özünüidarəetmə orqanları ilə mərkəzi hakimiyyət orqanları arasında münasibətlər konstitusiyaya və mövcud qanunlar əsasında tənzimlənir. Tədqiqatlar göstərir ki, bu tənzimlənmə müxtəlif ölkələrdə müxtəlif qaydada həyata keçirilir. Məsələn, İtaliya və Fransada Daxili İşlər Nazirliyi bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət edir. Yaponiyada bələdiyyələrə əsas nəzarəti Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Almaniya isə bələdiyyələrin fəaliyyəti torpaq idarələri tərəfindən tənzimlənir.

Mərkəzi hökumətin bələdiyyələrin fəaliyyətini tənzimlənməsinin üç forması mövcuddur:

1. Bələdiyyə fəaliyyətinin birbaşa mərkəzi hökumət tərəfindən tənzimlənməsi;

2. Bələdiyyə fəaliyyətinə mərkəzi hökumət tərəfindən xüsusi nəzarət mexanizminin mövcudluğu, birbaşa sanksiya tətbiq etmək hüququndan istifadə etmək;

3. Bələdiyyə orqanlarının mərkəzi hökumətdən maliyyə asılılığının saxlanması, yeni özünüidarəetmələrin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələrin mərkəzi hökumətlə münasibətləri ciddi surətdə fərqlənir. Bələdiyyələr demokratik, sosial-iqtisadi, siyasi cəhətdən təşəbbüskar bir qurum olmaqla, tam müstəqil bir qurumdur. Özləri öz fəaliyyətlərini tənzimləyir, maliyyələşdirir və idarə edirlər.

Hazırda respublikamızda Ədliyyə Nazirliyi nəzdində «Bələdiyyələrlə iş və bələdiyyələrə metodik kömək» mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu qurumun əsas vəzifəsi bələdiyyələrin fəaliyyətinin hüquqi baxımdan düzgün həyata keçirilməsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənilib, onlara lazımi məsləhətlər verməkdən, bələdiyyələrə yardımçı olmaqdan ibarətdir. Müsbət haldır ki, fəaliyyətə başlamış bu metodik mərkəz çox faydalı tədbirlər və bələdiyyələrin fəaliyyətini canlandıran seminar-müşavirələr keçirir. Ortaya çıxan münaqişələri, qurumları və nöqsanları aradan qaldırmaqla bələdiyyələrə lazımi məsləhətlər verir. Təcrübə toplandıqca mərkəzin fəaliyyəti daha da genişlənəcək, canlanacaqdır. Görünür ki, Şəki-Zaqatala regionu bələdiyyələrinin «Əlaqələndirmə şurası»nın yaradılması vaxtı da çatmışdır. Bu şuranın əsas vəzifəsi bələdiyyələrin fəaliyyətində ümumi problemlərin həllində onların səylərini birləşdirməkdən, lazım gəldikdə dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldırmaqdan ibarətdir. Bu şura əmlakın, ayrılmış torpağın, maliyyə mənbələrinin, sosial obyektlərin bələdiyyələrə vaxtında və qanunvericilikdə nəzərdə tutulduğu qaydada verilməsinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olmalıdır.

Yerli özünüidarəetmənin mühüm vəzifələrindən biri başçılıq etdikləri ərazilərdə mövcud olan təbii-iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə edilməsidir. Regionda ən böyük təbii resurs torpaqdır. Torpaqdan səmərəli istifadə edilməsində müasir torpaq münasibətlərinə ciddi əməl edilməlidir.

Cədvəl 2

Şəki-Zaqatala regionu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növü	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hektarla)
İbtidai dağ-çəmən	20	21240
Çimli dağ-çəmən	89	63090
Dağ meşə-çəmən	86	25920
Tipik qonur dağ-meşə	87	95220
Lessivacılı qonur dağ-meşə	80	45090
Qalıq karbonatlı qonur dağ-meşə	76	7020
Bozqırlaşmış qonur dağ-meşə	88	14670
Yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə	84	13770
Tipik qəhvəyi dağ-meşə	85	26910
Karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə	87	19980
Bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə	69	26910
Mədəniləşmiş qəhvəyi dağ-meşə	90	18810
Çəmən-qəhvəyi	85	136890
Adi dağ boz-qəhvəyi	63	4770
Mədəniləşmiş dağ-qaratorpaq	100	2970
Adi dağ-şabalıdı	60	10170
Tünd şabalıdı	84	28440
Adi şabalıdı	80	6570
Açıq şabalıdı	53	8370
Qədimdən suvarılan şabalıdı	77	31510
Tipik boz	66	12870

Boz-qonur	42	11340
Yuyulmuş subasar çəməni-meşə	75	49680
Karbonatlı subasar çəməni-meşə	70	12240
Subasar-çəməni	63	102150
Dellüvial şoranlıqlar	10	5670
Pozulmuş torpaqlar (atılmış neft mədənləri)	10	1080
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	18450

Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin Şəki-Zaqatala regionu üzrə apardığı tədqiqat torpaq fondunun növlər üzrə aşkarlanmasına və müvafiq bonitirovka balları üzrə qiymətlərinin aşkara çıxarılmasına da imkan verir. Həmin torpaqların bonitirovka olunma vəziyyətini təhlil edərkən aşkar olur ki, region təsərrüfatlarında istifadə edilən mədəniləşmiş dağ-qaratorpaq sahələri üç min hektara yaxındır, 89 bala malik olan çimli dağ-çəməni torpaqları 6,3 min hektara çatır. Öz sahəsinə görə çəməni-qəhvəyi isə 85 bala malik olan 136,9 min hektara çatmaqla birinci yer tutur.

Təhlildən aydın olur ki, Şəki-Zaqatala bölgəsinin torpaqları tünd şabalıdı, adi şabalıdı, adi dağ şabalıdı, bozqırışmış qonur dağ-meşə və yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə torpaqlarından ibarətdir.

Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən Şəki-Zaqatala regionu ərazilərində yerləşən hər bir inzibati rayonlar üzrə də torpaqların kadastr qiymətləri müəyyən edilmiş və hər bir torpaq sahəsinin həcmi müəyyənləşdirilmişdir. Məsələn üçün götürək Şəki rayonunu. Burada ayrı-ayrı torpaq sahələrinin malik olduqları bonitirovka balları aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Eyni qaydada tədqiqat Zaqatala rayonu üzrə də aparılmışdır. Torpaqların bonitirovkasından aydın olmuşdur ki, bu rayonun təsərrüfatlarında 85 bala malik olan çəməni-qəhvəyi torpaqlar 33,8 min hektara çatır. Öz sahəsinin genişliyinə görə rayonda ikinci yeri subasar-çəməni torpaqları tutur ki, onun da ərazisi 33,6 min hektara bərabərdir.

Cədvəl 3

Şəki rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hektarla)
Çimli dağ-çəməni	89	14670
Dağ-meşə-çəməni	86	13870
Tipik qonur dağ-meşə	87	20070
Qalıq karbonatlı qonur dağ-meşə	76	1080
Tipik qəhvəyi dağ-meşə	85	5670
Bozqırışmış qəhvəyi dağ-meşə	69	3870
Çəməni-qəhvəyi	85	56070
Adi dağ boz-qəhvəyi	63	4770
Mədəniləşmiş dağ-qaratorpaq	100	2970
Adi dağ-şabalıdı	80	10170
Tünd şabalıdı	60	28440
Açıq şabalıdı	53	8370
Qədimdən suvarılan şabalıdı	77	15840
Tipik boz	66	12870
Boz-qonur	42	4770
Yuyulmuş subasar çəməni-meşə	75	12870
Subasar-çəməni (allüvial-çəməni)	63	27540
Dellüvial şoranlıqlar	10	5670
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	6570

Bu ərazinin bonitirovka balları 63 bal təşkil edir. Rayonda yuyulmuş subasar-çəmən-meşə və tipik qəhvəyi dağ-meşə torpaq əraziləri də böyük yer tutur. Bütün bunlardan aydın olur ki, hər bir regionda və regionun daxilində, hər bir rayonda ayrı-ayrı torpaqların münbitliyini müəyyən etmədən mədəni əkinçiliyi həyata keçirmək və hər hektar sahədən maksimum miqdarda məhsul götürmək qeyri-mümkündür. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, regionda və o cümlədən, onun ayrı-ayrı rayonlarında mülkiyyət formasından aslı olmayaraq torpaq sərvətindən tam və dolğun elmi əsaslarda səmərəli istifadə etmək lazımdır. Bunsuz regionun sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək çox çətindir.

Cədvəl 4

Zaqatala rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hek-la)
İbtidai dağ-çəmən	20	4770
Çimli dağ-çəmən	89	19440
Dağ meşə-çəmən	86	5940
Tipik qonur dağ-meşə	87	29970
Lessivacılı qonur dağ-meşə	80	12240
Tipik qəhvəyi dağ-meşə	85	13770
Mədəniləşmiş qəhvəyi dağ-meşə	90	5670
Çəmən-qəhvəyi	85	33840
Yuyulmuş subasar çəmən-meşə	75	24570
Karbonatlı subasar çəmən-meşə	70	12240
Subasar-çəmən (allüvial-çəmən)	63	33570
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	5670

Eyni sözləri regionun ən böyük kənd təsərrüfatı rayonları sayılan Balakən, Qax, Qəbələ və Oğuz rayonları barədə də demək olar (bax cədvəl 5, 6, 7, 8). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Dövlət Torpaq Kadastr Mərkəzinin apardığı tədqiqatlar nəticəsində yuxarıda adlarını çəkdiyimiz rayonlar üzrə də bonitirovka balları aşkarlanmış və hər bir torpaq sahəsinin miqdarının uçotu aparılmışdır. Müəllif uzun illərdən bəri apardığı tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikasının Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin başçısı, dəyərli torpaq bilicisi akademik Qərib Məmmədova və onun başçılıq etdiyi kollektive göstərdikləri metodik kömək və verdikləri dəyərli materiallar üçün öz dərin minnətdarlığını bildirir.

Cədvəl 5

Balakən rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hek-la)
Çimli dağ-çəmən	89	4770
Tipik qonur dağ-meşə	87	10170
Lessivacılı qonur dağ-meşə	80	11340
Yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə	84	13770
Çəmən-qəhvəyi	85	26640
Boz-qonur	42	3870
Yuyulmuş subasar çəmən-meşə	75	12240
Subasar-çəmən (allüvial-çəmən)	63	14670
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	3240

* Həmin cədvəllər Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin məlumatlarına əsasən tərtib edilmişdir

Cədvəl 6

Oğuz rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hek-la)
Çimli dağ-çəmən	89	3870
Dağ meşə-çəmən	86	5670
Tipik qonur dağ-meşə	87	20970
Qalıq karbonatlı qonur dağ-meşə	76	2070
Tipik qəhvəyi dağ-meşə	85	7470
Karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə	87	2340
Bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə	69	11970
Mədəniləşmiş qəhvəyi dağ-meşə	90	5670
Çəmən-qəhvəyi	85	20340
Adi şabalıdı	80	6570
Qədimdən suvarılan şabalıdı	77	5670
Subasar-çəmən (allüvial-çəmən)	63	26370
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	2970

Cədvəl 7

Qax rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hek-la)
Çimli dağ-çəmən	89	11070
Dağ meşə-çəmən	86	2970
Tipik qonur dağ-meşə	87	7470
Lessivacılı qonur dağ-meşə	80	6570
Çəmən-qəhvəyi	85	3744
Mədəniləşmiş qəhvəyi dağ-meşə	100	1287
Adi dağ-şabalıdı	60	1890
Tünd şabalıdı	84	3870
Açıq şabalıdı	53	7740

Qədimdən suvarılan şabalıdı	77	5670
Tipik boz	66	12870
Yuyulmuş subasar çəmən-meşə	75	11970
Karbonatlı subasar çəmən-meşə	70	10170
Subasar-çəmən (allüvial-çəmən)	63	10170
Dellüvial şoranlıqlar	10	2070
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	50049

Cədvəl 8

Qəbələ rayonu üzrə torpaqların bonitirovka balları

Torpaqların növləri	Balların miqdarı	Torpaq sahələri (hek-la)
İbtidai dağ-çəmən	20	16470
Çimli dağ-çəmən	89	9270
Dağ meşə-çəmən	86	7470
Tipik qonur dağ-meşə	87	6570
Lessivacılı qonur dağ-meşə	80	14490
Qalıq karbonatlı qonur dağ-meşə	76	14670
Bozqırlaşmış qonur dağ-meşə	88	14670
Karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə	87	17640
Bozqırlaşmış qəhvəyi dağ-meşə	69	11070
Mədəniləşmiş qəhvəyi dağ-meşə	90	7470
Çəmən-qəhvəyi	85	44640
Adi dağ boz-qəhvəyi	63	10170
Adi dağ-şabalıdı	80	5940
Açıq şabalıdı	53	3870
Yuyulmuş subasar çəmən-meşə	75	4950
Karbonatlı subasar çəmən-meşə	70	26570
Subasar-çəmən	63	28440
Daşlı-çinqilli çay yataqları	10	2970

Apardığımız iqtisadi təhlildən aydın olur ki, Şəki-Zaqatala regionunda çox münbit və məhsuldar torpaqlar vardır. Lakin etiraf etməliyik ki, regionun malik olduğu zəngin torpaq sərvətindən Sovet imperiyası dövründə nəinki tam və səmərəli, təsərrüfatçılıqla istifadə edilməmişdi və hətta regionda ən münbit torpaq sahələri belə müxtəlif səbəblərdən məhsuldarlığını xeyli aşağı salmışdır. İllər boyu yanacağın çatışmaması üzündən meşələr qırılmış, yağan leysan yağışlar dağətəyi bölgələrdə torpaqların eroziyaya məruz qalmasına səbəb olmuşdur. Ən dəhşətli də budur ki, regionun bütün rayonlarında, xüsusilə bələdiyyə ərazilərində əhali tərəfindən qırılan meşə ağacları oduna çevrilərək evlərə daşınmış, bu zaman yamacların sinəsi sanki yarılmış və yağan güclü leysan yağışları torpaqların humus qatını yuyub aparmışdır. Bu isə, torpaq sərvətinin tədricən sıradan çıxmasına, gələcək nəsillərə münbit və məhsuldar torpaqlar əvəzinə daş, çınqıl və sıldırım qayalar qallmalı olmuşdur. Əgər dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən təcili bərpa xarakterli tədbirlər görülməzsə, bir tərəfdən şəhər sel təhlükəsi ilə üzləşər, digər tərəfdən gələcək nəsillər bunu bizə bağışlamazlar.

Əkin sahələrinə lazımi miqdarda üzvi və mineral gübrələr verilməsi, şoranlaşmanın qarşısının alınması, meliorativ tədbirlərin vaxtı-vaxtında həyata keçirilməsi, bölgə torpaqlarının, o cümlədən bələdiyyə ərazilərinin hər vasitə ilə münbitləşdirilməsinin, regionda ayrı-ayrı regionlar üzrə torpaqların təsnifatının elmi əsaslarda

aşkara çıxarılması üçün biz Azərbaycan Respublikasının Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinə müraciət etdik. Komitənin sədri başda olmaqla komitənin mütəxəssisləri bizə çox dəyərli elmi tövsiyələr verdilər. Onların sərəncamında mövcud olan və mətbuat səhifələrində öz geniş şərhini tapan materiallar bizə böyük kömək etdi.*

9 sayılı cədvəlin təhlili göstərir ki, tədqiq etdiyimiz regionda bozqırlaşmış torpaqlar içərisində dağ-qəhvəyi torpaqlar 100 bala malikdirlər. Meşələrin əhatə etdikləri torpaq sahələri içərisində isə yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə torpaqları da 100 bal sistemində malikdirlər. Bu qaydada aparılmış kadastr tədqiqatları göstərmişdir ki, Şəki-Zaqatala regionunda xeyli sahələrdə yüksək keyfiyyətə malik olan torpaqlar mövcuddur. Həmin torpaqlardan səmərəli istifadə edilməsi regionda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirməyə böyük kömək edə bilər.

Şəki-Zaqatala regionu sahələrinin hansı məqsədlər üçün istifadə edildiyini də aşkarlamağa biz səy göstərmişik. Aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, bu cəhətdən Şəki-Zaqatala regionu çox dəyərli torpaq növlərinə malikdir. Bunu cədvəl 9-dan aydın görmək olar.

---

* Bax Q.Məmmədov «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq Kadastrı», səh. 331.

Cədvəl 9

**Şəki-Zaqatala regionu üzrə torpaqların kadastrı
(qiymətləndirilməsi)**

(Şəki, Zaqatala, Oğuz, Qəbələ, Qax və Balakən rayonlarının alçaq və orta dağlıq əraziləri üzrə)

Torpaqların növü	Ümumi orta bal
Meşə torpaqları	
Tipik qonur dağ-meşə	79
Karbonat qalıqlı qonur dağ-meşə	89
Karbonatlı qəhvəyi dağ-meşə	91
Yuyulmuş qəhvəyi dağ-meşə	100
Tipik qəhvəyi dağ-meşə	98
Bozqırlaşmış torpaqlar	
Bozqırlaşmış dağ-qonur	78
Bozqırlaşmış dağ-qəhvəyi	100
Tünd dağ boz-qəhvəyi	91
Dağ boz-qəhvəyi	74
Açıq dağ boz-qəhvəyi	71

Regionun ümumi ərazisinin 46%-i kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan ibarətdir. Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar içərisində əkin yerinin xüsusi çəkisi 33,8%, çoxillik əkmələrin xüsusi çəkisi 10%, meşəliklərin əhatə etdikləri torpaqlar isə 26,2% təşkil edir.

İqtisadi təhlil göstərir ki, regionda ailə təsərrüfatlarının şəxsi istifadəsində olan torpaq sahələri regionun malik olduğu kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin 5,1%-ni təşkil edir. Regionda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 56,7%-i meşələrin əhatə etdikləri torpaqlardan, xeyli torpaq sahəsi (3,3%) örüşlərdən, 1,1%-i isə biçənəklərdən ibarətdir. Regionda dincə

qoyulmuş torpaq sahələrinin ən böyük hissəsi Qəbələ və Oğuz rayonlarının payına düşür.

Rayonlar üzrə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların müxtəlif təyinatlar üzrə istifadə edilməsindən aşağıdakı nəticələri çıxara bildik:

1. Regionda, əhalinin sayı dinamik surətdə ilbəil artır. Burada əhalinin sıxlığı respublikamızda ikinci yer tutur. Beləliklə, bir tərəfdən əhalinin artması, digər tərəfdən isə kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların get-gedə (məlum olduğu səbəblərdən) azalması, regionda, o cümlədən bələdiyyələrdə, hər bir nəfərin torpaq payının azalmasına səbəb olur.

2. Regionda baş verən torpaq eroziyaları, normalaşması və humus qatının zəifləməsi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan yüksək məhsul əldə etməyə ciddi mane olur.

3. Regionda torpaqların kimyəvi və digər vasitələr ilə münbitliyinin bərpa edilməməsi kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan tam və dolğun istifadə etməyə, dincə qoyulmuş torpaqları intensiv texnologiya əsasında becərməyə ciddi mane olur.

Bütün bunlar tədqiq etdiyimiz bütünlükdə regionun torpaqlarına böyük sərmayə qoyuluşu tələb edir. Biz əminik ki, Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş kompleks proqramların həyata keçirilməsi Şəki-Zaqatala regionunda da torpaq sahələrindən maksimum faydalanmağa və yüksək məhsul əldə etməyə səbəb olacaqdır.

Şəki-Zaqatala regionunda apardığımız tədqiqatlardan aydın olmuşdur ki, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların münbitliyi mütəmadi dəyişir. Torpağın mün-

* Yəni orada, sah. 338

bitliyinin dəyişməsi proseslərini öyrənən elm sahələri təşəkkül tapır. Belə elmlərdən biri kadastr elmidir. Respublikamızda ayrı-ayrı torpaq sahələrinin kadas-trını öyrənmək üçün alimlərimiz böyük əmək sərf etmişdilər. Məsələn, 1979-cu ildə respublikamızda «Torpaq kadastrı məqsədilə Azərbaycan SSR torpaqlarının bonitirovkasının keçirilməsi üzrə metodik tövsiyələr», 1980-cı ildə «Azərbaycan SSR meşə sahələri torpaqlarının münbitliyinin qiymətləndirilməsi üzrə metodik tövsiyələr», 1990-cı ildə isə «Çay plantasiyalarının məhsullarını yüksəltmək üçün tövsiyələr» işlənilib hazırlanmışdır. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, hər bir regionda, o cümlədən Şəki-Zaqatala regionunda torpaq sahələrinin muasir vəziyyətinin öyrənilməsi, həmin sahələrin elmi əsaslarda düzgün qiymətləndirilməsi aqrar sektorun səmərəli fəaliyyəti üçün əsas şərtidir. Bu mənada hazırda respublikamızda mövcud olan Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin və onun nəzdində fəaliyyət göstərən «Dövlət Torpaq Kadastrı və Monitorinqi Elmi İstehsalat Mərkəzi»nin və Dövlət Yer quruluşu Layihə İnstitutunun böyük xidməti vardır. Məhz bu elm mərkəzlərinin aparıcıları tədqiqatlar nəticəsində hər bir regionda, o cümlədən Şəki-Zaqatala regionunda Dövlət Torpaq Kadastrının aparılması başa çatdırılmışdır. Həmin tədqiqatların təhlili göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionu üzrə torpaqların kadastrı, yəni onun münbitliyinin və məhsuldarlığının elmi əsaslarda qiymətləndirilməsi artıq aşkarlanmışdır. Regionun hər bir rayonunda alçaq və orta dağlıq ərazilərinin torpaqlarının orta bal sistemləri işlənilib hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin apardığı tədqiqat materiallarının təhlili göstərir ki, Şəki-Zaqatala regionunda çox zəngin və məhsuldar torpaqlar vardır. Tədqiqat zamanı başda komitənin sədri Qərib Məmmədov olmaqla, əməkdaşlar müəyyən etmişlər ki, məsələn, Şəki rayonunda bonitirovka şkalası 81-100 olan torpaqlar, əgər birinci qrupa aid edilirsə, ikinci qrupa məxsus olan torpaqlar 61-80 şkalaya, üçüncü qrupa məxsus torpaqlar 41-60 şkalaya, dördüncü qrupa aid torpaqlar 21-40 şkalaya, beşinci qrup torpaqlar isə 1-20 şkalaya aid edirlər.

Bu qaydada aparılmış hesablamalardan aydın olmuşdur ki, Zaqatala rayonu üzrə torpaqların əksəriyyəti birinci və ikinci qrupa aiddir.

Balakən rayonunda birinci, ikinci və üçüncü qrupa aid olan torpaqlar rayon ərazisinin əksəriyyətini təşkil edir. Eyni sözləri Qax, Qəbələ, Oğuz torpqları barədə də demək olar.

Şəki-Zaqatala regionunda aparılmış tədqiqatdan aydın olur ki, regionun əksər torpaqları kənd təsərrüfatına yararlıdır. Ailələrin təsərrüfatlarında da əsasən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan istifadə olunur.

Regionda istər dövlət və istərsə də bələdiyyələrin ərazilərində xeyli miqdar torpaq sahəsi əkin yerlərindən, örüşlərdən, biçənəklərdən və çoxillik əkmələrdən ibarətdir.

Biz bəzi rayonları və təsərrüfatları monoqrafiya metodu əsasında tədqiq edərək bir çox istifadə edilməyən ehtiyatları aşkara çıxarmağa səy göstərdik,

onlardan tam və dolğun istifadə olunması üçün yollar müəyyən etməyə çalışmışıq. Regionun belə rayonlarından biri Zaqataladır. Bu rayonun istifadəsində 202 min hektara yaxın torpaq sahəsi vardır. Həmin ərazinin 134,8 min hektarı Zaqatala rayonunun daxilində, 669,4 hektarı isə rayondan xaricdə qışlaq və yaylaqlardan ibarətdir. Bu sahələr Dövlət Fondu Torpaqları kimi qeydə alınmışdır.

Qanunvericiliyə əsasən Dövlət Fondu sayılan torpaqların 44,4 min hektarı qışlaqlardan, 19,2 min hektarı isə yaylaqlardan ibarətdir. Rayonun 63,5 min hektar torpaq sahəsi otlaq sahəsi kimi, 5200 hektar torpaq sahəsi isə əkin yeri kimi vətəndaşlara icarəyə verilmişdir.

Müsbət hal budur ki, rayonda kənd təsərrüfatında çalışan sahibkarların fəaliyyətini canlandırmaq üçün kreditlər verilir. Onlara hər cür yardımlar göstərilir. Bu sahədə «Milli Fond», «Kred-Aqro Qeyri-Bank Kredit təşkilatı»nın, «Şəki Regional Məsləhət Mərkəzinin İcra Kredit Agentliyi»nin fəaliyyəti daha diqqətəlayiqdir. «Kred-Aqro» təşkilatı tərəfindən fermer təsərrüfatlarına 2,2 milyard manat, İcra Kredit Agentliyi tərəfindən 595 milyon manat kredit verilmişdir. Zaqatala rayonunda 43 milyard manat vəsaiti istifadə etməkə, 33,2 min hektar torpağı döviyyəyə buraxmaqla kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını dinamik sürətdə artırmağa nail olurlar. Burada yerli idarəetmə orqanlarının ərazilərində daha yüksək məhsul yetişdirilir. Hər hektar buğda və qarğıdalı əkin sahəsindən 80-100 sentner məhsul əldə edilir. Bu, keçən illərdə olduğundan bir

neçə dəfə çoxdur. Bütün bunlara görə ki, Zaqatala rayonunda keçən il 2004-cü ildə olduğundan 44593 ton, əvvəlki iləkindən 7,8 min ton çox (qarğıdalı da daxil olmaqla) taxıl istehsal edilmişdir. Burada ümumi taxıl istehsalı az qala 50 min tona çatsın. Həç bir zaman Zaqatalanın təsərrüfatlarında bu qədər taxıl istehsal edilməmişdir.

Son illər burada toxumçuluq xidmətinin yüksəldilməsi istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Bitkiçilikdə toxumçuluq, heyvandarlıqda isə damazlıq sahəsində böyük yeniliklər əmələ gəlmişdir. Xüsusi təsərrüfatlar yaradılaraq, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin təsdiqinə verilmişdir. Fermer təsərrüfatlarının tələbatını nəzərə alaraq 8 baytarlıq apteki, 2 toxum satışı mağazası, 1 bitki mühafizəsi vasitələri və mineral gübrə satışı mağazası açılmışdır. Hazırda taxılçılıqla məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən daha məhsuldar və davamlı taxıl sortlarının Rusiya Federasiyasından gətirilməsi, laboratoriyada yoxlanılaraq təsərrüfatlara satışı təmin edilib.

Doğrudur biz bu gün təqdim olunan kreditlərə şükür etməli oluruq. Lakin dünya təcrübəsində kənd təsərrüfatına verilən kreditlər artıq öz ömrünü başa vurmuş və sərfəli hesab edilmir. Kreditlərin verilməsində girov sistemi isə kənd təsərrüfatının inkişafına ciddi ziyan vurur. Təklif edilən texnika o qədər bahadır ki, onun girovu astronomik bir rəqəm təsiri bağışlayır. Bu gün kəndlərdə səpin, əkin və biçin üçün komplekt texnikanın qiyməti kənd fermerləri üçün əl çatan deyil. Bələdiyyələrin böyük səyi nəticəsində son illər Əliabad qəsəbəsində 3 saylı orta məktəb üçün 200 şagird yer-

lik 10 sinif otağı tikilərək istifadəyə verilmişdir. Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərə müvafiq olaraq Zaqatala şəhərində 360 şagird yeri olan 5 saylı məktəbin əsas binasının tikintisi üçün torpaq sahəsi ayrılıb. Artıq Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Layihə İnstitutu tərəfindən məktəbin və Avropa dilləri təmayüllü gimnaziya üçün 200 şagird yerlik 10 əlavə sinif otağının inşası ilə əlaqədar layihə-smeta sənədləri hazırlanıb.

Dövlət Proqramının icrası ilə yanaşı rayonda ümumi sahəsi 12563 kvadratmetr, dəyəri 3,6 milyard manat olan 123 fərdi yaşayış evi, dəyəri 526 mln. manat olan 42 mağaza, 6 işə, 2 məişət xidməti obyekt, Yuxarı Tala kəndində dəyəri 960 milyon manat olan dəyirman kompleksi, 1 ədəd fındıq sexi, Aşağı Tala kəndində iki fındıq sexi, Əli Bayramlı kəndində 400 yerlik şadlıq evi, Zaqatala şəhərində Bakı İslam Universitetinin Zaqatala filialı üçün yeni tədris korpusu, "Qala düzü" istirahət guşəsi tikilib istifadəyə verilib. Olimpiya idman kompleksində tikinti-quraşdırma işlərinin necə sürətlə davam etdirilməsi də göz qabağındadır.

Bugünkü Zaqatalada gedən quruculuq işləri, sözün həqiqi mənasında, Avropa standartlarına tam cavab verir. Çünki tikinti və quruculuq işləri hər addımda duyulur. Az müddət ərzində şəhərin H.Əliyev adına mədəniyyət və istirahət parkında, Dədə Qorqud meydanında, H.Əliyev prospektində və Nizami küçəsində 7000 kvadratmetr sahəyə beton üzlük plitə döşənmiş, "20 Yanvar xiyabanında" və "Xatirə" kompleksində yenidənqurma işləri aparılmışdır. Nizami və V.Sadiqov küçələrində beton xiyabanlar təmir edilmiş, su vadilə-

rində yaşıllıqlar salınmışdır. Yeni yaşayış massivinə, M.Müşfiq, Vaqif, A.Əliyev küçələrinə, "20 Yanvar xiyabanı"na və mədəniyyət evinin ətrafına asfalt salınmışdır. Ümumiyyətlə, ötən il Zaqatala rayonunda 390 milyon manatlıq abadlıq və yenidənqurma işləri görülmüşdür. Bələdiyyələrin vəsaiti hesabına kəndlərdə yolların təmiri və tikintisi üçün 250 milyon manatlıq, su xətlərinin təmiri, məktəb və uşaq bağçalarında, mədəniyyət və səhiyyə obyektlərində təmir-bərpa işlərinə 150 milyon manatlıq vəsait xərclənmişdir. Bütün küçələrdə qızılgüllər əkilib.

Bütün bunlar isə son nəticədə Zaqatalanın görkəmini yüksək estetik tələblər səviyyəsində kökündən dəyişmişdir. Balakən rayonunda «Şərif» bələdiyyəsi üzrə apardığımız monoqrafik tədqiqatdan da aydın olmuşdur ki, burada da hələ istifadə edilməmiş çox böyük ehtiyat və imkanlar vardır.

Öncə qeyd edək ki, bələdiyyə şərqdən «Xalatala», cənubdan «Qabaqcöl», cənub-qərbdən «Yeni Şərif», şimaldan Gürcüstan ilə həmsərhəddir.

Şərif kəndinin əhalisi 3 mindən çoxdur, 853 təsərrüfatı vardır. Şərif bələdiyyəsi 13 mart 2000-ci il tarixində Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyatından keçmişdir və özünün möhürü, ştamplı, nizamnaməsi vardır. Bələdiyyənin 9 nəfər üzvi var və onlar arasında iş bölgüsü aparılmışdır. Bələdiyyənin sərəncamında 121 hektar həyətyanı, 322 hektar bağı, 314 hektar əkin və 46 hektar otağı vardır. Bələdiyyə il ərzində 40 milyon manat vergi toplayır, yığılmış verginin çox hissəsi sosial problemlərin həllinə sərf edilir.

Şərif bələdiyyəsi yarandığı gündən öz imkanı daxilində kənd əhalisi üçün bir sıra işlər görür. Bayramlarda şəhid, itkin, kimsəsiz, maddi təminatı aşağı olan ailələrə, əlillərə pul və ərzaq yardımı göstərilir.

Kəndin əsas və ara yollarına qum tökülməsinə, hamarlanmasına 4640 min manat pul xərclənmişdir. Kəndin ərazisindən keçən 12,5 km məsafədə olan su kəmərinin təmirinə 1450 min manat pul xərclənmişdir.

Regionun inzibati ərazisində olan, istirahət zonası adlanan «Bağman bulaq» adlı sahədə 1418 min manatlıq abadlıq işləri görülmüşdür. Bundan əlavə, kənddən keçən çayın üzərində sahil-tikinti işləri aparılmışdır. «Yaqubovlar» adlanan körpüdə 1300 min manatlıq cari təmir işləri aparılaraq yararlı vəziyyətə salınmışdır. Kənd idmançılarına, futbol komandalarının yarışları təmin edilmişdir.

Şərif bələdiyyəsi kəndin təhsil sistemində də böyük fikir verir. Belə ki, kənd 1 sayılı orta məktəbin sinif otaqlarının təmirinə və məktəbin idman zalının cari təmirinə 2,5 milyon manat vəsait sərf etmişdir. Bundan başqa, məktəb şagirdlərinin təhsilə marağını artırmaq üçün fərqlənən şagirdlərə mükafat ayrılmışdır və ibtidai sinif şagirdlərinə bayram hədiyyələri verilmişdir.

Şərif bələdiyyəsi Bakı Dövlət Universitetinin tələbəsi Tinayeva Cəmilə Heybullah qızının ailəsinin maddi imkanı aşağı olduğu üçün təhsil haqqını ödəməyi öz öhdəsinə götürüb.

Şərif kənd torpaqlarının kateqoriyası aşağı olduğundan büdcənin gəliri az olur. Odur ki, bələdiyyə

kənddə yeni istehsal sahələrinin açılmasında, kəndin ekoloji-sosial problemlərinin həllində çətinlik çəkir.

Kəndin əsas istehsal sahələri fındıq, xiyar, xurma, kələm və qarğıdalıdır. Ancaq bu məhsulları emal etməyə bələdiyyənin imkanı yoxdur.

Kənddə əsas problemlərdən biri də əhalinin içməli su ilə təmin edilməsidir. İndi bu məqsədlə kənddə artezian quyusunun qazılmasına səy göstərilir. Torpaqların münbitləşməsi və mineral gübrələrin əldə edilməsi barədə də bələdiyyə çox mühüm işlər görür.

Bax, bütün bunlara görə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti daha da səmərəli və önəmlidir. Bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarını, onların malik olduqları mülkiyyət, yerli maliyyə və büdcədən kənar fondlar, istehsal, xidmət və digər sahələr təşkil edir.

Bələdiyyə mülkiyyəti geniş məfhumdur. Bura bələdiyyələrin əmlakı, torpaqları, müəssisələri, təşkilatları, mənzilləri, qeyri-yaşayış binaları, dövlətə və xüsusi mülkiyyətə aid olmayan bələdiyyələrə təhvil verilmiş kommunal, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələri daxildir.

Tədqiqatımızdan aydın olur ki, yerli özünüidarəetmə orqanlarının inkişaf etdikləri bir çox ölkələrdə qeyd olunan sahələrin saxlanılma xərclərinin böyük bir hissəsini bələdiyyələr ödəyirlər. ABŞ bələdiyyələrinin təcrübəsi buna canlı misaldır. ABŞ-da təhsil xərclərinin 68 faizini, o cümlədən ibtidai və orta təhsil üzrə xərclərin 99 faizini yerli özünüidarə orqanları ödəyirlər. Bələdiyyə büdcəsinin 43 faizi təhsilə sərf olunur. Səhiyyə üzrə 41 faizi, tikinti və yolların saxlanma xərclərinin

38 faizi, yerli polisin saxlanma xərclərinin 74 faizi, yanğından mühafizə xərclərinin isə 100 faizi bələdiyyələrin payına düşür.

ABŞ-da yerli şəhər-səhiyyə tibb müəssisələri bələdiyyələrin ərazilərində geniş fəaliyyət göstərirlər. Onlar eyni zamanda əhalinin içməli su ilə təmin edilməsi, gigiyena qaydalarına ciddi əməl olunması, şəhərdə səliqə-sahman yaradılması, yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə aparılması və sanitar-epidemioloji tədbirləri həyata keçirməkdə geniş fəaliyyət göstərirlər.

Fransa, Kanada, Türkiyə, Rusiya və digər ölkələrdə yol təsərrüfatı, ictimai nəqliyyat, mənzil-kommunal təsərrüfatı və ictimai asayişin qorunması ilə əlaqədar xərclərin böyük bir qismi yerli büdcələrin hesabına ödənilir. Bütün bunlar bələdiyyələrin böyük gələcəyindən xəbər verir. Şübhə yoxdur ki, yerli özünüidarəetmə orqanları (Avropa dövlətlərində olduğu kimi) dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində güclü qüvvəyə çevriləcəkdir. Bu məqsədlə yerli özünüidarəetmələrin maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək üçün kadr müstəqilliyindən, hüquqi müstəqillikdən, maliyyə və vergi müstəqilliyindən düşünlülmüş surətdə faydalanmağı bacarmaq lazımdır. Bu müstəqilliklərin ana xəttini maliyyə və vergi müstəqilliyi təşkil edir. Nəticədə regionda Şəhər İstehlak Bazarı və Xidmət Departamenti ilə bələdiyyələr arasında mübahisəli məsələlər yaranır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən isə bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan torpaqları mövsümi, səyyari ticarət məqsədi ilə fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsinə və ya icarəsinə vermək bələdiyyələrin öz işi sayılır.

Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin 6 aprel 2000-ci il tarixli sərəncamında səyyari ticarətin tənzimlənməsi haqqında normativ aktların olmaması əsas götürülərək Şəhər İstehlak Bazarı və Xidmət Departamentinə icarə vermək haqqında hüquqi və fiziki şəxslərlə müqavilə bağlayaraq icarə haqqı almaq, toplanmış vəsaitin 50 faizinin Şəhər İcra Hakimiyyətinin, qalan hissəsinin isə Departamentinin sərəncamında qalması nəzərdə tutulur. Qeyd edilən icarə haqqı əlavəyə uyğun olaraq aylıq 15 min manatdan 800 min manatadək (yay aylarında 2 əmsalı tətbiq edilir) nəzərdə tutulmaqla icra edilir. Bundan başqa, İstehlak Bazarı və Xidmət Departamenti maliyyə idarələrindən alınmış birdəfəlik rüsum qəbzlərinin satışı ilə də məşğul olur. Tədqiq etdiyimiz regionda yerləşən şəhərlər də bu sərəncama istinad edərək fəaliyyət göstərirlər.

Mövsümi və səyyari ticarət üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti normativ aktlarla tənzimlənir. Bu öz əksini Azərbaycan Respublikasının Vergi Qanunvericiliyində tapmışdır. Hüquqi şəxslər öz nizamnamələrinə uyğun olaraq, fiziki şəxslər isə dövlət vergi orqanlarından patent almaqla ticarət və xidmətin bütün növləri ilə məşğul olurlar. Sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün öz obyektinin (torpaq və ya əmlak) və sahibkarlıq fəaliyyəti növünün müvafiq vergi orqanlarından icazəsini (patentini) regionda torpaqlardan istifadə etmək üçün sahibkarlar yalnız bələdiyyə ilə müqavilə bağlayır.

«Birdəfəlik rüsum haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 mart 1995-ci il tarixli qanununa əsasən, bazarların, yarmarkaların, mallar satılan digər yerlərin başçıları birdəfəlik rüsumun vaxtında və düzgün

ödənilməsinə təmin etməlidirlər. Bağlanmış icarə müqaviləsinə əsasən satış yeri üçün verilən icarə haqqı, birdefələlik rüsum icarə məbləğinə daxil edilir.

Bələdiyyələrin mülkiyyətinə aid olan torpaqlar sahibkara istifadə üçün icarəyə verildikdə və bunun üçün o, müvafiq orqana vergi ödəmə barədə patent alırsa, onda İstehlak Bazarı və Xidmət Departamenti ilə vergi əlaqəsinə girməyə ehtiyac qalmır.

Bələdiyyələrin ötən dövr ərzində formalaşması maddi-texniki bazalarının möhkəmləndirilməsinə, yerli əhalinin sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmuşdur. Bu isə onlara olan inamı xeyli artırmışdır.

Yeni Vergi Məcəlləsində əsas yer tutan güzəştlər əsasən bələdiyyə büdcələrinin payına düşür. Son illər imtiyazı olan fiziki şəxslər Bakı Şəhər İstehlak Bazarı və Xidmət Departamentinin Vergi Məcəlləsindən əlavə səyyarı (mövsümi) ticarət və xidmət üzrə icazə haqqı alması, vergi orqanından patent alarkən vətəndaşın sahibkarlıq fəaliyyəti üçün icazə verilməsi ilə əlaqədar olaraq eyni növ verginin ikiqat alınmasına səbəb olur, bu isə qanuna ziddir və sahibkarlıq fəaliyyətini məhdudlaşdırır bilər.

«Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» qanunda tətbiq edilmişdir ki, burada bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və məsrəfləri yerli büdcələrə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu sahədə bələdiyyənin səlahiyyətləri, icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı münasibətləri müəyyən edilmişdir. Yerli büdcələr bələdiyyə maliyyəsinin əsasını təşkil edir. Bu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmişdir. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi sayılır, lakin o

heç zaman dövlət büdcəsi sayıla bilməz. Düzdür, yerli büdcənin tərtibi və icrası zamanı büdcə sisteminin qanunvericiliyinə dair müəyyən edilmiş prinsiplərdən istifadə olunur. Hər bir bələdiyyənin dövlət büdcəsindən vəsait almağa hüququ vardır. Toplanan gəlirlərin dövlət büdcəsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, lakin bələdiyyələrin büdcələrində «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda qeyd edilən müddəaların işə salınma mexanizmi, yerli büdcələrin gəlir və xərc hissələrinin dolğun şəkildə hərəkətə gətirilməsi üçün maliyyələşdirmə obyektlərinin daha da təkmilləşdirilməsi vacib və əhəmiyyətlidir. Hər hansı bir qəsəbədəki körpələr evi və ya kitabxana məlum olduğu kimi hazırkı rayon maliyyə idarələrinin vasitəsilə dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. Qəsəbə yollarının saxlanması, kommunal xidmətlərin göstərilməsi, bələdiyyə ərazisində asayışın qorunması, sakinlərin məişət problemləri bələdiyyələrin rəyi olmadan icra edilir. Bələdiyyə sakinləri öz sosial-mədəni və məişət problemlərini bələdiyyələrindən soruşmadan çox vaxt dövlət nümayəndəliklərində (mənzil-kommunal təsərrüfatlarında) həll edirlər. Başqa sözlə desək, bu problemlərin həllində dövlət özü fəaliyyət göstərir. Bu zaman ortaya bir sual çıxır. Əgər bələdiyyələr mədəni-məişət problemləri ilə özləri məşğul olurlarsa, onda nə üçün sosial-iqtisadi dövlət büdcəsində mənzil-kommunal təsərrüfatlarının saxlanma xərcləri nəzərdə tutulur. Əgər bunlar nəzərdə tutulursa, dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsindən bir çox yerli vergi, rüsum və ödənişi çıxarılıb bələdiyyələrə şamil edilir. Buradan da dövlət büdcəsi bələdiyyələrin saxlanmasına böyük maliyyə yardımı göstərməli

olur. Rəsmi məlumatlara görə 2001-ci ildə respublikamızda 2667 bələdiyyə, 22 min nəfər bələdiyyə üzvü və 25 min nəfər bələdiyyə qulluqçusu olmuşdur. Beləliklə, 47 min nəfər bələdiyyə işçilərinin bir illik əmək haqqı fondu (pensiya fonduna ayırma ilə birgə) 120 milyard manat təşkil etmişdir. Bələdiyyə büdcələrinin digər xərclərini də nəzərə alsaq respublikada yerli büdcələrin dövlət büdcələrindəki maliyyə yardımı 380 milyard manat təşkil etmişdir. Bu Bakı şəhərinin 2001-ci il büdcə xərclərinə bərabər olub.

Digər tərəfdən isə Vergi Məcəlləsinə və Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları barədə qanuna uyğun olaraq bələdiyyələrə fiziki şəxslərdən torpaq və əmlak vergisi mülkiyyətlərində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi aiddir. Bundan başqa, yerli gəlirlərə küçə reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün kurort rüsumu, mexanika rüsumu, avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsum, bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotereyalardan daxil olan vəsaitə və s. bələdiyyələr sahibdirlər.

Bütün bunlar nəzərə alınaraq görünür ki, bələdiyyələrin dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi məsələlərinə yenidən baxılması faydalı olardı. Bizə elə gəlir ki, ilkin inkişaf mərhələsində bələdiyyələrin bu qaydada dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi bəlkə də qanunauyğun hal idi. Ötən illər ərzində isə bələdiyyələr formalaşmış, möhkəmlənmiş və müstəqil surətdə özlərinin maliyyələşdirmə iqtidarına malik olmuşdur. Bu da bir həqiqətdir ki, ilkin mərhələdə bələdiyyələr öz fəaliyyətlərini istehsalla o qədər də bağlamamışlar.

Həyat göstərdi ki, bələdiyyələrin istehsalla məşğul olmaları böyük zəruriyyətdir, bunsuz onlar özlərini öz vəsaitləri hesabına həyata keçirə bilməzlər. Bələdiyyələrin, xüsusilə kənd ərazilərində yerləşən bələdiyyələrin məhsul istehsalı ilə məşğul olmaları hər tərəfdən zəruridir. Bu barədə tədqiqatımızdan doğan təkliflərimizi dəfələrlə simpoziumlarda vurğulamışıq.

Biz çox məmnunluq ki, tədqiqatımızdan doğan həmin təkliflər həm elmi forumlarda və həm də mətbuat səhifələrində bəyənilmiş və yekdilliklə qəbul edilmişdir (Bax: «Yerli özünüidare məsələləri» jurnalı № 2, səh.18).

Yuxarıda göstərdiyimiz gəlir mənbələrindən kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobil dayanacaqları üçün rüsum, lotereyalardan daxil olan vəsaitlərin toplanması üçün konkret qanunvericilik aktına ehtiyac vardır. Qeyd edilməlidir ki, yerli büdcələrin gəlir mənbələri qanununun 7-ci maddəsinin (Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında) 1.6 və 1.8-ci bəndlərində göstəriləndi kimi bələdiyyələrin qərarları ilə çoxaldıla bilər. Ancaq bu tədbirlərin qanunauyğun olması, vergi və ödənişlərin tətbiqinin zəruriliyini əsaslandırmışdır.

Göründüyü kimi, yerli büdcələrin gəlirlərinin büdcələrə daxil edilməsi onun qanunvericiliyə söykənməsidir.

Bələdiyyə gəlirlərinin qanunvericilik əsasında yerli büdcələrə daxil olması heç bir bürokratik və qərəzli təzyiqlərə məruz qalmamalıdır.

Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin 11 aprel 2000-ci il sərəncamına əsasən 1 iyun 2000-ci ildən etibarən reklam yayımı üçün ödənişlərin müvafiq bələdiyyələrin hesabına keçirilməsi barədə Şəhər Reklam və

Informasiya Departamentinə tapşırılmışdır. Buna baxmayaraq, həmin sərəncam icra olunmur.

1999-cu ilin dekabr ayında respublika prezidenti reklam yayımı üçün ödənişlərin bələdiyyə büdcələrinə aid edilməsi haqda qanun və fərman imzalamışdır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinə ünvanladığı 20 oktyabr 2000-ci il tarixli məktubunda bildirilir ki, bələdiyyələrin mülkiyyətinə aid olan torpaq sahələri fiziki və hüquqi şəxslərin tərəfindən istifadə olunur.

Bu kimi qanun pozuntuları tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda da vardır.

Bələdiyyə torpaq vergisindən aylıq vergi tutulmayan məbləğin 50 faizinin, yeni 50 min manat həcmində azad edirlər (nəzərə alınsa ki, 1 kvm. torpaq sahəsinin vergisi 25 manatdır). Beləliklə, ən çox torpağı olan vətəndaşın vergi məbləği 15 min manata qədər azalır. Bu isə bələdiyyələrin büdcə gəlirlərinə öz mənfi təsirini göstərir. Bunu bələdiyyə büdcələrinin digər mənbələri barədə də demək olar. Yeni Vergi Məcəlləsinə əsasən fiziki şəxslərdən əmlak vergisində də güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Əvvəllər qüvvədə olan normativə əsasən bu, əmlakın inventarlaşdırılmış dəyərinin 0,1 faizindən artıq olan gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 300 misindən (yeni 300x100 min manat = 30 milyon manat) çox olan hissəsinə tətbiq olunurdu. Azərbaycan Respublikasının 2001-ci ildə qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsinə görə isə əsas güzəşt və imtiyazlar yalnız bələdiyyə büdcələrinə şamil edilir. Beləliklə, bu hesaba da yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələri xeyli vəsait əldə edirlər.

Bütün bunlar tələb edir ki, bələdiyyələr yeni gəlir mənbələri axtarıb tapsınlar. Bizə elə gəlir ki, region şəraitində belə gəlir mənbələrindən biri bələdiyyə lotereyalarının buraxılması ola bilər. «Bələdiyyələrin statusu haqqında» Qanununun 46-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, bu barədə lisenziya almaq lazımdır. Bunun üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinə müraciət olunmalıdır. Təəssüf ki, hələlik xeyli çətinliklər və anlaşılmazlıqlar vardır. Görünür ki, dövlət icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrin büdcələrinin lazımi səviyyədə formalaşmasına kömək edən kompleks tədbirlər işləyib həyata keçirməlidirlər.

Yəqin ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi, (özünüidarəetmə sisteminin həqiqi demokratik inkişafının təmin edilməsi, onların hüquq və səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi) siyasi, iqtisadi və sosial bazanın möhkəmləndirilməsi, bələdiyyələrin fəaliyyətində yeni bir mərhələ olacaqdır.

Yerli özünüidarəetmə orqanlarının maddi-texniki bazasının formalaşması, yerli əhalinin problemlərinin həllinə fəal və mütəşəkkil qaydada qoşulması, region ərazisində təhsil, səhiyyə, mənzil-kommunal müəssisələrinin işinə yaxından kömək etməsi son nəticədə yerli büdcənin məxaric hissəsini ancaq bələdiyyənin idarəetmə aparatının saxlanılmasından və xırda yerli maliyyə yardımları göstərməkdən daha geniş tədbirlər planının işlənilib hazırlanmasını zəruri edəcəkdir.

Ayındır ki, yerli büdcələrin gəlir mənbələri və xərclərin istiqamətləri müstəqillik, demokratik inkişaf, maddi-məsuliyyət və aşkarlıq prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Məhz belə bir zəmin üzərində region ərazilərində yaşayan əhalinin sosial, mədəni-məişət və digər bu kimi problemlərinin həllinə nail olmaq mümkün olacaqdır. Xalqın yaşayış tərzinin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar olaraq bütün bu kimi problemlərin həllində icra hakimiyyəti orqanları regionlara hər cür qayğı göstərməlidirlər.

2.3. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın idarəolunma modelləri və onların xüsusiyyətləri

Regionda dövlət orqanları ilə yanaşı bələdiyyələr də geniş fəaliyyət göstərirlər. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının təşəkkül tapması geniş miqyasda həyata keçirilən demokratik proseslərin bəhrəsidir, demokratikləşmənin bariz nümunəsidir. Respublikamızda vüsət almış demokratikləşmə şəraitində insan amili ön plana çəkilir. İnsanın insana münasibəti, insanın cəmiyyətə - cəmiyyətin insana olan münasibəti, insana dövlət münasibəti keyfiyyətə dəyişir, insan rifahının get-gedə daha çox yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bu kimi mütarəqqi insani münasibətlərin formalaşmasında yerli özünüidarəetmə orqanları böyük rol oynayır.

İdarəetmə sahəsində respublikamız zəngin təcrübəyə malikdir. Özünüidarəetmə isə gənc demokratik respublikamız üçün yeni bir hadisədir. Bu sahədə öz həllini gözləyən çoxlu problemlər vardır. Həmin problemlərin həllində Avropa Şurasının, demokratik ölkələrin, xüsusilə Türkiyə Cümhuriyyətinin çoxillik zəngin təcrübəsinə istinad etmək çox böyük fayda verir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, hansısa bir

ölkənin təcrübəsini olduğu kimi, necə dəyərlər, gözü yummadan tətbiq etmək lazımdır. Belə düşünmək ciddi səhv olardı. Ən mütarəqqi, tarixin sınaqlarından keçmiş təcrübəni belə yaradıcı surətdə, yerli xüsusiyyətləri, əhalinin adət-ənənələrini nəzərə almaqla istifadə etmək lazımdır.

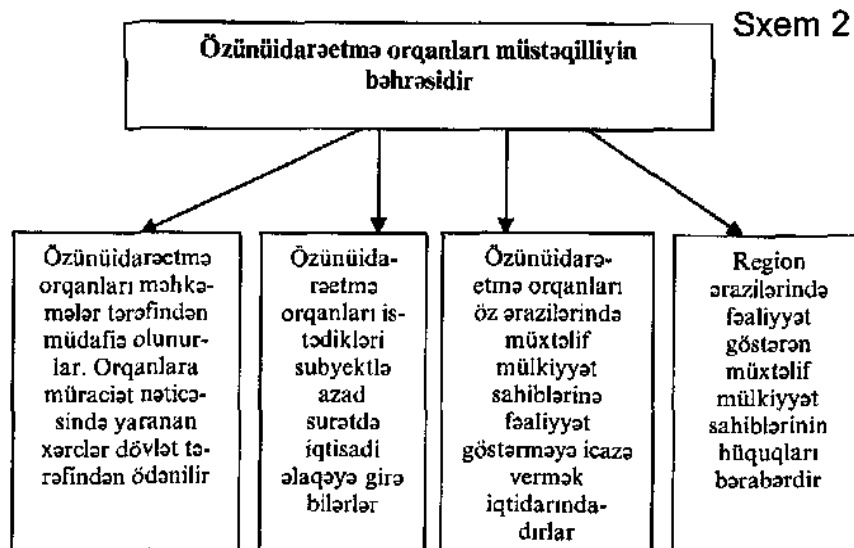
Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda ötən illər ərzində idarəçilikdə çox böyük təkmilləşmələr baş vermiş və dəyərli təcrübə toplanmışdır. Buradakı mövcud potensialdan tam və səmərəli istifadə etmək və bu əsasda əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün təkcə **dövlət idarəçilik** orqanlarının mövcudluğu əsla kifayət deyil. Bunun üçün **yerli özünüidarəetmə** orqanlarının da yaradılması və fəaliyyət göstərməsi çox vacibdir. Çünki yalnız belə orqanların fəaliyyət göstərdikləri şəraitdə hər bir regionda sosial-iqtisadi imkanlar aşkar edilir, onların səmərəli istifadə edilməsi təmin olunur. Bu ümumxalq əhəmiyyətli işdə hər bir yerli sakin fəal iştirak edir, özünün təcrübəsini, bilik və bacarığını reallaşdırır. Ölkə o zaman qüdrətli olur, o zaman firavan yaşaya bilir ki, hər bir sakinin potensial imkanlarından bəhrələnməyə bilir. Məhz buna görə də demokratik prinsiplər əsasında hər bir yeraltı və yerüstü sərvətlərdən, işçi qüvvəsindən, su və torpaq ehtiyatlarından, iqlimdən, kurort, mədəni-maarif, təhsil, rabitə, səhiyyə və digər bu kimi sahələrin imkanlarından səmərəli istifadə etmək, yerli əhalinin yaşayış tərzini yaxşılaşdırmağa imkan yaradır.

İdarəçilikdən danışarkən dünya iqtisadi ədəbiyyatlarında ən çox yayılmış iki modeli xatırlamaq lazımdır. Onlardan biri anqlocakson, digəri isə fransız modelidir.

Anqlোককসন модели ən çox ABŞ-da, İngiltərədə və digər bu kimi inkişaf etmiş ölkələrdə yayılmışdır. Bu modelə əsasən yerlərdə hökumətin səlahiyyətli nümayəndələri olmur. Burada hakimiyyət vahiddir. Onlar Milli Məclisin çıxardığı qanunlar əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Fransız modelinə əsasən öz fəaliyyətini həyata keçirən özünüidarəetmə orqanları isə ölkənin konstitusiyasının tələblərinə əsasən fəaliyyət göstərirlər. Bu model ən çox Avropa ölkələrində yayılmışdır. Respublikamızda, o cümlədən də Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələr məhz Fransız modelinə əsasən öz fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

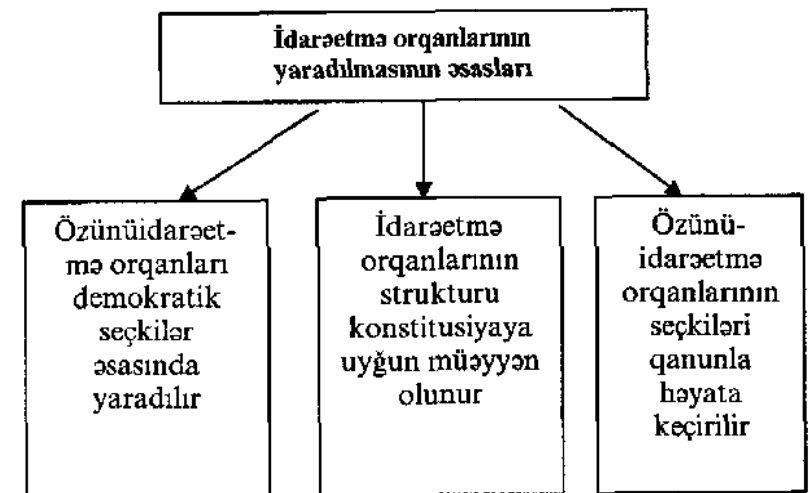
İdarəçilikdə müstəqilliyi təmin edən subyektlərin müəyyən edilməsi də, onların inkişafına rəvac verir. Sxem 2-də söylənilənləri əyani şəkildə görmək olar:

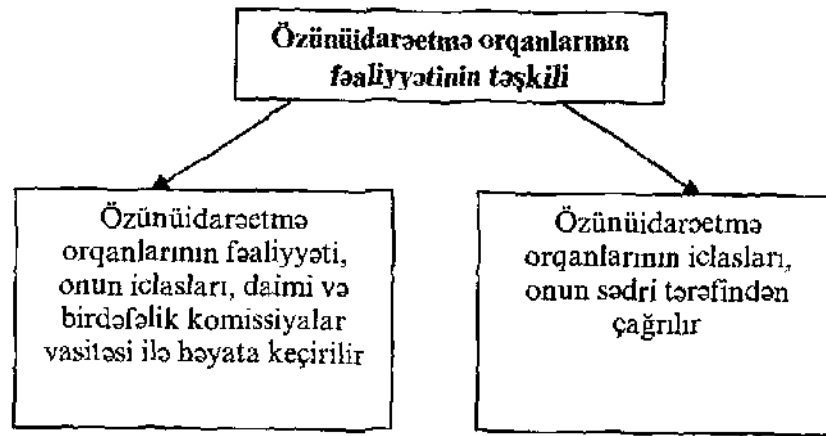
İdarəçilikdə, onların səlahiyyətlərinin düzgün müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi xüsusi ilə böyük rol oynayır. Apardığımız tədqiqatdan aydın olur ki, Şəki-Zaqatala regionunda özünüidarəetmə orqanlarının əksəriyyətində həmin səlahiyyətlərə əməl olunur. Həmin səlahiyyətlər mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq aşağıdakı sxem 3-də verilmişdir.

Sxem 3

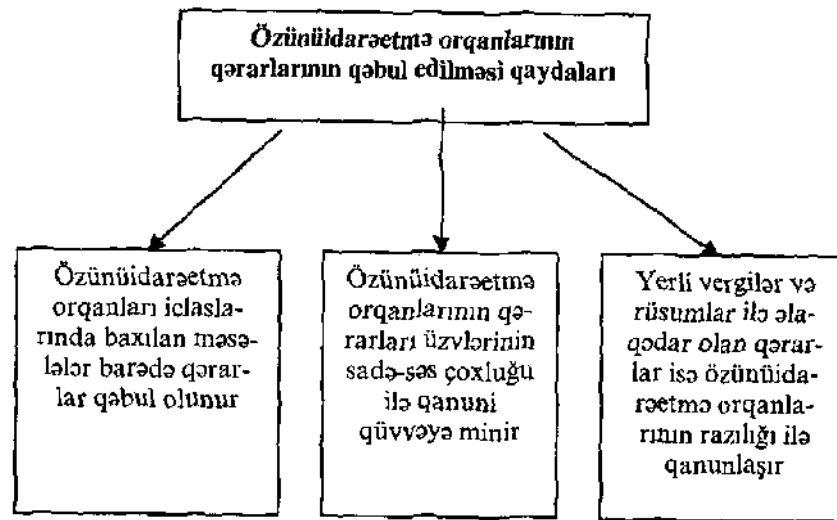
ŞƏKİ-ZAQATALA REGIONUNDA DEMOKRATİK İDARƏETMƏ ORQANLARI

Sxem 4

Sxem 5

Respublikamızda özünüidarəetmə orqanlarının statusunu, səlahiyyətlərini və formalaşma qaydalarını müəyyən edərkən 15 may 1990-cı il tarixdə Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş Avropanın yerli özünü-

idarəetmə partiyasının müddəaları əsas götürülmüşdür.

Həmin maddələrə əsasən konstitusiyada bələdiyyələrin mülkiyyəti cəmiyyətin və konstitusional quruluşun təməli kimi qəbul olunur.

Konstitusiyada göstərilmişdir ki, dövlət idarəçiliyində vətəndaşların iştirakı məhz bələdiyyələr vasitəsi ilə həyata keçirilir. Çünki özünüidarəetmə orqanlarına verilən səlahiyyətlər, onları hakimiyyətin daşıyıcısı olan xalqa yaxınlaşdırır və geniş fəaliyyət göstərmələrini təmin edir.

Konstitusiyada və rəsmi normativ sənədlərdə özünüidarəetmə orqanlarının hüquqları tam aydınlığı ilə müəyyən edilmişdir. İdarəetmə orqanları üzərində inzibati nəzarətlər, hər cür qadağalar qoyulması aradan qaldırılmışdır.

Məhz bu sadaladığımız konstitusiyada nəzərdə tutulmuş prinsiplər əsasında dövlət və bələdiyyələrin hakimiyyəti təşkil olunur. Bu əsasda respublikamızda mərkəzləşmənin qarşısı alınmış, mərkəz ilə yerli özünüidarəetmə orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələr yaradılmış və idarəçilik fəaliyyətinin səlahiyyətləri bölüşdürülmüşdür. Gətdikcə demokratikləşən müstəqil respublikamızda idarəçilik konsepsiyasının işlənib hazırlanmasında ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Liderimizin müəyyən etdiyi bələdiyyə idarəçiliyinin təməli xalqımızın milli mentaliteti, sivil ölkələrin idarəçilik sahəsində qazandığı çoxillik zəngin təcrübə üzərində qurulmuşdur. Bələdiyyələrin idarəçilik konsepsiyasının siyasi, hüquqi, sosial-iqtisadi cəhətdən tədqiqi göstərir ki, özünüida-

rələrin tam və səmərəli fəaliyyət göstərmələri, ilk növbədə onların yerli sosial-iqtisadi problemlərini həll etmək üçün maliyyə imkanları aşkarlanmalıdır.

Region ərazilərində etnik, coğrafi, tarixi xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Yeri gəlmişkən xatırlayaq ki, ümummilli liderimizin bu tövsiyəsi tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda daha aydın və daha qabarıq nəzərə çarpır. Regionun dağ və dağətəyi bələdiyyələrində sakinlərin istər milli tərkibi və istərsə də onların adət və ənənələri həddən artıq bir-birindən fərqlənir. Bu, nəzərə alınaraq Zaqatala, Qax, Balakən, Oğuz və Şəki rayonlarının əhatə etdikləri kəndlər həm öz sakinlərinin sayına, həm də tutduqları peşələrinə görə bir-birindən ciddi surətdə fərqlənirlər. Bir dağ kəndlərinin sakinləri ləzgilərdən ibarətdirsə, digər kəndin sakinləri avarlardan ibarətdir. Eyni bir regionda, eyni bir rayonda yaşamalarına baxmayaraq, onlar tamamilə müxtəlif milli adət və ənənələrə malikdirlər. Regionda bir bələdiyyənin sakinləri donuzçuluqla məşğul olmağı lazım bilirsə, digər bir bələdiyyənin sakinləri əsla buna yaxın durmur, qoyunçuluğu özlərinə daimi peşə seçirlər.

Konstitusiyada belə bir psixoloji cəhət də ön plana çəkilmişdir ki, bələdiyyə xalqın, yerli sakinlərin şüuruna geniş yol tapmalıdır. Sakinlərin düşüncə tərzində idarəetmə orqanlarının fəallığına rəvac verməli və onların təşəbbüskarlığına, təşkilatçılıq qabiliyyətinin artmasına səbəb olmalıdır. Bu məqsədlə tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda hər cür kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə edilir. Bir çox qəzet və jurnallarda, televiziya və radio verilişlərində bir çox bələdiyyələrin

təcrübəsi geniş şərh olunur, bu sahədə tədqiqatların elmi məsləhətləri dinlənir. Bütün bunlara baxmayaraq hələ də bu sahədə bir sıra qüsurlar və nöqsanlar vardır. Apardığımız tədqiqatlardan şəxsi müşahidələrimiz zamanı aydın olmuşdur ki, bir sıra dağlıq bölgələrdə yaşayan sakinlər hələ də özlərinin hüquq və vəzifələrini lazımınca bilmirlər.

Öncə xatırladaq ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda fəaliyyət göstərən yerli özünüidarəetmə orqanlarının idarəçiliyinin özünəməxsus bir çox spesifik xüsusiyyətləri vardır. Həmin xüsusiyyətlər nə qədər geniş və dəqiq araşdırılıb nəzərə alınarsa, region ərazilərində mövcud olan yerüstü və yeraltı sərvətlər bir o qədər səmərəli istifadə olunar.

Öncə qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının dördüncü bölməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. 1995-ci ilin noyabrında ilk dəfə olaraq Milli Məclisdə bu sahədə xüsusi komissiya yaradılmışdır.

Komissiyaya aşağıdakı vəzifələr tapşırılmışdır:

- yerli özünüidarəetmələrin qanun və qərar layihələrini hazırlamaq, bir çox hüquqi və fiziki şəxslər barədə aktları Milli Məclisə çıxarmaq;

- yerlərdə idarəetmə orqanlarının yaradılmasına, fəaliyyətinin tənzimlənməsinə kömək edən tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- göstərilmişdir ki, bələdiyyə idarəçiliyi sahəsində dünya təcrübəsini öyrənmək, təhlil etmək, Azərbaycanın şəraitinə uyğun olan tərzdə istifadə etmək.

Milli Məclisin yaxından köməyi sayəsində aşağıdakı qanun layihələri hazırlansın:

1. Bələdiyyə orqanlarına seçkilər haqqında;
2. Bələdiyyə orqanlarının statusu haqqında;
3. Dövlət mülkiyyətinin bir hissəsinin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi haqqında;
4. Bələdiyyə torpaqlarından istifadə haqqında;
5. Bələdiyyə əmlakının idarə olunması haqqında.

«Qafqaz» Universiteti mərkəzi Türkiyə Cümhuriyyətinin İstanbul şəhərində yerləşən xeyriyyəçi-maarifpərvər «Cağ» Öyrətim İşlətmələri anonim şirkəti tərəfindən qurulmuş və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 sentyabr 1995-ci il tarixli qərarı ilə qeydiyyatda alınmışdır. Beynəlxalq proqramlar əsasında mütəxəssislər hazırlayan «Qafqaz» Universiteti Humanitar məqsədlə açıldığı üçün əyani şöbədə təhsil alan azərbaycanlı tələbələri pulsuz oxudur və onlara dövlət universitetlərində olduğu kimi təqaüd verir. Təhsildə fərqlənənlər isə həmin məbləğin iki misli qədər təqaüd alır.

«Qafqaz» Universiteti Türkiyə və Azərbaycan Respublikasının elmi-pedaqoji potensialını özündə cəmləşdirməyi ən ümdə vəzifə kimi qarşısına məqsəd qoyur.

Universitetin həyatı ilə bağlı bütün maliyyə məsələləri:

«Cağ» Öyrətim İşlətmələri şirkəti tərəfindən həyata keçirilir:

- Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi;
- Biznes üzrə menecment;
- İstehsalın təşkili (Sənaye mühəndisliyi);
- Hesablama texnikasının və avtomatik sistemlərin proqram təminatı (Kompüter mühəndisliyi);
- Milli dil və ədəbiyyat (türk dili və ədəbiyyatı).

Hazırda universitet Azərbaycan, ABŞ, Avropa və Türkiyə daxil olmaqla dünyanın 34 nüfuzlu elmi-tədqiqat mərkəzi, ali təhsil müəssisəsi və dövlət təşkilatı ilə elmi əməkdaşlıq edir və məsləhətləşmələr aparır.

ABŞ Konqresi kitabxanası ilə əldə olunmuş razılığa əsasən universitet və Konqres kitabxanası arasında elmi-texniki informasiya mübadiləsi həyata keçirilir.

Buradan bir daha aydın olur ki, hər bir regionda bir sıra problemlər vardır ki, onları dövlətin və bələdiyyələrin birgə səyləri reallaşdırıla bilər. Bütün bunları nəzərə alaraq biz bu kitabda özünüidarəetmə orqanları ilə icra hakimiyyətləri arasında səlahiyyətli münasibətləri araşdırmağa səy göstərmişik. Çalışmışıq müəyyən edək ki, regionda hansı vəzifələr icra hakimiyyətləri, hansı vəzifələr isə bələdiyyələr tərəfindən həll olunmalıdır. «Qanun» jurnalı bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verərək məsləhətlər vermişdir (say 11 və 12, 2000-ci il). Qeyd etdiyimiz hər iki idarəedici orqanlar arasında səlahiyyət bölgüsünün, aşağıdakı cədvəldə verildiyi kimi mövcud olması və hüquqi cəhətdən düzgün olduğu müəyyən edilmişdir.

Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunun da maliyyə məsələlərinə də münasibəti müxtəlifdir. Maliyyəni nizama salmaq, maliyyələşdirməni qanunvericilik əsasında təmin etmək üçün hələ çox iş görmək lazımdır. Qanunvericiliyə görə bələdiyyənin nümayəndəli orqanı icra orqanının təqdimatı ilə yerli büdcənin maliyyəsinin ilin sonuna əmələ gələn sərbəst qalıqlarını təsdiq etməlidir. Aşkarlanan qalıqların büdcədə əmələ gəlmiş müvəqqəti kəsirlərin aradan qaldırılması üçün istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Cədvəl 10

**Özünüidarəetmə orqanları ilə icra hakimiyyətləri
arasında səlahiyyət bölgüsü**

Yerli məsələlər	Səlahiyyətin aid olduğu qurum	
	İcra hakimiyyəti	Bələdiyyə
Ümumi inzibati idarələr	1. Hüquq-mühafizə Konstitusiyanın, qanunların, prezident fərmanlarının və digər normativ hüquqi aktların həyata keçirilməsinə nəzarət, vətəndaşların hüquqlarının qorunması üçün tədbirlər görmək, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı orqanlarına rəhbərlik, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək.	
	2. Mülki müdafiə Mülki müdafiə tədbirlərini həyata keçirmək, təbii fəlakətlər və başqa fəvqəladə hadisələrdə idarə və müəssisələrin fəaliyyətini, dövlət və xüsusi mülkiyyətin qorunmasını, ictimai qaydaları təmin etmək, xidmətə tədbirləri görmək.	

Sosial-iqtisadi inkişaf	1. Kənd təsərrüfatı Torpaq kadastrının aparılması, yaşayış məntəqələrinin, torpaq-təsərrüfat quruluşunun hazırlanması və həyata keçirilməsi, meliorasiya və irriqasiya proqramları hazırlamaq və həyata keçirilməsinə nəzarət etmək, tabeliyində olmayan müəssisələr tərəfindən müqavilə əsasında ərzaq mallarının istehsalını, xidmətlərin göstərilməsini, habelə sosial və istehsal infrastrukturunun tikintisini və rekonstruksiyasını təşkil etmək, su obyektlərinin istifadəsi və mühafizəsini təşkil etmək.	Yerli əhəmiyyətli su mənbələrindən istifadə su təchizatının və tağbəndə təsərrüfatının (kanalizasiya) təşkili, saxlanması və inkişafına kömək etmək, aqrar proqramlar hazırlayıb həyata keçirmək.
	2. Nəqliyyat Nəqliyyat xidmətini təşkil etmək, sənişin nəqliyyatı marşrutlarını təsdiq etmək, şəhərdaxili sənişin nəqliyyatına lisenziya vermək. Dövlət mülkiyyətindəki yolların istismarının təşkili və bu sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin işinə nəzarət etmək.	Yerli əhəmiyyətli yolların tikilməsi və saxlanması, nəqliyyat xidmətinin təşkili və bu sahədə müvafiq proqramlar hazırlayıb həyata keçirmək.
	3. Rabitə Rabitə müəssisələrinin, radio və televizianın işinə kömək etmək.	Rabitə xidmətinin təşkili və müvafiq proqramlar hazırlayıb həyata keçirmək, KİB-in fəaliyyətinə şərait yaratmaq.

Təsərrüfat	1. Ticarət Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ticarət, ictimai-iaşə, məişət xidməti müəssisələrinin istismarına və xidmətin təşkilinə nəzarəti, yerli yarmarkaları yaratmaq.	Ticarət xidmətinin təşkilinə şərait yaratmaq.
	2. Mərasim xidmətləri	Mərasim xidmətlərinin təşkili və qəbiristanlıqların qorunması.
	3. Abadlıq Yaşayış məntəqələrində abadlıq işlərinə və bu sahədə işə nəzarət.	
Tikinti və memarlıq	1. Tikinti və Memarlıq Tikinti layihələrini hazırlayıb həyata keçirmək, digər subyektlərin inşa etdiyi sosial-məişət obyektləri barədə rəy vermək, küçə və meydanlara ad vermək və ya adları dəyişdirmək, küçə reklamlarının yerləşdirilməsinə icazə vermək: şəhərsalma və memarlıq məsələləri ilə məşğul olan qurumlar yaratmaq, memarlıq layihələrini təsdiq etmək, qəbul edilmiş layihələr üzərində dəyişikliklərə razılıq vermək.	Tarix və mədəniyyət abidələrinin saxlanması.
	2. Mənzil Dövlət mülkiyyətində olan mənzil fondunun, kommunal təsərrüfatının istismarını təşkil etmək.	Yaşayış və qeyri-yaşayış binalarının saxlanması və istifadəsini, mənzil tikintisini təşkil etmək.

Təhsil	1. Məktəblər Uşaq və gənclərin tərbiyəsinə, peşə-yönümünün inkişafına, məktəbdən-kənar təhsil və tərbiyənin təşkilinə, uşaq, gənclər və elmi maarifçilik təşkilatlarına kömək göstərmək, xalq təhsili şəbəkələrinin işini planlaşdırmaq, icbari ümumi təhsilin işini təmin etmək.	Tərbiyə və təhsil müəssisələrinin saxlanması və istifadəsi.
	2. Mədəni-maarif idarələri Tarix, mədəniyyət və təbiət abidələrinin mühafizəsini onlardan istifadəni, mədəni-maarif idarələrinin işini təşkil etmək, kino və videofilmlərin kütləvi nümayişinə lisenziya vermək.	Mədəniyyət müəssisələrinin, binalarının saxlanması və istifadəsinə, mədəni inkişafına yardım etmək.
	3. İdman Tabeliyindəki idman və bədən tərbiyəsi orqanlarının işinə rəhbərliyi həyata keçirmək, bu cür obyektlər yaratmaq, onların maddi-texniki təchizatını təşkil etmək.	Fiziki tərbiyə və idmanın inkişafına yardım göstərmək.
Səhiyyə	1. Tibbi xidmət Əhaliyə tibbi yardım göstərilməsini təşkil etmək, xəstəliklərin profilaktikası və əhəlinin sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, sanitariya - epidemiologiya qaydalarına riayət olunmasını təmin etmək, ətraf mühitin sağlamlaşdırılması proqramlarını hazırlamaq və təsdiq etmək, baytarlıq xidməti müəssisələrinin işini təşkil etmək, müəyyən hallarda epiototiya əleyhinə komissiya yaratmaq.	Səhiyyə binalarının, sanitariya müəssisələrinin təşkili, saxlanması və istifadəsini təşkil etmək.

Sosial müdafiə	1. Pensiya və müavinətlər Əlavə müavinətlər və güzəştlər təyin etmək və ödəmək, əlillərin, qocaların, başçısını itirmiş ailələrin, müharibə və əmək veteranlarının maddi-məişət şəraitlərinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək, qəyyumluğa, övladlığa və himayəyə götürmək məsələlərini həl etmək.	Kimsəsizlərə, xəstələrə, qocalara, imkansızlara, valideyn himayəsindən məhrum olanlara, istedadlı uşaqlara əlavə yardım göstərmək.
	2. Məşğulluq İşsizlərin uçotunu aparmaq, ərazi məşğulluq proqramlarını həyata keçirmək.	Əhalinin məşğulluğuna, adamların peşələri üzrə işlə təminatına kömək etmək.

Sonra icra orqanlarının təklifi ilə büdcənin müvəqqəti olaraq sekvestri aparılmalıdır. Yerli özünüidarənin icra orqanı investor haqqında qərar layihəsini nümayəndəli orqana təsdiq etmək üçün təqdim etməlidir. Büdcənin icrası üçün dəqiq nəzarət mexanizmi işlənməlidir. Yerli büdcənin icrasına (xüsusi iplə sərf edilmiş vəsaitin təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna) nəzarəti bələdiyyələr özləri həyata keçirməlidirlər. Bələdiyyələr bu məqsədlə müstəqil auditorlardan da istifadə edə bilərlər. Apardığımız tədqiqatdan aydın olur ki, regionda bələdiyyələrin əksəriyyətinə yerli özünüidarələrin özləri nəzarət edirlər. Bu düzgün və qanunauyğundur. Büdcənin icrasına nəzarət: rüblük, yarımillik, doqquz aylıq və illik olur. Büdcənin icrası barədə hesabatlar öncə yerli özünüidarənin icra orqanlarının müəyyən etdiyi müddətlə, büdcə idarə-

lərinin müəssisə və təşkilatlarının təqdim etdiyi məlumatlar əsasında vahid formada tərtib edilir.

Büdcənin icrası barədə hesabatlar öncə yerli özünüidarənin icra orqanlarının maraqlı olan bütün struktur bölmələrinin iştirakı ilə keçirilmiş iclasında müzakirə olunur. Büdcənin icrası haqqında hesabatlar büdcə təsnifatına və strukturuna tam uyğun olmalıdır.

Bələdiyyənin nümayəndəli orqanı büdcənin icrası haqqında hesabatın təsdiq edilməsi üzrə normativ hüquqi akt tərtib etməlidir, sonra qərarlar hökmən informasiya vasitələri ilə əhaliyə çatdırılmalıdır.

Beləliklə, bir daha aydın olur ki, yerli özünüidarələrin maliyyə fəaliyyətinin düzgün təşkili onların iqtisadi əsaslarını təşkil edir. Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar:

1. Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələr demokratik əsaslarda təşəkkül tapmış və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində çox mühüm rol oynayırlar.

2. Tədqiq etdiyimiz region ərazilərində mövcud olan təbii-iqtisadi potensialdan hələlik tam və dolğun istifadə edilmir.

3. İdarəetmə orqanlarının sərəncamında olan torpaq və əmlakdan daha çox faydalanmaq üçün onların hüquqi, maliyyə və sosial əsaslarını daha da möhkəmlətmək lazımdır.

4. Regionda fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin bir-biri ilə, dövlət təşkilatları ilə, emal sənayesi ilə, xarici dövlətlərlə əlaqələrini möhkəmlətmək və daha da genişləndirmək tələb olunur.

5. Regionun ərazilərində meşə fondundan, su ehtiyatlarından, süni balıq yetişdirmə göllərindən, arıçılıq, ipəkçilik, xalçaçılıq, iaşə əşyaları istehsal edən sənətkarlıqdan, kurort sərvətindən bacarıqla istifadə edilməlidir.

Biz əminik ki, tədqiqatımızdan doğan bu və digər təkliflərin həyata keçirilməsi regionda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirməyə böyük təkan verir.

Xatırladaq ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda idarəçilik öz təbii-iqtisadi şəraiti ilə bir-birindən fərqlənən bölgələrdə həyata keçirilir.

Birinci bölgə dedikdə biz ucqar dağ bölgələrində öz fəaliyyətini həyata keçirən bələdiyyələri nəzərdə tuturuq. Bu bölgələrdə bələdiyyə ərazilərində torpaq sahələri eroziyaya məruz qalmışdır. Torpaqların burada eroziyaya uğramasına iki səbəb vardır: Dağlıq şəraitdə əhali qaz yanacağı ilə təchiz edilmədiyindən meşələr qırılır. İkincisi isə odur ki, hər il torpaqlar şumlanır. Bu isə onun yuyulmasına gətirib çıxarır. Görünür ki, bu bölgədə əhalinin yanacaq təminatı iki mərhələli olmalıdır. Birinci mərhələdə Şəki, Balakən, Qax, Ögüz, Qəbələ və Zaqatala rayonlarında yaşayan əhalini qaz balonları ilə təminat etmək lazım gələcəkdir. İkinci mərhələdə isə bütün dağ kəndlərini təbii qaz yanacağı ilə təminat etmək lazımdır.

Bizə elə gəlir ki, qeyd etdiyimiz problemlərin uğurlu həlli ucqar dağ bölgələrinin ərazilərində yaşayan əhalinin maddi rifahını yaxşılaşdırmaqla yanaşı, həm də torpaq örtüyünü eroziyadan qoruyub saxlayar. Torpağın münbitliyi və məhsuldarlığı qat-qat artar. Belə olarsa meşələr bərpa olunar, sıxlıq artar,

torpağın məhsuldarlığı yüksələr. Yerli mebel sənayesi üçün dəyərli xammal mənbəyinə çevrilər. Unudulmamalıdır ki, regionda əhali artır, sənaye, nəqliyyat, tikinti, ticarət, məişət, mədəniyyət, maariflik, təhsil ocaqları çoxalır, genişlənir, abadlaşdırılır. İdman meydançaları, stadionlar, idman kompleksləri çoxalır və s. Bütün bunlar xeyli miqdar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrini əkinçilik və heyvandarlıq üçün dövriyyədən çıxardır. Təbii olaraq regionda yaşayan əhalinin hər nəfərinə düşən kənd təsərrüfatına yararsız torpaq payını azaldır. Bütün bunların mümkün qədər qarşısını almaq üçün Şəki-Zaqatala regionunda hər qarış torpaq sahəsinin qorunub saxlanması qayğısına qalmaq lazımdır. Yalnız bu yolla biz hər bir regionda əhalinin ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini təminat edə bilərik. Dağ şəraitində kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrindən intensiv texnologiya əsasında istifadə etmək olar. Bütün qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda ucqar dağ şəraitində kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlarından maksimum dərəcədə səmərəli istifadə etmək üçün əkinçilik sistemini dəyişdirmək lazımdır.

Burada hər il əkin sahələrini şumlamaqdan imtina edərək, yüksək məhsuldar mədəni yemçiliyi inkişaf etdirmək lazımdır. Bu, dağlıq şəraitdə qoyunçuluğu daha geniş və intensiv inkişaf etdirməyə zəmin yaradır, regionda ət, süd, pendir, yağ, dəri, yun istehsalını qat-qat artırır, torpağı hər cür eroziyadan qoruyaraq münbitliyini çoxaldır. Xatırlayaq ki, tədqiq etdiyimiz regionda buna nail olmaq üçün heç də böyük həcmdə investisiya tələb olunmur. Yemçiliyin intensiv texnolo-

giyasının təşəkkül tapdığı xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, buna nail olmaq üçün iki mühüm məsələyə diqqət yetirilməlidir:

1. Dağlardan axıb gələn qar və yağış sularını xüsusi düzəldilmiş göllərə axıtmaq. Bura toplanmış suyu nasoslar vasitəsi ilə «fərqanə» tipli süni yağış yağdırən bu aqreqlərlə 200 metr dairəsində ətrafa çiləmək. Beləliklə, ərazilərdə yaradılmış süni göllərin suyu süni yağış yağdırən aqreqlər vasitəsi ilə ətrafa çilənir. Məhsuldar və vitaminli mədəni otlaq sahələri yaranır.

Təcrübə göstərir ki, birinci kateqoriyalı belə otlaq sahələrinin hər hektarında saxlanılan qoyunların miqdarını ən azı 3-4 dəfə artıraraq 20-25 başa çatdırmaq mümkündür. Başqa sözlə desək, tədqiq etdiyimiz regionun dağ ərazilərində kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətini dəyişdirmək lazımdır. Burada ətlik-yunluq-qoyunçuluq kənd təsərrüfatının əsas inkişaf istiqamətini təşkil etməlidir. Bizə elə gəlir ki, bu istiqamət region ərazilərində mədəni otlaq şəraitində yüksək keyfiyyətli heyvandarlıq məhsulları (ət, yun, yağ, süd, qatıq və s.) istehsal etməyə, torpaq sahələrinin məhsuldarlığını qoruyub saxlamağa imkan verir.

2. Regionun dağətəyi bölgələrində yerləşən ərazilərdə də həmin istiqamətdə təsərrüfatçılıq inkişaf etdirmək lazımdır.

Burada qoyunçuluqla yanaşı tərəvəzçiliyi də uğurla inkişaf etdirmək olar. Regionda 6 rayonun hamısında mövcud olan yaşıl meşələrin zəngin faunası, saf bulaq suları və iqlimi zəngin kurort sərvəti yaratmışdır. Region turizmin inkişafı üçün əvəzsiz

diyara çevrilmişdir. Bununla əlaqədar olaraq burada ətirli, dadlı, şəfa əhəmiyyətli meyvə-tərəvəz, heyvandarlıq məhsulları və şəfa əhəmiyyətli bal istehsal etmək üçün həm dəyərli təbii iqlim şəraiti həm də çox bazarın olması üçün şərait yaranacaqdır. Regionda həm kurort və həm də turizmdən ağılla düşünülmüş qaydada səmərəli istifadə olunması regionun sosial-iqtisadi vəziyyətini qat-qat yaxşılaşdırar, yüzlərlə iş yerinin açılmasına, burada yaşayan əhəlinin intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb ola bilər.

3. Regionun aşağı bölgələrində sosial-iqtisadi inkişaf üçün daha güclü potensial imkanlar vardır. Dağ və dağətəyi bölgələrdəkindən xeyli fərqli olaraq arın bölgə sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün daha zəngin maddi və mənəvi imkanlara malikdir. Burada taxılçılıq, xüsusi ilə qarğıdalıçılıq, tərəvəzçilik, tütünçülük, meyvəçilik, maldarlıq (bəzi yerlərdə camışçılıq) geniş inkişaf etməklə qoyunçuluq, əmlik-yunluq istiqamətində təşəkkül tapmalıdır. Şəkildə taxılçılıq, Zaqatala, Oğuz Qax və Qəbələdə qarğıdalıçılıq, tütünçülük bu regionda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün əsas sahələrdən biridir.

Regionda heyvandarlıq sahələrinin yardımçı xammalından (dəri, yun, quş lələyi, buynuz, heyvan dırnağı və s.) səmərəli istifadə etmək üçün emal sənayesinin hər tərəfli inkişafına nail olmaq lazımdır. Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək lazımdır ki, Şəki-Zaqatala regionunda yerli şəraitdən asılı olaraq 3 bölgələr üzrə - dağ, dağətəyi və aşağı aranın xüsusiyyətlərinə malik olan bölgələrdə coğrafi xüsusiyyətlərə tam uyğun həyata keçirilməlidir.

Hər il bölgədə əsas sahələrdən biri olan qoyunçuluğa ətlik-yunluq istiqaməti verilməlidir. Zərif yunlu merinos qoyunların regionun hər bir rayonunda bir qrup bələdiyyələrin ərazilərində inkişaf etdirmək lazımdır.

Region ərazilərində qoyunçuluğun ətlik-yunluq istiqamətində inkişaf etdirilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Birincisi budur ki, regionda ət problemini həll etmək üçün qoyunçuluğa ətlik istiqaməti vermək çox yaxşı olardı.

İkincisi də budur ki, regionda merinos qoyun cinslərinin inkişaf etdirilməsi özünü doğrultmur. Bu cinsdən olan ana qoyunlardan ildə iki dəfə bala almaq imkanları da məhduddur. Həmin cinsdən olan qoyunları ildə iki dəfə qırmaq da məsləhət görülmür. Beləliklə, merinos cinsli qoyunların ət və yun çıxarı qaneedici deyil. Dağlıq şəraitdə qışın soyuq keçməsi, şaxtaların tez düşməsi də merinos cinsli qoyunların geniş təkrar inkişafına ciddi mane olur. Merinos qoyunlar regionda çox tələfata uğrayır.

Ən başlıcası da budur ki, merinos sinfindən olan qoyunların əti piylidir, xoşagəlməs iyi vardır, çox bərk olurlar. Belə əti çox istehlak edən insanların qanında xolesterin maddəsi çoxalır ki, bu da ürək-damar xəstəliklərinin, skleroz xəstəliyinin yaranmasına, yaddaşın korlanmasına səbəb olur. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, tədqiq etdiyimiz regionda sosial-iqtisadi inkişafın elmi əsaslarda, düzgün tənzim edilməsi, hər bir bölgədə heyvandarlığın məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi, qoyunçuluğun cinsi tərkibinin el-

mi əsaslarında inkişaf etdirilməsi həm də əhalinin sağlamlığını qoruyub saxlamaq üçün əsas şərtir.

Regionda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün ərazidə mövcud olan yeraltı və yerüstü sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək də çox faydalı olardı.

Regionda müasir mərhələdə bələdiyyə idarəçiliyinin mövcud modellərini araşdırmaq çox böyük elmi maraq doğurur. Çünki təhkim rəhbərlik bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafına rəvac verir, ərazi sakinlərinin maddi rifahını get-gedə yaxşılaşdırmağa zəmin yaradır. Araşdırılmış ədəbiyyatdan aydın olur ki, idarəçilik modelləri, metodları və xüsusiyyətləri müxtəlif ölkələrdə müxtəlifdir. Lakin dünyada ən çox yayılmış bələdiyyə idarəçiliyinin yalnız iki modeli barədə söhbət aparmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Bunlardan birincisi **anqlosakson**, ikincisi **fransız** modelidir.

Anqlosakson modeli ən çox ABŞ-da, İngiltərədə və digər belə ölkələrdə geniş tətbiq olunur. Bu modelə əsasən yerlərdə hökumətin səlahiyyətli nümayəndəsi olmur. Bələdiyyələr özləri tam və müstəqil qurum kimi fəaliyyət göstərirlər. Onlar bilavasitə parlamentin bələdiyyələrlə bağlı səlahiyyətlərini həyata keçirirlər.

Lakin respublikamızda (o cümlədən Şəki-Zaqatala) regionunun bələdiyyələrində fransız modeli əsas götürülmüşdür. Bu model ən çox Avropa ölkələrində geniş tətbiq olunur. Respublikamızın bütün bələdiyyələri konstitusiyada nəzərdə tutulmuş qaydada mərkəzi orqanların yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinə inzibati nəzarətin həyata keçirilməsini təmin edirlər.

Regionun bələdiyyələri 15 may 1990-cı il tarixli Avropa Şurasının qəbul etdiyi Avropanın yerli özünüidarəetmə Xartiyasının aşağıdakı müddəalarına əsaslanırlar:

1) Konstitusiyə səviyyəsində bələdiyyələrin, mülki cəmiyyətin və konstitusional quruluşun əsası kimi tətbiq edilməsi;

2) Konstitusiyə ilə bəyan edilmiş vətəndaşların dövlət idarəetməsində və hakimiyyətin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak hüququ yerli səviyyədə məhz bələdiyyələr vasitəsilə həyata keçirilir. Çünki qanunla onlara verilən səlahiyyətlər çərçivəsində bələdiyyələr hakimiyyətin effektivliyini və hakimiyyətin bilavasitə daşıyıcısı olan xalqa yaxınlaşmasını təmin edəcəkdir.

3) Konstitusiyada və digər normativ sənədlərdə bələdiyyələrin hüquqi təminatlarının bəyan edilməsi, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətində inzibati nəzarətin məhdudlaşdırılması və sair.

Beləliklə, cəmiyyət və dövlət hakimiyyətin təşkili və həyata keçirilməsinin mühüm prinsipi olaraq yerli özünüidarəetmə ölkəmizdə mərkəzləşmənin qarşısının alınmasına, mərkəzi və yerli orqanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin müəyyənləşdirilməsinə və səlahiyyətlərinin bölüşdürülməsinə xidmət edəcəkdir.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında ilk dəfə olaraq yerli özünüidarəetmə konstitusion quruluşun əsas prinsiplərindən biri kimi bəyan edilmişdir. Demokratiyaya doğru irəliləyən respublikamızda vacib problemlərdən biri hakimiyyətin bölünməsi prinsipinin reallaşması idi. Vahid hakimiyyətin üç

müstəqil qola bölünməsi özünün tam ifadəsini məhz yerli idarəetmənin dünya standartlarına uyğun olaraq təşkilindən sonra tapa bilər. Məlum olduğu kimi yaxın keçmişimizdə hökm sürən totalitar rejim və demokratik institutların olmaması üzündən respublikamızda yerli idarəetməyə hakim olan inzibati-amirlik sistemi rəsmi olaraq dövlət hüquq elmi tərəfindən inkar edilir, mənfi amil kimi tənqid olunurdu. Mərkəzdə və yerlərdə tam hakimiyyətini bəyan edən, demokratik mərkəzləşmə prinsipinə əsaslanan ölkəmizdə yerli özünüidarəetmələr partokratik sistem tərəfindən qəbul edilmirdi. Hazırda isə bələdiyyələrin formalaşmasının bələdiyyələrin müstəqilliyini təmin edə biləcək iqtisadi əsasın olması heç kəsə şübhə doğurmur.

Yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilmə forması kimi bələdiyyə institutlarının yaradılması zamanı qarşıma çıxacaq problemlərdən ən vacibi, bölgədə ən birincisi və ən çox zaman tələb edən məsələ bələdiyyə orqanları üçün yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Azərbaycan üçün yeni olan bu sistemin yaradılması problemini dərinlən bilən, yerli özünüidarəetmənin prinsiplərini mənimsəmiş, qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə bələd olan, yeni idarəetmə təfəkkürünə, idarəçilik mədəniyyətinə malik bacarıqlı peşəkar kadrların yetişdirilməsini tələb edir.

Bələdiyyələrin formalaşması prosesində bir qayda olaraq biz hökmən əhalinin fəallığının zəifliyi, bələdiyyələrin mərkəzi hökumət ilə qaynaqlanması problemi, bələdiyyələrə dövlət mülkiyyətindən payların ayrılması prosesindəki çətinliklərlə üzləşməliydik.

Lakin region ərazilərində sahibkarlığın fiziki və hüquqi inkişafını təmin edən vergi sisteminin tətbiq edilməsi, dövlət özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi, inzibati-nəzarət qanunvericiliyində maliyyə və bank nəzarətinin qurulmaması təmin edildi. Həmin problemlərlə tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionlarında da rastlaşdıq. Lakin problemlərin çoxluğu, yenilik xofu heç kəsi qorxutmadı.

Hazırda regiondakı yerli sakinlərin böyük bir hissəsi respublikamızın müxtəlif şəhərlərində və ya xarici ölkələrdə iş tapmaq üçün, gənclər isə məktəblərdə oxumaq üçün öz doğma yurdunu tərk edir. Nəticədə dövlət müəssisələrində çalışanların sayı getdikcə azalır.

Deməli, istehsal, emal və infrastruktur sahələrində çalışanların öz yurdunda qalmaları üçün yeni-yeni iş yerləri açmağın qayğısına qalmaq lazımdır.

FƏSİL III

ŞƏKİ – ZAQATALA REGIONUNDA İSTEHSAL, EMAL VƏ INFRASTRUKTURUN PROQNOZLAŞDIRILMASI

3.1. Şəki-Zaqatala regionunda məhsul istehsalının sürətləndirilməsinin proqnozlaşdırılması

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, regionda ötən dövr ərzində çox böyük işlər görülmüşdür. Konstitusiyamızın tələbləri əsasında demokratik seçkilər yolu ilə yaradılmış və fəaliyyətinə rəvac verilmiş bələdiyyələr öz uğurlarını ilbəil artırır. Lakin tədqiqatımız sübut edir ki, hələ bu sahədə öz həllini gözləyən böyük problemlər vardır. Həmin problemləri tədqiq etmək, region şəraitində bələdiyyələrin gələcək inkişaf proqnozlarını işləyib xatırlamaq çox faydalıdır. Öncə məhsul istehsalının artırılmasını sürətləndirmək proqnozları ilə tanış olaq. Xatırlayaq ki, kənd təsərrüfatı məhsullarını artırmaq məqsədi ilə regionda çox mühüm islahatlar aparılmışdır. Torpaq özəlləşdirilmiş, təsərrüfat formaları dəyişdirilmiş, məhsul bolluğunu təmin edən seleksiyaya rəvac verilmişdir.

Respublikamızın prezidenti cənab İlham Əliyev 17 noyabr 2003-cü ildə Nazirlər Kabinetində keçirdiyi müşavirədə müstəqil Azərbaycan qarşısında, aqrar sektorun inkişafının sürətləndirilməsi problemlərini irəli sürmüşdür. 24 noyabr 2003-cü ildə bu barədə prezidentimiz xüsusi fərman imzalamışdır.

Bəs bu gün, bu sahədə vəzifələrimiz nədən ibarətdir?

Müşavirədəki nitq və fərmandan aydın olur ki, islahatların ikinci mərhələsində qarşıda qoyulmuş mühüm vəzifələrdən biri istehsalın, emal sənayesinin və kəndin infrastrukturunun yaradılmasından ibarətdir.

Nə üçün problem prezidentimiz tərəfindən bu şəkildə qoyulur və aqrar sektorun xüsusi təsərrüfatçılıq şəraitində inkişafının sürətləndirilməsi ön plana çəkilir? Qeyd edək ki, bu heç də təsadüfi deyil. Çünki ölkəmizin dinamik və regionlar üzrə inkişaf səviyyəsi məhz aqrar sektorun inkişafının sürətləndirilməsini tələb edir. Hazırda respublika əhalisinin təqribən yarısı şəhərdə, yarısı isə kənddə yaşayır. Kəndin müasir inkişaf səviyyəsi və yüksəliş templəri isə sənayedəkindən xeyli geridə qalır. Buradan da müasir mərhələdə aqrar sektorun emal sənaye ilə birlikdə dinamik inkişafının sürətləndirilməsi və kənddə infrastrukturunun yaradılması böyük zəruriyyət təşkil edir.

Heç də təsadüfi deyil ki, müşavirə öz işini başa vuran kimi cənab İlham Əliyev 24 noyabr 2003-cü ildə respublikada sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək tədbirləri haqqında xüsusi fərman imzalamışdır. Həmin fərmanda cənab Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi kursa əsasən bir sıra problemlərin inkişaf yolları açıqlanmışdır.

Bizə elə gəlir ki, hər iki sənəd çox vaxtında və əsaslı surətdə vəzifələrimizi düzgün müəyyən etmişdir. Biz bu tarixi sənədlərin əhəmiyyətini aşağıdakı qaydada vurğulamaq istərdik:

-siyasi əhəmiyyətli bu fərmanın və nitqin əhəmiyyəti ondadır ki, burada Azərbaycan kəndinin inkişafına çox böyük maneə olan amillər aşkarlanmalıdır. Rus imperiyası dövründə, yəni 70 il ərzində Azərbaycan kəndinin başına gətirilənlər başqa respublikalarda olduğundan xeyli çoxdur. Burada söhbət ondan gedir ki, planlı təsərrüfat şəraitində ucqar dağ və dağətəyi

rayonlarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan kollektivləşdirmə həyata keçirilmişdir.

Hər iki sənədin iqtisadi əhəmiyyəti də böyükdür. Bizə elə gəlir ki, Azərbaycan kəndinin iqtisadi potensialı çox güclüdür və bu potensial bu vaxta qədər tam istifadə edilməmişdir. Elmdə belə bir metodika mövcuddur: insanın qida məhsullarına tələbatı müvafiq əmsallar əsasında taxıla çevrilir və istehlakın nə dərəcədə ödəndiyi aşkarlanır. Bu metodika əsasında aparılan tədqiqatlar göstərir ki, kənd təsərrüfatına yararlı hər hektar torpaq ən azı 5 nəfərin tələbatını ödəməyə qadirdir. Beləliklə, respublikamızda mövcud olan 4 mln hektar kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi 20 mln. əhalini təmin etməyə qadirdir.

Beləliklə, neinki bu gün, hətta uzaq gələcəkdə də ölkə əhalisini kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün respublikamızda güclü potensial vardır. Deməli, fərmandan irəli gələn əsas məsələlərdən biri respublikada torpaq fondunun hər qarışından intensiv istifadə edilməsindən ibarətdir. Müasir mərhələdə respublikamızda torpaq sahələrinin intensiv texnologiya əsasında istifadə edilməsi obyektiv zəruriyyətdən doğan qanunauyğunluqdur. Belə ki, əhali dinamik sürətdə artır. Bununla əlaqədar olaraq hər nəfər vətəndaşa torpaq payı təbii olaraq azalır.

Digər səbəb də budur ki, get-gedə şəhərlərin, şəhər tipli qəsəbələrin miqyası genişlənir və sayı çoxalır. Demir şəbəkəsinin, tikinti və ticarət obyektlərin mədəni-məişət və işə ocaqlarının sayı durmadan artır. Bütün bunlar isə təbii olaraq kənd təsərrüfatında yararlı torpaq sahələrini tutur. Bu hesaba da hər nəfərin əkinə yararlı torpaq payının azalmasına səbəb olur.

Bu da mühüm səbəbdir ki, əhalinin maddi rifahı yaxşılaşdıqca ərzaq məhsullarına tələbat get-gedə artır. İnsan daha çox və yüksək keyfiyyətli, ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları istehlak etməyə meyl göstərir.

Bütün bu səbəblərdən kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar daha məhsuldar edilməlidir. Buna nail olunmadan əhalinin qida məhsullarına olan tələbatını tam ödəmək olmaz. Intensiv texnologiya göstərir ki, hər hektar taxıl əkin sahəsindən ən azı 80-120 sentner, tərəvəz və meyvədən 600-700 sentner, hər inəkdən 6-8 min kq məhsul əldə etmək mümkündür. Bunun üçün inkişaf etmiş ölkələrin zəngin təcrübəsindən bəhrələnmək lazımdır. Birinci növbədə respublikanın torpaqları meliorasiya edilsin, irriqasiya olunsun, şorandan təmizlənsin, gübrələrlə təmin edilsin, suvarma sistemləri müasirləşdirilsin. Bizə elə gəlir ki, dağ və dağətəyi bölgələrdə torpağın hər il şum-pərşum olunması barədə də dərinlən düşünmək lazımdır. Ucqar dağ rayonlarında əkinçilik sistemində müasir bioloji tələblər səviyyəsindən baxılmalıdır ki, torpaqların humus qatı leysan yağışları və digər fiziki sürüşmələr nəticəsində məhv olmasın.

Heyvandarlığın da inkişafı sürətləndirilməli və məhsullarının keyfiyyəti köklü surətdə yaxşılaşdırılmalıdır. Başqa sözlə desək, merinos qoyun cinsləri əvəzində quyuqlu qoyun cinsləri yetişdirilməlidir. Bu, həm əhalinin heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatına və həm də tibb elminin insanların sağlamlığına olan qayğılarına daha çox cavab verərdi.

Tibb elmi göstərir ki, merinos qoyun eti insan orqanizmində xolesterin maddəsinin çoxalmasına səbəb olur. Bu isə insanı vaxtsız qocaldır, onda ürək-damar

xəstəliklərinin artmasına səbəb olur. Bu da həqiqətdir ki, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə əhali pilyi, bərk və xoşagəlməz iyi olan merinos qoyun ətindən imtina edərək, onu quşlara yem olaraq yedirtməklə ət balansında quş ətinin xüsusi çəkisini xeyli artırmağa səy göstərirlər. Təəssüflər olsun ki, vaxtı ilə yun istehsalını artırmaq məqsədi ilə bir sıra alimlər Azərbaycanda ənənəvi və yerli quyruqlu qoyun cinslərini mələzləşdirərək merinos qoyun cinsləri yetişdirmişlər. Bununla respublikamızda yun problemi həll edilməmişdir. Çünki uzun illərdən bəridir ki, respublikamızda merinos qoyunlarından əldə edilən yun 1,5-3 kq-dan yuxarı qalxmamışdır.

Hazırda dünya miqyasında inkişaf tapmış sintetik parçalar istehsalı yun parçaların bazarında rəqabət amilinə çevrilmişdir. Yun probleminin respublikamızda çox aşağı səviyyədə həll edilməsi ilə yanaşı, qoyun ət istehsalı da öz keyfiyyətini kəskin sürətdə aşağı salmışdır.

Əsrlərdən bəri respublikamızda iqlim və yem xüsusiyyətlərinə vərdiş etmiş inkişaf etmiş qoyun cinsləri əhalinin ən keyfiyyətli və dəyərli qida məhsullarından olmuşdur. Bu gün isə həmin qoyun cinsləri yalnız adda-budda ailə təsərrüfatlarında mövcuddur. Həmin qoyun cinslərinin sayını sürətlə artırmaq hələlik gec deyil. Abşeronda «Qala», Naxçıvanda «Balbes», Muğanda, Şirvanda, Mildə «Qaradolaq», «Bozaq» və digər belə yüksək keyfiyyətli ət verən cinslərin geniş inkişaf etdirilməsi barədə qərar qəbul edilməsi ölkəmizə böyük fayda verə bilər.

Əhali yaxşı başa düşür ki, məxmər tipli, zərif və yüksək keyfiyyətli, dadlı ət verən həmin yerli cinslər həm də çox dəyərli tərkibə malik olan quyruq da əldə etməyə

imkan verir. Bizə elə gəlir ki, respublikamızda qoyuncululuğun cinsi tərkibini dəyişdirmək, yerli cinsdən olan qoyunların hər bir regionun iqlim və yem şəraitinə uyğun gələn qoyun cinslərini inkişaf etdirmək nəinki ət, yağ və yun problemini uğurla həll etməyə kömək edər və hətta süd istehsalına da böyük təsir göstərə bilər.

Elm və təcrübə göstərir ki, yerli cinsdən olan qoyunlara yaxşı xidmət etməklə, onlardan xeyli miqdar yağlı və yüksək keyfiyyətli süd də sağıla bilər. Biz çalışmalıyıq ki, qoyunların sağılması üçün də xüsusi partativ maşınlar istehsalına malik olaq. Çünki qoyunların əl ilə sağılması südün baha başa gəlməsinə və keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olub.

Ət istehsalından söhbət gedərkən deməliyik ki, biz əhalinin tələbatını əsasən cavan mal-qara ətini ilə təmin etməliyik. Tibb elmi sübut etmişdir ki, insan orqanizmi üçün ən dəyərli ət düyü və dana ətidir. Cavan mal-qaranın ən keyfiyyətli və zərif ət verən zaman istehlaka yararlı olmasını təmin etmək üçün yenə də bu sahədə intensiv texnologiya tətbiq edilməlidir. Yalnız intensiv texnologiya üsulu ilə kökəldilən dana və buzovlar yüksək keyfiyyətli zərif ət verməyə qadirdilər. Belə keyfiyyətli ət istehsalını artırmaqla ət emalı sənayesini dəyərli xammalla təmin etməyə imkan yaranar. Kolbasa, sosiska, sardelka və digər bu kimi yeyinti sənayesinin məhsulları əhalinin daha yaxşı qidalanmasına kömək edər.

Kəndin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, elm və incəsənət ocaqlarını inkişaf etdirmək çox vacib və əhəmiyyətlidir. Yalnız bu əsasda gənclərimiz kəndə bağlanar, ailə həyatı qurar. Hazırda elə ucqar dağ

kəndləri var ki, orada oğlanlarla həyat qurmaq arzusunda olan qızların sayı beşin birə olan nisbəti kimidir. Bu sosial problemin həllinə hamı qayğı göstərməlidir.

Həmin problemlərin həlli Azərbaycan kəndinin inkişaf proqnozlarını işləyib hazırlamaq üçün çox vacib və əhəmiyyətlidir. Belə ki, kənd elə bir sosial-iqtisadi, mədəni-məişət, incəsənət və elm bazasına çevrilməlidir ki, aqrar sektorda çalışan hər bir aqronomu, zootexnik və digər kənd təsərrüfatı mütəxəssislərini alimlik dərəcəsinədək yüksəltməyə imkan olsun.

Hər vasitə ilə çalışmaq lazımdır ki, istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları emaldan keçirilərək hazır məhsul şəklinə salınsın. Bu, sahibkarların maddi marağını daha da artırır və əhalinin ərzaq tələbatını daxili istehsal hesabına ödəməyə imkan verir.

İqtisadi təhlildən aydın olur ki, müstəqillik illərində respublikada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının böhrandan çıxarılmasına baxmayaraq, hələlik bütün sahələr eyni dərəcədə təşəkkül tapmamışdır.

Müstəqillik şəraitində ölkəmizdə aqrar sektorun strukturunda köklü dəyişikliklər əmələ gəlmişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin aqrar sektorun inkişafı barədə şəxsən işləyib hazırladığı konsepsiyaya əsasən mülkiyyət formaları dəyişdirilmiş, təsərrüfat formaları yeniləşdirilmişdir. Hazırda ölkəmizin aqrar sektorunda aşağıdakı təsərrüfat formaları mövcuddur:

Dövlət təsərrüfatları;

Kooperativ təsərrüfatları;

Xüsusi təsərrüfatlar (ailə təsərrüfatları daxil olmaqla).

Təsərrüfat formasından asılı olmayaraq ölkənin aqrar sektoruna daxil olan bütün təsərrüfat formalarında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı sürətləndirilməlidir. Bununla yanaşı olaraq ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının emalı və infrastrukturası da sürətlə inkişaf etməlidir. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən dövlət təsərrüfatları çox azdır. Bu barədə söhbət açmağı biz qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Burada əsasən xüsusi təsərrüfatların inkişafına diqqət edilir. Həmin təsərrüfatlardan biri xüsusi mülkiyyətə əsaslanan kəndli (fermer) təsərrüfatlarıdır. Hazırda respublikamızda on minlərlə kəndli (fermer) təsərrüfatları fəaliyyət göstərir. Buna baxmayaraq həmin təsərrüfatların inkişafını sürətləndirmək hesabına kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını dinamik sürətdə artırmaq lazımdır.

Müstəqil respublikamızda əldə edilmiş böyük nailiyyətlərdən biri xüsusi mülkiyyətə arxalanan müstəqil və azad sahibkarlıq əsasında kəndli (fermer) təsərrüfatlarının yaradılmasıdır. Aqrar sektorda islahatların ilkin mərhələsi artıq başa çatmışdır. Bu mərhələdə torpaq sahələri kənd əhalisinin xüsusi istifadəsinə verilmişdir. Hazırda respublikamızda 870 min ailə torpaq payına malikdir.

Hazırda kənd yerlərində 1,7 milyon əmək qabiliyyətli insan yaşayır ki, bunun 1,1 milyon nəfəri və ya 65%-i kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğuldur. Hər bir əmək qabiliyyətli kəndliyə orta hesabla 1 ha torpaq sahəsi düşür ki, buradan da orta hesabla 156 dollar əldə edilə bilər (aya 13 dollar, günə isə 0,43 dollar). Onların ailə üzvlərini də nəzərə alsaq bu gəlirlər 4 dəfə

az olar. 80-ci illərdə respublikamızda 1 milyon tondan çox pambıq, 1,4 milyon ton taxıl, 2 milyon ton üzüm, 850 min ton tərəvəz və digər bu kimi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edilirdi. Əvvəllər satış bazarları bəlli idi. Bu gün ayrı-ayrılıqda götürülmüş olsa kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətdə üstünlük qazana bilməsi prinsipləri az adamı maraqlandırır. Əslində bazar iqtisadiyyatının fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə həlledici amil rəqabətdir. Məhz bu amil kənd təsərrüfatı istehsalının stimulu və inkişafının təminatçısı olmalıdır. Belə bir şəraitdə respublikanın bir çox bölgələrində taxılçılıq və heyvandarlıq təsərrüfatı ən geniş yayılmış fəaliyyət formasıdır. Amma bu heç də son seçim deyil, çünki kəndli bu sahəyə investisiya qoymadan məqsədə nail ola bilməz. Bu seçim fermer ailələrini dolandırmaq məqsədini güdür.

Ölkə əhalisinin təqribən yarısı və fəal işçi qüvvəsinin isə üçdə birindən çoxu kənd yerlərində yaşayır. Respublikanın ÜDM-nun 20%-ni kənd təsərrüfatı verir. Belə bir sahəyə diqqətin yönəldilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər bir əmək qabiliyyətli kəndlinin gündə 0,43 dollar gəlir əldə etməsi onların yoxsulluq təbəqəsini təmsil etmək deməkdir. Bu baxımdan onların məşğulluğunun təmin olunması üçün qayğıları artırmaq lazımdır.

Müstəqil Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kəndli (fermer) təsərrüfatlarının indi artıq sürətli inkişaf etdirilməsi vaxtı çatmışdır. Bu məqsədlə aşağıdakı problemlərin həllinə sistemli qaydada nail olmaq lazımdır. Hər şeydən əvvəl fermer təsərrüfatlarının istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satış bazarını

müəyyən etmək lazımdır. Hər bir istehsalçı fəaliyyətə başlama ərəfəsində hansı kənd təsərrüfatı məhsulunu istehsal edəcəyi və onu harada və neçəyə satacağı barədə real təsəvvürə malik olmalıdır. Fermer öz təsərrüfatının tam və müstəqil sahibidir, təbiətə ziyan vurmadan, ekologiyanı pozmadan öz ölkəsində ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə istədiyi kənd təsərrüfatı məhsulunu istehsal edə bilər, istədiyi yerdə və istədiyi qiymətə satmağa malikdir. Bu mənada respublikamızda fəaliyyət göstərən hər bir fermer başçısı, hər bir sahibkar sərbəstdir və öz təsərrüfatını bildiyi kimi idarə edir.

Məhz bu sahədə biz fermerlərimizə lazımi bilik verməli, bazar informasiyasının əldə edilməsində onlara yardımçı olmalıyıq. Bu sahədə hələ çox iş görmək lazımdır.

Hazırda fermer təsərrüfatının, necə deyirlər öz qapısında satdığı kənd təsərrüfatı məhsullarının qiyməti ilə bazarda satılan həmin məhsulların qiymətləri arasında ciddi fərq vardır.

Belə olduqda az qala məhsul alıb-satanlar, məhsul istehsal edənlərdən çox qazansınlar. Bu ondan irəli gəlir ki, fermer təsərrüfatının istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarını müştəkkil qaydada tədarük edən təşkilat yoxdur. Bununla əlaqədar olaraq, biz təklif edərdik ki, fermer təsərrüfatının məhsullarını tədarük edən müvafiq qurumlar yaradılsın. Bu, fermerlərə çox böyük kömək olar. Marketing fəaliyyətini beynəlxalq standartlar səviyyəsində həyata keçirməyə imkan verir.

Çox yaxşı olardı ki, praktika zamanı müvafiq təşkilatlar öz kadrlarının seçimlərini də edərdilər. Bu gənclərimizin praktika zamanı daha çox fəallıq göstərməsinə böyük kömək edərdi.

Təklif və arzularımızın nəzərə alınması yəqin ki, təhsil sistemi sahəsində həyata keçirilən islahatların daha böyük səmərə verməsinə səbəb olardı.

Fermer təsərrüfatlarının emaledici müəssisələrlə əlaqəsini də möhkəmlətmək çox vacib və əhəmiyyətlidir. Etiraf edək ki, aqrar sektorun inkişafı ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı arasında ciddi disproportsiya yaranmışdır.

Azərbaycanın elə bir rayonu yoxdur ki, orada istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları puça çıxmasın, itkiyə getməsin. Emala yönəldilən çox qiymətli məhsullar vaxtında hazır məhsula çevrilərək bazara çıxarıla bilsin. Bunu xüsusilə bostan-tərəvəz və bağçılıq məhsulları barədə demək olar. Rayonlarda emal sənayesi yüksəldilməklə nəinki bağ-bağçalarımızın məhsullarını və eləcə də çox dəyərli olan təbii meşə məhsullarını da emala vermək mümkündür.

Respublikamızda kənd təsərrüfatının malik olduğu güclü potensialdan bütün regionlarda faydalanmaq üçün elmin və qabaqcıl təcrübənin nailiyyətlərindən geniş istifadə edilməlidir.

Tədqiqatımız göstərir ki, hazırda respublikada fəaliyyət göstərən nümunəvi özəl təsərrüfatların son illər ərzində fəaliyyəti ümumilikdə diqqəti cəlb edir. Belə təsərrüfatlar barədə, Lənkəran, Səlyan, Ucar, Xaçmaz və Şərur rayonlarında təşkil olunur. Həmin təsərrüfatlar zəngin təbii və iqtisadi potensiala malikdirlər. Onların

torpaq sahələrində yüksək məhsul yetişdirmək mümkündür. Bununla yanaşı nümunəvi təsərrüfatlarda xeyli torpaq sahəsi böyük sərmayə qoyuluşu tələb edir. Çünki torpaq sahələrinin böyük bir qismi meliorasiya olunmalı və suvarma suyu ilə təmin edilməlidir.

İqtisadi təhlil göstərir ki, beş nümunəvi özəl təsərrüfatda 15 min hektar yararlı torpaq sahəsi vardır. Bunun 9,8 min hektardan çoxu becərilən sahələrdən ibarətdir. Ümumi torpaq sahəsinin 7,6 min hektardan çoxu suvarılma suyu ilə təmin olunur. Həmin təsərrüfatlarda şəxsi torpaq sahəsi 584 hektara bərabərdir. Bu təsərrüfatlarda 4757 hektar sahəni yararlaşdırmağa ehtiyac vardır.

Nümunəvi özəl təsərrüfatlarda 9832 hektar sahədə drenaj çəkilməli və irriqasiya işləri aparılmalıdır. Yalnız bu tədbirlər həyata keçirildikdən sonra burada yüksək məhsul verən kənd təsərrüfatı bitkiləri yetişdirmək mümkündür.

Ayrı-ayrı nümunəvi özəl təsərrüfatları tədqiq edərkən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Lənkəranda Nərimanov adına təsərrüfatlar mövcud su mənbələrindən asanlıqla faydalana bilirlər. Onlar dövlət elektrik şəbəkəsindən də geniş istifadə etmək imkanlarına malikdirlər.

Səlyan, Ucar və Bərdə rayonlarında fəaliyyətdə olan nümunəvi təsərrüfatlar taxılçılıq və yemçiliyi geniş inkişaf etdirmək imkanlarına malikdirlər. Burada dənli və yem bitkiləri əkin dövriyyəsində iştirak edir.

Xaçmaz rayonundakı «Yergüc» özəl təsərrüfatında isə meyvəçilik, taxılçılıq və yemçilik təşəkkül tapmışdır.

Lənkəranda nümunəvi təsərrüfatda meyvəçilik, tərəvəzçilik, çayçılıq, taxılçılıq və yemçilik inkişaf etdirilir.

Nümunəvi təsərrüfatların əksəriyyətində yerli cinsdən olan inəklər, camışlar və ətlik, yunluq qoyun cinsləri inkişaf etdirilir.

Nümunəvi özəl təsərrüfatlarda suvarmanın müxtəlif üsullarından istifadə olunur. Lənkəran nümunəvi təsərrüfatında tərəvəz əkini sahələri bir qayda olaraq nasoslar vasitəsilə kanallardan su götürülərək bitkilərə çilənir. Bu, tərəvəzçilikdə və yemçilikdə böyük fayda verir. Suyu qənaət olunur, bitkilər tozdan təmizlənir, suçulara tələbat azalır, sahələrə aqrotexniki qaydalara əsasən çiləndiyindən yeraltı şoran sular torpağın üst qatına çıxaraq, onu şoranlaşdırmır.

Bərdə, Ucar və Səlyan rayonlarının nümunəvi təsərrüfatlarında isə pambıq əkinləri çox yerdə yer üstündə quraşdırılmış dəmir-beton kanallardan axıdılan sularla suvarılır.

Bu üsulla suvarılmanın da özünəməxsus üstünlükləri vardır. Belə ki, yerüstü kanallar suyun torpağın alt qatına hopması qarşısını alır və beləliklə, suvarma suyuna xeyli qənaət edilir, digər bir faydası da budur ki, belə kanallar ağac toxumlarının axıb tarlaya getməsi qarşısını alır. Nümunəvi özəl təsərrüfatlar kifayət qədər əmək ehtiyatlarına malikdirlər. Hər bir təsərrüfatda 300 nəfərdən 600 nəfərə qədər işçi vardır. Kənddə mövcud əmək ehtiyatlarının xeyli hissəsi qeyri-əmək qabiliyyətinə malik olan əhalidən ibarətdir.

İqtisadiyyatını təhlil etdiyimiz nümunəvi təsərrüfatlarda 12936 nəfər əmək qabiliyyətli işçi vardır. Bu, həmin təsərrüfatlardakı adamların 62 faizinə bərabərdir. Qeyri-əmək qabiliyyətli əhalinin sayı isə 4286 nəfər təşkil edir.

Əmək qabiliyyətli kişi və qadınların ayrı-ayrılıqda tədqiq edilməsi də maraq doğurur. Hesablamalardan aydın olur ki, təhlil etdiyimiz həmin özəl nümunəvi təsərrüfatlarda mövcud olan 12936 əmək qabiliyyətlinin 6206 nəfəri kişilərdən, qalan 6730 nəfəri isə qadınlardan ibarətdir. Səciyyəvi cəhət budur ki, nümunəvi təsərrüfatlarda əmək qabiliyyətli qadınlar əmək qabiliyyətli kişilərə nisbətən xeyli çoxdur. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, nümunəvi təsərrüfatların strukturu və ixtisaslaşdırılması elə təşkil olunmalıdır ki, qadın eməyindən səmərəli istifadə olunsun. Bunun çox böyük sosial əhəmiyyəti vardır. Aşağıdakı cədvəldə nümunəvi təsərrüfatlarda məhsuldarlığın yüksəlməsi ilə tanış olmaq olar.

Cədvəl 11

Nümunəvi özəl təsərrüfatlarda becərilən kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artımı¹

Bitkilərin növü	1 hektardan məhsuldarlıq, s-lə			
	Nümunəvi təsərrüfat olmazdan əvvəl (faktiki)	Nümunəvi təsərrüfat olduqdan sonra (layihə üzrə)	Artım (s-lə)	Layihə üzrə artım, faizlə
Buğda	21	36	15	171
Arpa	20	35	15	175
Qarğıdalı	21	45	24	214
Kəlik	0,4	30	24,6	750
Yem bitkiləri	550	850	300	154
Alma	80	140	60	175
Tərəvəz	80	140	60	175

¹ Jurnal «Dirçəliş» (XXI əsr) 76-77/2004, səh. 135

İqtisadi təhlildən aydın olur ki, özəl təsərrüfatlarda inkişaf etdirilən bitkiçilik və heyvandarlıq sahələri dinamik olaraq təşəkkül tapmalıdır. Bu get-gedə daha çox özünü büruzə verir. Layihəyə əsasən özəl nümunəvi təsərrüfatlarda hər hektar dənli bitkilərin əkin sahəsindən əldə edilən məhsulun miqdarı xeyli artacaqdır.

Bu artım pambıq üzrə 12, buğda –15, arpa – 15, qarğıdalı –24,kaliş – 24,6, yem bitkiləri –300, alma – 60, tərəvəz üzrə isə 60 sentner olacaqdır.

Müsbət cəhət həm də budur ki, nümunəvi özəl təsərrüfatlarda həyata keçirilən layihələrdə emal sənayesinin təşəkkül tapacağı, infrastrukturanın inkişaf edəcəyi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunacağı və digər məsələlər də öz əksini tapmışdır. Aşağıdakı cədvələ müraciət edək:

Cədvəl 12

Nümunəvi özəl (pilot) təsərrüfatlarda əmək veridirlərinin inkişafı¹

Təsərrüfatlar	Veridirlərin inkişafı
«Qılinc-lim»	-tikmə və toxuma -təsərrüfat texnologiyasının təkmilləşdirilməsi (işçi qüvvəsinin 76 faizi k/t ilə məşğuldur). -ərzaq emalı -elektrik cihazlarının təmiri -mühasibat uçotunun əsasları və satış
«Qula-bənd-Xətai»	-pambığın emalı və pambıqdan məhsullar hazırlanması (kiçik müəssisə) -ərzaq emalı (tərəvəz və meyvələr) -dülgerlik (mebel hazırlanması) -mühasibat uçotunun əsasları və satış

¹ Yene orada səh. 136.

Nərima-nov adına	-ərzaq emalı -çayın emalı və qablaşdırılması -tikmə və toxuma -süd emalı (ixrac üçün bərk pendir istehsalı) -çörəkbişirmə -texnikanın, avadanlığın təmiri və xidmət göstərilməsi -mühasibat uçotunun əsasları və satış
«Yergüc»	-ərzaq emalı: -quşçuluq; -dülgerlik, pəncərə çərçivələri və mebel hazırlanması; -maşınların avadanlığa xidmət və təmiri; -mühasibat uçotunun əsasları və satış
«Şəfəq»	-pambığın emalı və pambıqdan məhsullar hazırlanması; -dülgerlik; -maşınlara, avadanlığa xidmət və təmiri; -mühasibat uçotunun əsasları və satış; -quşçuluq.

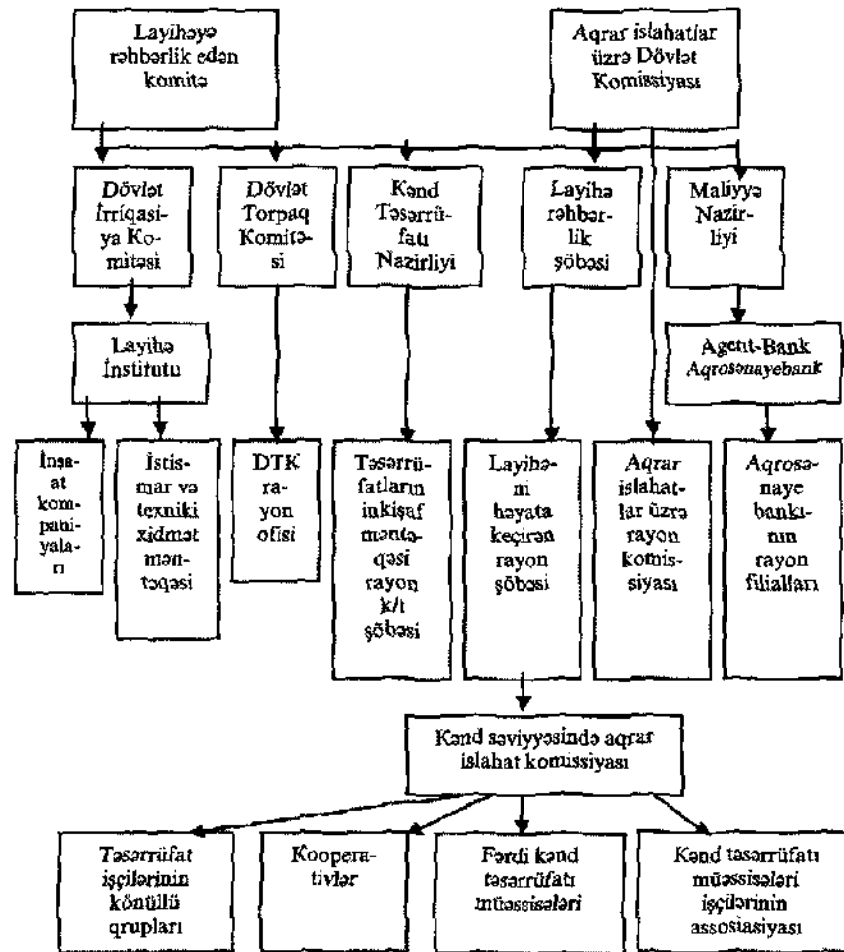
Xüsusi təsərrüfatlar inkişaf yollarını izləməli və özləri üçün dəyərli nümunələr götürməlidirlər. Bunu nümunəvi özəl təsərrüfatların idarə olunması barədə də demək olar. Özəl təsərrüfatların təşkili və idarə olunma layihəsi aşağıdakı sxemdə öz əksini tapmışdır.

Bütün hallarda müasir idarəçilik mühüm prinsiplərə əsaslanmalıdır. Onlardan:

1. İdarəçilik yığcam olmalıdır;
2. İdarəçilikdə operativlik olmalıdır;
3. İdarəçiliklə əlaqədar olan xərclər minimuma endirilməlidir;
4. İdarəçilikdə sosial-psixoloji amillər nəzərə alınmalıdır;
5. İdarəçilikdə idarə işçilərinin əməyi mexanikləşdirilməli və müasir informasiya texnologiyasına əsaslanmalıdır.

Sxem 7

Nümunəvi özəl təsərrüfatların təşkili və idarə edilməsinin layihəsi*

* Ə.Qasimovun məlumatlarına əsasən

Aqrar sektora daxil olan mühüm təsərrüfat formalarından biri də istehsal kooperativləridir. Son illər respublikada istehsal kooperativlərinin fəaliyyəti xeyli genişləndirilmişdir. Lakin bununla əsla kifayətlənmək olmaz. Respublikamızda kənd təsərrüfatı istehsal kooperativlərinin inkişafını da sürətləndirməyə böyük tələbat vardır.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının artırılmasında kooperativlər də mühüm rol oynayır. Bundan səmərəli istifadə etmək üçün onların idarə olunmasının sosial-iqtisadi və hüquqi əsaslarını dərinlən mənimsəmək lazımdır. Öncə bilmək lazımdır ki, kooperativ öz üzvlərinin bərabər hüquqları və həmrəyliyi əsasında fəaliyyət göstərir. Kooperativ seçili idarəetmə orqanıdır. O öz orqanının qarşısında hesabat verir. Kooperativ üzvlərinin pay kapitalının yaradılmasında iştirak edirlər. Kollektiv təsərrüfatının fəaliyyətində hər kəsin iştirakına uyğun olaraq kooperativin üzvləri arasında mənfəət bölüşdürülür. Kooperativ üzvləri istehsalda öz əməkləri ilə iştirak edirlər. Respublikamızda fəaliyyət göstərən kənd təsərrüfatı kooperativləri digər müvafiq kooperativlərlə istehsal, texnoloji, texniki, iqtisadi və sosial əlaqələrə girir, dövlət müəssisələri ilə əlaqələr yaradır və bu münasibətləri qanunvericiliklə tənzimləyir.

Kənd təsərrüfatı istehsal kooperativləri, onlar barədə təsdiq edilmiş nizamnaməyə əməl edərək fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

Kooperativlərə 16 yaşına çatmış vətəndaşlar üzv seçilə bilərlər. Kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan hüquqi şəxslər də üzv ola bilərlər. Kooperativ

yaradılması təsis iclasında açıq səsvermə yolu ilə təsdiqlənir.

Kooperativ üzvlərinin sayı ən azı 3 nəfər olmalıdır. Kooperativlər yerli hakimiyyət tərəfindən dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra yaradılmış hesab olunur. Kooperativlərin nizamnaməsi onların fəaliyyətini tənzimləyən əsas hüquqi sənəddir. Nizamnamədə tələb olunur ki:

- kooperativin adı, onun fəaliyyəti, idarəsinin yerləşdiyi yer;

- kooperativin təşkilinin məqsədi, onun istiqaməti və fəaliyyət müddəti;

- kooperative qəbul və ondan çıxma qaydaları göstərilməlidir.

Kooperative üzv olmanın dayandırılmasına gəldikdə isə tələb olunur ki:

- kooperativ üzvünün hüquq və vəzifələri;

- pay və digər haqlar;

- əmlaka sərəncamı, gəliri və mənfəətin bölüşdürülməsi qaydası;

- kooperativin və onun üzvlərinin qarşılıqlı vəzifələri və onların qaydaları pozmasına görə məsuliyyəti;

- kooperativdə torpaq münasibətləri;

- müddətli heyətin hüquqi statusu;

- idarəetmə orqanı və nəzarət;

- kooperativin fəaliyyətinin yenidən təşkili və dayandırılması şərti.

Nizamnaməyə kooperativin fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğun, qanunvericiliyə zidd olmayan digər qaydalar da əlavə edilə bilər.

Qərar nizamnaməyə dəyişikliklər və əlavələr edilməklə üzvlərin ümumi iclasının əksəriyyətinin, siyahı üzrə tərkibinin 2/3-dən az olmayaraq qəbul edilir.

Nizamnaməyə dəyişikliklər və əlavələr haqqında məlumat qəbul edildiyi andan bir həftə müddətində kooperativ qeydiyyatı alan orqana təqdim edilir.

Kənd təsərrüfatı istehsal kooperativlərinə üzv olmaq məsələləri də düzgün həll edilməlidir. 16 yaşına çatmış, kənd təsərrüfatı istehsalı ilə məşğul olan, kooperativin nizamnaməsini qəbul edən, məhsul istehsalında şəxsi əməyi ilə iştirak edən Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının kənd təsərrüfatı istehsal kooperativinin üzvü olmağa hüququ vardır.

Hər bir vətəndaş və hüquqi şəxs (kooperativlərin nizamnaməsində qoyulmursa) bir neçə kooperativin üzvü ola bilər.

Kooperativin üzvlüyünə qəbul zamanı nəzərə alınmalıdır ki, fiziki və hüquqi şəxslər mövcud əsasnamənin altıncı maddəsinin tələblərinə tam uyğun olmalıdır. Kənd təsərrüfatı istehsal kooperativlərinə qəbul olunmaq üçün idarə heyəti ərizə verir.

Üzvlüyə qəbul haqqında heyətin qərarı üzvlərin ümumi iclasında təsdiq edilir və ya idarə heyəti kooperativ üzvlüyünə qəbul haqqında əsaslandırılmış etirazını yazılı şəkildə iddiaçıya göndərməlidir. Ümumi iclasın etirazı alındıqdan sonra kooperativ üzvlüyünə qəbul edilmək üçün yeni ərizə bir ildən tez olmayaraq verilə bilər.

İddiaçı kooperativin üzvü ümumi iclasın müsbət qərarını aldıqdan sonra qəbul edilmiş hesab oluna bilər.

İdarə heyətinin yeni üzv qəbul etməsi haqqında qərarın verilməsi və ümumi iclasda təsdiq müddəti və qaydası istehsal kooperativinin nizamnaməsi ilə müəyyən olunur.

İstehsal kooperativinin yeni üzvü nizamnamənin nəzərdə tutduğu ölçüdə və müddətdə qəbul və pay haqqı verir. İstehsal kooperativlərində üzvlüyün dayandırılması aşağıdakı hallarda baş verə bilər. Kooperativdən könüllü çıxdıqda, nizamnamənin müəyyən etdiyi şərtlərə uyğun olaraq (fiziki şəxs öldükdə və ya hüquqi şəxs ləğv edildikdə) kooperativ ləğv olunduqda.

Kooperativ üzvünün əsas hüquqları və vəzifələri hər bir müəssisədə qanunauyğun olmalıdır. Kooperativ üzvünün hüquqi vəzifələri, onların nizamnamələrinin tələblərinə uyğun olmalıdır. Kooperativ üzvünün əsas hüquqları aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalda iştirak etmək;
- kooperativ işlərinin idarəolunmasında fəallıq göstərmək;
- üzvlərin ümumi iclaslarında iştirak etmək, səs vermək, kooperativ orqanına seçmək və seçilmək hüququna malik olmaq;
- kooperativ üzvlərinin arasında bölüşdürülməsi gəlirdən pay almaq.

İstehsal kooperativlərinin əsas vəzifələri bunlardır:

- kooperativ istehsalından şəxsi əməylə iştirak etmək və əmək intizamına riayət etmək;
- nizamnamənin müəyyən etdiyi haqları vaxtı-vaxtında ödəmək.

Kooperativlərin orqan strukturunu da düzgün müəyyən etmək çox vacibdir. Kooperativ orqanının dəqiq strukturu onun nizamnaməsi ilə müəyyən olunur.

Üzvlüyün dayandırılması qaydası və əmlakın aqibəti əsasnamənin 24-cü maddəsi və kooperativin Nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Hər bir şəxsin kooperativ üzvlüyündən çıxarılma barədə şikayəti məhkəmə tərəfindən baxıla bilər.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kənd təsərrüfat istehsal kooperativləri ASK-də çox mühüm və demokratik təsərrüfat formasıdır və onu daha geniş inkişaf etdirmək lazımdır.

Bazar infrastrukturasının təşəkkül tapması. Rayonlarda emal sənayesi yüksəldilməklə nəinki bağ-bağçalarımızın məhsullarını və eləcə də çox dəyərli olan təbii meşə məhsullarını da emala vermək mümkündür.

İstər aqrar sektorun və istərsə də emal sənayesinin inkişafını sürətləndirmək üçün infrastrukturanı elmi-texniki tərəqqinin tələbləri səviyyəsində təşkil etmək lazımdır. Müasir texnologiyalara və infrastrukturaya yiyələnmədən əhalini nəinki yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən sağlam qida məhsulları ilə təmin etmək olmaz, eyni zamanda müasir kəndin mədəni-məişətini də şəhərdəki səviyyəyə çatdırmaq qeyri-mümkündür.

Nəyin bahasına olursa-olsun biz aqrar sektoru, emal sənayesini və hər iki sahənin infrastrukturasını dünya standartları səviyyəsinə çatdırmalıyıq. Buna nail olmasaq respublika əhalisinin yarısı yüksək inkişaf səviyyəsinə, qalan yarısı isə çox primitiv həyat tərzinə malik ola bilər.

Respublikamızda fermer təsərrüfatlarının işini canlandırmaq və effektivini yüksəltmək üçün onların istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının xarici bazarlara çıxarılmasını da genişləndirmək lazımdır. Hazırda bu sahədə xeyli uğurlar qazanılmışdır. Burada dünya standartları səviyyəsində böyük gəlir gətirən məhsullardan söhbət gedir. Başqa sözlə desək, fermer təsərrüfatının marketinq fəaliyyətini gücləndirmək tələb olunur. İş elə təşkil etmək lazımdır ki, dünya bazarına çıxarılan məhsulların nəqliyyat və digər xərcləri azaldılsın. Bu sahədə dövlətin fermerlərə lazımı yardımı olmalıdır. Burada fermerlər barter üsulundan geniş istifadə etməlidirlər.

Etiraf etməliyik ki, hazırda şəhər və kəndlərimizdə əkinçilik və heyvandarlıq məhsulları sanitariya qaydalarına tam əməl edilmədən çatdırılır. Bu kimi hallara son qoymaq üçün bütün bazarlarda dövlət nəzarətini gücləndirmək lazımdır.

Çalışmaq lazımdır ki, məhsul tədarük edən, məhsul emalı ilə məşğul olan müəssisələr fermer təsərrüfatlarından məhsulları tələb olunan səviyyədə qəbul etsinlər.

Əks halda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edənlər maddi marağını itirib, fəaliyyətlərinə xitam verə bilərlər.

Müasir şəraitdə fermerlər istehsal etdikləri bağçılıq-tərəvəzçilik, heyvandarlıq və digər məhsulları estetik tələblərə uyğun qablaşdırmalı, markalamalı və istehlakçıların zövqlərini oxşayan tərzdə onlara satmalıdırlar. Bütün rayon və şəhərlərdə firma dükanlarının açılmasına tam və sərbəst şərait yaradılmalıdır. Fermer təsərrüfatlarına lazımı miqdarda və lazımı güzəştlərlə kreditlər verilməsi çox faydalı olardı. Xüsusilə

tarla işlərinin qızgın görüldüyü halda, məhsul toplanan zaman belə kreditlərin verilməsi çox vacib və əhəmiyyətlidir. Bizə elə gəlir ki, fermer təsərrüfatlarının istehsal etdikləri məhsulların qiymətləri və onların istehlak etdikləri yanacaq, sürtkü materialları, gübrə, kimyəvi və bioloji ləvazimat, yemlər (qarışıq və heyvani) və digər bu kimi istehsal vasitələrinin qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənməlidir.

Çalışmaq lazımdır ki, hər bir əkinçilik və heyvandarlıq məhsulu mümkün qədər ucuz başa gəlsin, həm fermerlər və həm də emalçılar üçün sərfəli olsun.

Bunun üçün hər bir müəssisənin istehsal etdikləri məhsulların xarakterindən asılı olaraq müvafiq soyuducu anbarları olmalıdır.

Xarici ölkələrin çoxillik təcrübələri göstərir ki, ayrı-ayrı bölgələrdə mini-emal sexlərinin yaradılması da (süd, meyvə-tərəvəz, dəri və s.) çox faydalı olardı. Fermer təsərrüfatlarının başçıları bu xüsusi təsərrüfat fərmalarının idarə olunması mexanizmindən hərtərəfli baş çıxartmağı bilməlidirlər. Başqa sözlə desək, onlar rəhbərlik etdikləri təsərrüfatların bütün problemlərini (sosial-iqtisadi, texnoloji, texniki və s.) hərtərəfli və dərinlən bilməlidirlər.

Yalnız bu əsasda fermerlər dövlət tərəfindən onlar üçün müəyyən edilmiş güzəştlərdən səmərəli istifadə edə bilərlər.

Kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edənlərlə, onların emalı ilə məşğul olanlar arasında iqtisadi, texnoloji, texniki və sosial əlaqələr yaradıla bilər. Yalnız bu münasibətlərin düzgün tənzimlənməsi əsasında

kənd sakinlərinin öz əməkləri nəticəsində kifayət qədər maddi və mənəvi cəhətdən maraqları ola bilər.

Aqrar sahədə mövcud olan antiinhisar qanunlarının geniş fəaliyyət göstərməsi də çox vacib və əhəmiyyətlidir. Burada antidempinq siyasətinin gücləndirilməsi də zəruridir. Bu məqsədlə çevik və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış qiymət siyasəti aparılmalıdır. Qiymətdoymanın prinsiplərinə və metodologiyasına ciddi riayət etmək lazımdır. Burada tariflərin tətbiq edilməsi də çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Aqrar bazarın kompleks surətdə dövlət tərəfindən düzgün tənzimlənməsinin də böyük əhəmiyyəti vardır. Bu zaman normativ aktlardan və təkmilləşdirilmiş normalardan geniş istifadə etmək səmərəli olardı.

Fermer təsərrüfatlarının iqtisadi problemlərinin uğurlu həlli üçün ölkə daxili bazarın qorunması da çox vacibdir. Bu məqsədlə çalışmaq lazımdır ki, bütün təsərrüfatlarda məhsul istehsalına və onun emalına çəkilən xərclər mümkün qədər azaldılsın. Yalnız bu şəraitdə fermerlər istehsal etdikləri və bazara çıxartdıqları məhsullardan lazımi miqdarda gəlir əldə edə bilərlər.

Respublikamızın şəraitində taxıl, tütün, çay məhsullarının bazarda satın qiymətlərinin düzgün müəyyən edilməsi həmin sahələrin dinamik inkişafı üçün əsas ola bilər.

İqtisadi ədəbiyyatda fermer təsərrüfatlarının maddi və mənəvi marağının artırılması məqsədi ilə az-təminatlı fermerlərə dövlət sifarişlərinin verilməsi də faydalı hesab edilir.

Məhz bu halda fermer istehsal etdiyi məhsulun təminatlı alıcısını qabaqcadan bilir və fəaliyyətini inamlı həyata keçirir. Emal və tedarük müəssisələrinin şəbə-

kəsi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən fermerlərin bütün tələblərinə cavab verməlidir. Bu mənada həmin müəssisənin regionlar üzrə tələbatına müvafiq olaraq yerləşdirilməsi böyük zəruriyyət təşkil edir.

Dünya bazarında respublikamızın istehsal etdiyi kənd təsərrüfatı məhsullarının layiqli yerini müəyyən etmək və onların göz oxşayan formada hər dəfə istehlak etmək üçün tələb olunan miqdarda, əlverişli qablarda yerləşdirilməsi çox faydalı olardı.

Göründüyü kimi, aqrar-sənaye kompleksinin bütün sferaları qarşısında çox ciddi və əhəmiyyətli problemlər durur. Bunu nəzərə alaraq orta və kiçik, iri müəssisələrdə infrastrukturanın səviyyəsini hələ xeyli yüksəltmək tələb olunur.

Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin respublikamızın ayrı-ayrı regionlarında apardığı müşavirələrdən və rayon nümayəndələri ilə keçirdiyi söhbətlərdən aydın olmuşdur ki, aqrar-sənaye kompleksinin əhatə etdiyi müəssisələrdə marketing fəaliyyəti istehlak mədəniyyətinin ən yüksək səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Bu sahədə Azərbaycan Marketing Cəmiyyəti böyük fəaliyyət göstərməlidir. Kənd təsərrüfatı və emal sənayesi sahələrində çalışan işçilər xüsusi olaraq maarifləndirilməlidir.

Bütün qarşıda duran bu mühüm problemlərin vaxtında və layiqli həlli üçün aqrar sahədə və ASK-nin digər bölmələrində qanunvericilik bazasını möhkəmləndirmək lazımdır. Aydındır ki, islahatların birinci mərhələsinin başa çatması ilə əlaqədar olaraq vaxtı ilə respublikamızda qəbul edilmiş bir sıra qanunlar (məsələn, «Kolxoz və sovxozların islahatı haqqında», «Aqrar islahatlar haqqında» və s.) artıq öz ömrünü başa vur-

muşdur. Lakin «Mülkiyyət haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Kəndli (fermer) təsərrüfatları haqqında», «Kiçik sahibkarlara dövlət köməyi haqqında» və sair bu kimi qanunlar böyük fəaliyyət göstərir.

Tədqiqatımız göstərir ki, qəbul edilmiş həmin qanunlar bu və ya digər səbəbdən hardasa lazımi fəaliyyət göstərmir və ya onların icra olunmasına yerlərdə lazımcı qayğı göstərilir. Bütün bunlar hər bir regionda qarşıda duran bu problemləri tədqiq etməyi tələb edir. 1999-cu il 22 mart tarixdə aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair xüsusi fərman qəbul edilmişdir. Həmin fərmana əsasən kənd təsərrüfat istehsalçıları bir sıra vergilərdən azad edilmişdir. Onlar indi yalnız torpaq vergisinə cəlb olunurlar.

Xatırlayaq ki, torpaq vergisinin qüvvədə saxlanılması qarşıda çox mühüm vəzifələr qoyur. İlk növbədə bu vergi mövcud torpaq sahələrindən tam və səmərəli istifadə edilməsini qarşıya məqsəd qoyur. Vergi torpağın münbitliyinin qorunub saxlanılmasında məsuliyyəti və qayğıları artırır. Dövlət torpaq kadastrı və yer quruluşu tədbirlərini vaxtı-vaxtında həyata keçirməyə kömək edir. Beləliklə, hansı təsərrüfat tərəfindən istifadə edilməsindən asılı olmayaraq ən böyük sərvət olan torpaq fondu qorunub saxlanılır. Başqa sözlə desək, kənd təsərrüfatına yararlı sahələr Torpaq Məcəlləsi və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Respublikamızda torpaqlar keyfiyyətindən, münbitliyindən və yerləşdiyi coğrafi mühitdən asılı olaraq (su təchizatı, relyef və s.) vergiyə cəlb olunur. Bu da önəmli haldır ki, vergi hesablanarkən ondan nə dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi, az və ya çox gəlir

gətirib və ya gətirməməsi nəzərə alınmır. Başqa sözlə desək, vergi torpaq sahiblərinin bu əvəzsiz sərvətdən səmərəli istifadə etməyə məcbur edir.

Sual oluna bilər: Hansı torpaqlar vergiyə cəlb oluna bilər? Qanunvericiliyə əsasən həmin torpaqlar öz təyinatına görə aşağıdakı qaydada qruplaşdırıla bilər:

1. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar;
2. Yaşayış məntəqələrinin yerləşdiyi torpaqlar;
3. Sənaye müəssisələrinin, tikinti sahələrinin, nəqliyyat və rabitə şəbəkəsinin əhatə etdiyi torpaqlar və s. bu kimi ərazilər.

3.2. Şəki-Zaqatala regionunda emal və infrastruktur sahələrinin inkişafının proqnozlaşdırılması

Inkişaf etmiş ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, hər bir müəssisənin effektiv fəaliyyət göstərməsi üçün emalın və infrastrukturunun təşkili mühüm rol oynayır.

İnfrastruktura istehsalın bütün sahələri ilə qırılmaz surətdə əlaqədədir. O ki qaldı emal sahəsi ilə infrastrukturunun əlaqələrinə, onlar daha sıx vahid təşkil edir. Təsəvvür edin ki, çörəkbişirmə müəssisəsində suvarma nasosları və ya elektrik şəbəkəsi sıradan çıxıb, fəaliyyəti dayanıbdır. Təbiidir ki, çörəkbişirmə sənayesi, yəni əsas istehsal sahəsi də öz fəaliyyətini dayandırmaq məcburiyyəti qarşısında qalacaqdır.

Respublikamızın prezidenti cənab İlham Əliyevin regionlarda istehsal sahələri ilə yanaşı, emalın və infrastrukturunun bir-biri ilə üzvi surətdə təşəkkül tapması konsepsiyasının kompleks halda inkişaf etdirilməsi obyektiv zəruriliyədən irəli gəlir.

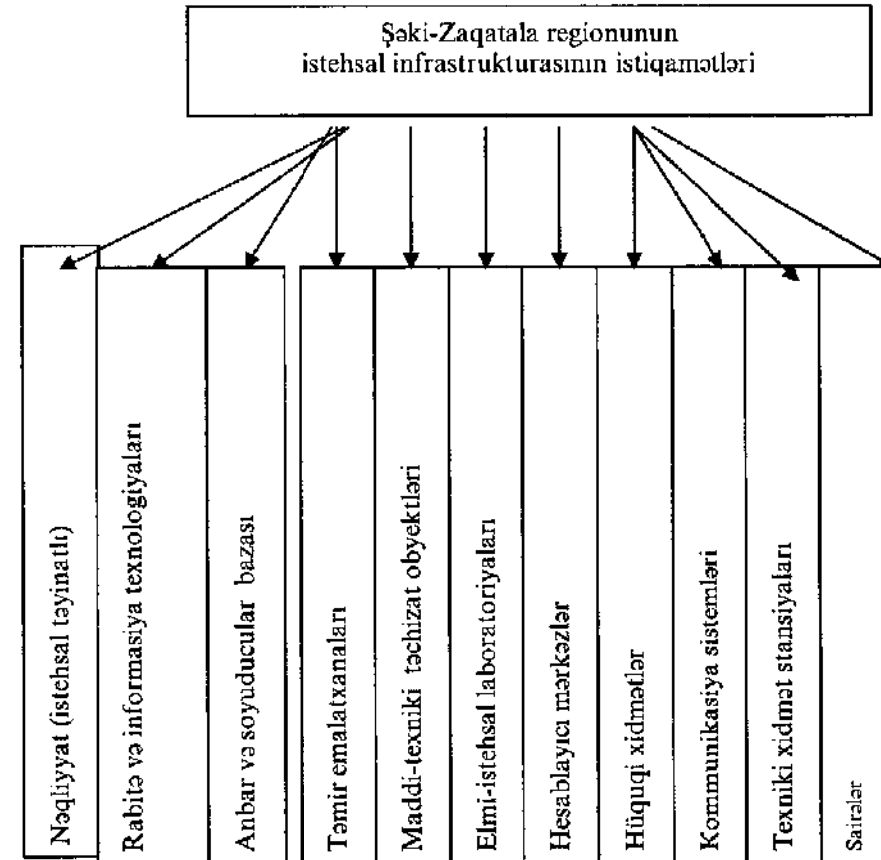
Məlum olduğu kimi ifrastruktura adi latın sözüdür. Öz mahiyyətinə görə istehsal sahələrinin fəaliyyət göstərməsi üçün yardımçı sahələrin olması da zəruridir. İstehsalın artması, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, maddi və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, dövryyə vəsaitlərindən daha yaxşı faydalanmaq ifrastrukturanın yaradılmasından çox asılıdır. Bu mənada ifrastruktura istehsalın ayrılmaz hissəsidir. Məhsul istehsalının artırılması və lazımi keyfiyyətdə istehlakçılara çatdırılması, işçilərin maddi rifahının yaxşılaşdırılması xeyli dərəcə ifrastrukturanın, yeni xidmət göstərən sahələrin də fəaliyyət göstərməsini tələb edir. Təəssüflər olsun ki, keçmiş Sovetlər birliyində buna lazımi diqqət yetirilmirdi. İfrastrukturanın əsas vəzifəsi müəssisələri yardımçı işlərdən azad etməkdən, onların diqqətini əsasən istehsala yönəltməkdən ibarətdir. İfrastruktura öz funksional xarakterinə görə iki hissəyə bölünür:

1. İstehsal ifrastrukturası.
2. Sosial ifrastruktura;

İstehsal ifrastrukturası dedikdə – istehsalın inkişafı ilə bilavasitə əlaqədar olan hər cür xidmətedici yardımçı sahələr nəzərdə tutulur. Bura daxildir: müxtəlif nəqliyyat vasitələri, elektrik enerji ötürücüləri, rabitə vasitələri, maddi-texniki təchizat, marketinq fəaliyyətinin təşkil üzrə olan sahələr (anbarlar, soyuducular, elevatorlar, ventilyatorlar, qablaşdırma materiallarını hazırlayan sexlər, su təchizatı ilə əlaqədar olan qurğular, elmi-tədqiqat laboratoriyaları, informasiya şəbəkəsi, xüsusi xidmət sahələri, aqrokimya, bitki mühafizəsi, baytarlıq və süni mayalandırma stansiyaları və s.).

Aşağıdakı 5 sayılı sxemdə Şəki-Zaqatala regionunun istehsal ifrastrukturasının istiqamətləri öz əksini tapmışdır.

Sxem 5

Hazırda regionda müasir intensiv texnologiyaların istehsala tətbiq edilməsi ifrastrukturanın yaradılması zəruriliyini və faydalılığını daha da artırır. Elə istehsal sahələri var ki, orada ifrastruktura onun inkişaf taleyini həll edir. Məsələn, iri quşçuluq fermalarında bir gün belə elektrik enerjisinin olmaması quşların havasız qalması, yem və su verilməsinin dayanması və beləliklə, quşların məhvi ilə nəticələnə bilər. Əkinçilikdə də bu belədir. Tutaq ki, taxıl istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış

kəndli (fermer) təsərrüfatlarında elmi-istehsal laboratoriyası yoxdur və ya bitkilərin xəstəliklərinə və ziyanvericilərinə qarşı aqro-kimyəvi tədbirlər vaxtı-vaxtında həyata keçirilmir. Təbii ki, belə bir şəraitdə yüksək məhsul əldə etmək qeyri-mümkündür.

Bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir istehsal müəssisəsində infraquruktura sahələrinin yaradılması və ritmik fəaliyyət göstərməsi obyektiv zəruriyyətdən doğan qanunauyğunluqdur.

Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda bələdiyyələrin başçılıq etdikləri ərazilərdə son illərdə infraqurukturanın yaradılması sahəsində xeyli iş görülmüşdür.

Hazırda region ərazilərində xeyli miqdar istismar və təmir idarələri, elmi-tədqiqat, təmir-istehsalat birlikləri, mexaniki sexlər və digər bölmələr fəaliyyət göstərir. Region mülkiyyətində su bölüşdürən və tənzimləyən suvarma sistemləri, kollektor – drenaj şəbəkələri, nasos stansiyaları, su anbarları, meliorasiya və su təsərrüfatı kompleksi əsas istehsal sahələrinin inkişafına rəvac verir.

Regionun ərazilərində kənd təsərrüfatı məhsulunun 55-70 faizi suvarılan torpaqlardan götürülür. Bu işdə su anbarları böyük rol oynayır. Anbarlarda toplanan su ehtiyatlarının əsas hissəsi suvarma və hidroenergetika məqsədləri üçün istifadə olunur. Su ehtiyatlarının qalan hissəsi təsərrüfat və içməli suya olan tələbatın ödənilməsinə sərf edilir.

Təqribi hesablamalarımıza görə yaxın gələcəkdə infraquruktura çəkilən xərclər özünü ödəyəcəkdir. Meliorasiya və irriqasiya obyektləri üzərində mülkiyyət münasibətlərini təkmilləşdirmək və sahənin gələcək

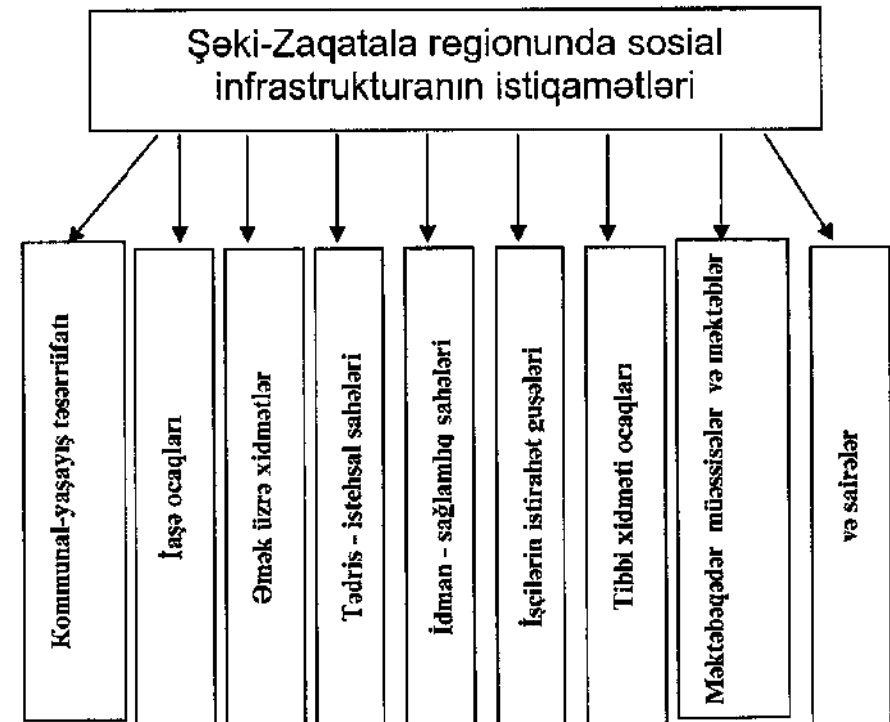
inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq islahatlar aparılır. İslahatların normativ – hüquqi bazası yaradılır.

Qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində **istehsal infraqurukturası** mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı sosial infraqurukturanın da böyük rolu vardır. Bunun üzərində ayrıca dayanaq.

Sosial infraquruktura dedikdə isə işçilərə xidmət göstərən, onların ixtisasını və iş qabiliyyətini artıran tədbirlər kompleksi başa düşülür.

Sxem 9

Şəki-Zaqatala regionunda sosial infraqurukturanın əsas istiqamətləri

Sosial infrastruktura bilavasitə istehsal prosesində iştirak etmir və sosial dəyər yaratmır. Lakin sosial infrastruktura məhsuldar qüvvələrin əsas tərkib hissəsi olan insanların normal fəaliyyət göstərməsini təmin edir. Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunun ərazilərində mövcud olan sosial infrastrukturaya aid olan bir çox obyektlərin fəaliyyət göstərməsinin şahidi olduq. Buna misal olaraq mənzil-kommunal təsərrüfatı, məişət xidməti, pərakəndə ticarət, ictimai iaşə, müalicə, profilaktika, sanitariya, kurort, bədən tərbiyəsi, idman obyektləri, bağçalar, körpələr evi, ümumtəhsil məktəbləri, ixtisaslı fəhlə və sənətkar hazırlayan, onların ixtisasını artıran müxtəlif istiqamətli peşə təhsili məktəbləri, ali və orta ixtisas məktəbləri, ictimai nəqliyyat və rabitə vasitələri, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər, teatr və konsert salonları, mədəniyyət evləri, klublar, kitabxanalar və sair göstərmək olar.

Aparılmış hesablamalar göstərir ki, regionda sakinlərin mədəni-məişət tələbatının ödənilməsi çox az halda özünəxidmət hesabına həyata keçirilir.

Regiondakı araşdırmalarımız göstərir ki, ailələrdə baş verən münaqişələrin əksəriyyəti mənzil şəraitinin pis olmasından irəli gəlir. Sosioloqlar sübut etmişlər ki, pis mənzil şəraitində yaşayanların xəstələnməsi üzündən itirilən vaxt itkisi xeyli çox olur.

Regionda apardığımız sorğulardan aydın olmuşdur ki, bələdiyyələrdə sosial-məişət infrastruktura əməkdan tam və səmərəli istifadə etməyə, əməyin məşğulluq səviyyəsini yüksəltməyə səbəb olur. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, təqaüdçülərin xeyli hissəsi işləmək arzusundadırlar. Çox yaxşı olar ki, onlardan

əsasən xidmət sferası sahələrində istifadə olunsun. Bu sosial infrastruktura sahələrini işçi qüvvəsi ilə təmin etməyə çox kömək edə bilər. Aparılan tədqiqatlarla müəyyən edilmişdir ki, regionda bir nəfərə düşən qeyri-istehsal fondlarının dəyəri çox aşağıdır. Bu, istehsalda əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə mənfi təsir edir.

Regionda sakinlərin mənzil problemi əsasən onların öz imkanları vasitəsi ilə həll edilməlidir. Regionun hər bir rayonunda mənzillərin tikilməsi, onların abad saxlanması, onlardan istifadənin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə xüsusi xidmət kooperativləri yaradılması faydalı olardı.

Regionda mütəxəssis hazırlayan şəbəkələrin təşkili də sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində böyük rol oynaya bilər. Hazırda regionun ayrı-ayrı rayonlarında mütəxəssislər hazırlayan, onların ixtisas dərəcəsini artıran şəbəkələr mövcuddur. Lakin bununla kifayətlənmək olmaz. Bu sahəyə xüsusi fikir verilməlidir.

Sosial infrastrukturanın mühüm amillərindən biri də regionda sakinlərə ticarət və iaşə xidmətinin artırılmasından və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir. Sakinlərin maddi və mənəvi həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, xalq istehlakının yaxşılaşdırılması, onun fəaliyyətinin kompleks halda həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə regionda mal dövriyyəsinin sürətləndirilməsi onların sosial inkişafını təmin etməyə rəvac verir.

Sosioloqların hesablamalarına görə regionumuzun 3-4 nəfərdən ibarət ailə üçün ev şəraitində yemək hazırlanmasına həftədə 8-10 saat vaxt sərf olunur. Bu prosesin mexanikləşdirilməsi həmin vaxtı 2 dəfə azaltmağa imkan verir. İaşə müəssisələrinin

xidmətindən istifadə etdikdə isə bu vaxt daha çox azaldılaraq yarım saata çatdırıla bilər.

Ərazilərdə iaşənin yaxşı təşkili işçi qüvvəsinin geniş təkrar istehsalında, sakinlərin əmək qabiliyyətinin saxlanılmasında və hərtərəfli inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sakinlərin ev təsərrüfatında əməyini yüngülləşdirir. Onların ictimai istehsalda və həyatda fəaliyyətini artırır.

Tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda sosial infrastrukturanın mühüm inkişaf istiqamətlərindən biri də mədəni xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Yerli sakinlərin dünyagörüşündə mədəni xidmətlər mühüm rol oynayır.

Məhsuldar qüvvələri intensiv inkişaf etdirmək, istehsal münasibətlərini təkmilləşdirmək insan amilinin rolunun artmasını tələb edir. Bizə elə gəlir ki, regional siyasət uğurla həyata keçirilə yaxın gələcəkdə sahibkarlıq fəaliyyəti, xüsusi təsərrüfatçılıq formaları geniş vüsət alacaqlar və onların tələbatını ödəmək üçün xidmət sahələri daha da genişlənəcəkdir. Hazırda regionun hər bir rayon mərkəzində mədəni-maarif təşkilatları, mədəniyyət evləri, muzeylər, kitabxanalar və s. xidmət göstərir. Regionda mədəni-maarif şəbəkələrinin genişləndirilməsi və onların maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdəndir.

Sosial infrastrukturanın mühüm inkişaf istiqamətlərindən biri də əməkçilərin cansağlığının qorunması və əhaliyə səhiyyə xidmətinin təkmilləşdirilməsidir. Səhiyyənin inkişafı böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malik olmaqla, işçi qüvvəsinin təkrar istehsalının uğurla həyata keçirməsində, insan ömrünün uzadılmasın-

da, ölümün azalmasında, təbii artımın çoxaldılmasında, insanların əmək qabiliyyətinin bərpasında, əmək fəallığının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

Son illərdə regionda sakinlərə tibbi xidməti yaxşılaşdırmaq sahəsində xeyli iş görülmüşdür. Poliklinikalarda, təcili yardım məntəqələrində, xəstəxanalarda, ambulatoriyada tibbi yardımın təşkili xeyli yaxşılaşdırılmışdır.

Regionda bədən tərbiyəsində əsaslı dönüş yara-dılmışdır. Şəkiddə müasir idman kompleksi fəaliyyət göstərir. Zaqatalada idman meydançıları, xəstəxana və poliklinikaların sayı xeyli artmışdır. Regionun çoxunda tibb kadrlarının artırılması, onların ixtisaslarının kamilləşdirilməsi üçün hələ çox iş görmək lazımdır.

Regionun ərazilərində sakinlərə tibbi xidmətin yüksəldilməsi üçün müasir şəraitə uyğun xəstəxanalar, doğum evləri, poliklinikalar, feldşer-mama məntəqələrinin tikilməsi və yüksək ixtisaslı tibb kadrlarla təmin edilməsi sosial problem kimi qarşıda durur.

Öncə xatırlayaq ki, sosial infraquraktura qeyd olunan məfhumlara əsla alternativ deyil. Sosial infraqurakturanı və qeyri-istehsal sferasını bir-birindən ciddi surətdə fərqləndirmək lazımdır. İstehsalın və qeyri-istehsalın ayrı-ayrı sferalara bölünməsi, onların gəlirlinin artırılması və onun bölüşdürülməsi prosesi ilə əlaqədardırsa, sosial infraquraktura vahid ərazi kompleksi şəraitində region sakinlərinin sosial tələbatını ödəmək məqsədini güdür. Sosial infraquraktura fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında və inkişafında istehsal səmərəliliyinin yüksəldilməsi böyük rol oynayır.

Müəyyən edilmişdir ki, ictimai iasə yaxşı təşkil edilən ərazilərdə yerli sakinlərin əmək məhsuldarlığı

xeyli yüksəlir. Bunu Şəki, Zaqatala və Balakən bələdiyyələrinin təcrübəsi əyani surətdə təsdiq edir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, işdənkənar asudə vaxtı işçinin əmək məhsuldarlığı xeyli yüksək olur. Bunu nəzərə alaraq çalışmaq lazımdır ki, regionun bütün ərazilərində yerli sakinlərin vaxtaşırı istirahət etməsi və dincəlməsi üçün hər cür şərait yaradılsın.

Sosial-məişət infrastrukturaları əməkçilərin maddi rifah halının yüksəldilməsində bilavasitə iştirak edir və adamların kompleks tələbatını ödəməyə səbəb olur. Regionda sənaye və kənd təsərrüfatı əməyi arasında mövcud olan sosial və mədəni məişət fərqlərinin aradan qaldırılması qadınların ictimai-sosial həyatında sosial-məişət bərabərsizliyinin ləğvi də ləbəddür.

Müasir şəraitdə aqrar sahələrdə sosial-iqtisadi siyasətin gücləndiyi bir vaxtda sosial infrastrukturanın mahiyyəti, yeri və rolu, fəaliyyət növlərinin inkişaf həddlərinin dəqiq müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, sosial infraqstruktura özü ilə qarşılıqlı əvəzetmə sisteminin yox, ancaq bir-birini tamamlamaqla xidmət göstərən sahələrin kompleks şəkildə sosial problemlərinin həll edilməsinə təkan verir. Başqa sözlə, istehsal sferasından fərqli olaraq, xidmət sferasında sosial infraqstruktura cəmiyyətin sosial sferasının inkişafının əlaqələndirilməsi zəruriliyini özündə əks etdirir. Sosial infraqstruktura «qulluq sferası», «xidmət sferası» və «qeyri – istehsal sferası»nı özündə cəmləşdirir.

Tədqiqat apardığımız Şəki-Zaqatala regionunda bu özünü daha çox büruzə verir. Öncə xatırlayaq ki, istər aqrar sektorun və istərsə də emal sənayesinin

inkişafını sürətləndirmək üçün infraqstrukturanı elmi-texniki tərəqqinin tələbləri səviyyəsində təşkil etmək lazımdır. Müasir texnologiyalara və infraqstruktura yiyələnmədən əhalini nəinki yüksək keyfiyyətli və ekoloji cəhətdən təmiz qida məhsulları ilə təmin etmək olmaz, eyni zamanda müasir kənd bələdiyyələrinin mədəni-məişətini də şəhərdəki səviyyəyə çatdırmaq olmaz. Məhz buna görə də hökumət gərək biz istehsalı və emal sənayesinin infraqstrukturasını dünya standartları səviyyəsinə çatdıraraq. Buna nail olmasaq, regionda şəhər əhalisi yüksək inkişaf səviyyəsinə, kənd əhalisi isə çox primitiv həyat tərzinə malik ola bilməz.

Aqrar sektora aid olan: istehsal, emal, infraqstruktura və marketinq fəaliyyətini bölgələrdə canlandırmaq üçün bizim işləyib hazırladığımız arzu və təklifləri öz mahiyyətinə görə iki qismə bölmək olar:

Birinci qisim təkliflərimiz qlobaldır, lakin heç bir sərmayə qoyuluşu tələb etmir. Onların həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə əkinçilik və heyvandarlığın idarə olunması sistemlərində müvafiq dəyişikliklər aparmaq lazımdır. Bizə elə gəlir ki, respublikamızın bir sıra bölgələrində əkinçilik və heyvandarlıqda həyata keçiriləsi idarəçilik sistemlərindəki keyfiyyət dəyişiklikləri çox böyük fayda verə bilər.

İkinci qisim təkliflər isə hər bir bölgədə bu və ya digər həcmdə sərmayə qoyuluşu ilə əlaqədardır.

Kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları intensiv texnologiya əsasında yüksəltməklə ölkəmizin ərzaq və ekoloji təhlükəsizliyini təmin etmək, əhalinin tələbatını ucuz qiymətə qida məhsulları ilə ödəmək mümkündür.

Yuxanda qeyd etdiyimiz birinci, heç bir investisiya tələb etməyən, yalnız aqrar sektorun idarəolunmasında lazımi dəyişikliklər aparılması tələb olunan təkliflər hansılardır?

Bizə elə gəlir ki, respublikamızda uzun illərdən bəri, xüsusilə kolxoz quruculuğu şəraitində dağ bölgələrində əkinçilik sistemi düzgün aparılmamışdır. Burada əkinçiliyin inkişafı yalnız hesabat vermək məqsədini daşımışdır.

Bununla yanaşı mədəni-otlaq sahələri dağ bölgələrində əkin sahələrini erroziyadan qorumağa və onun münbit, yeni humus qatını yüksəltməyə səbəb olardı. Məlumdur ki, bir santimetr torpağın humus qatının yüksəldilməsi uzun illər tələb edir. Beləliklə, hər il belə sahələri leysan yağışlara, axan sellərə qurban vermək gələcək nəsil üçün münbit və məhsuldar torpaq deyil, sıldırım qayalar qoymaq deməkdir. Aydındır ki, o nəsil bizi heç zaman bağışlamaz. Bunu indidən bilməli və hər bir bölgədə torpaq sahələrini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamalıyıq. Bütün bunlara görə ki, respublikamızın ucqar dağ bölgələrində, hər hektara səpilən toxumun miqdarından məhsul götürülən sahələrdə şum-pərşum etmə əkinçilik sistemi, mədəni, məhsuldar otlaqlar salınma sistemi ilə əvəz edilsin.

Avstriya, Kanada, İsveçrə və digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, çobanların qayğıkeşliyi nəticəsində xurcunlarına doldurulmuş yüksək keyfiyyətli yem bitkilərinin toxumları rütubətli torpağa qarşdırılaraq seyrək sahələrə səpilməklə yüksək məhsul əldə edilə bilər.

Sahələrə səpilmiş toxum qoyun sürülərinin dırnaqları vasitəsi ilə torpağın alt qatına düşür və tezliklə göyərməyə başlayır.

Həmin ölkələrdə dağlardan sızan sular xüsusi göllərə toplanaraq, motor vasitəsi ilə uzaq məsafələrə yağış yağdırma üsulu ilə suvarıla bilər.

Biz təklif edərdik ki, respublikamızın yüksək dağ bölgələrində torpaq sahələrindən yüksək məhsul götürmək, torpağın münbitliyini qoruyub saxlamaq üçün hər il ərazinin şum-pərşum edilməsi praktikasından imtina edilsin. Çünki belə sahələri hər il şumlamaqla onu leysan yağışlarına məruz qoyur və eroziyaya uğramasından şərait yaratmış oluruq. Göründüyü kimi, aqrar sektorun əhalinin qida məhsullarına tələbatını ödəmək üçün heç də böyük məbləğdə investisiya qoymadan da böyük nailiyyətlər əldə etmək olar. Burada yalnız ağıllı, düşüncəli təsərrüfatçılıq sistemini həyata keçirmək lazımdır. Bir çox inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yüksək dağ bölgələrində əkinçilik sistemini düzgün həyata keçirməklə yüksək məhsuldar otlaq sahələri yaratmaq olar ki, bu da xeyli miqdar mal-qara saxlamağa, ət, süd, yun və dəri problemlərini əsaslı surətdə həll etməyə zəmin yaradır.

Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə əhalinin yun parçaya və yüngül ayaqqabılara olan tələbatını ödəmək üçün böyük səy göstərilir. Lakin bu məqsədlə həmin xammalın istehsalında keyfiyyət dəyişikliklərinə lazımı diqqət yetirilmir. Unuduruq ki, yüngül İtaliya tipli qadın ayaqqabıları istehsal etmək üçün tək cə ayaqqabı hazırlayan müasir konveyerləri quraşdırmaq kifayət deyil. Buna görə yumşaq dəri əldə edilməsi üçün mədəni və yüksək keyfiyyətli otlaq sahələri yaratmaq qayğısına qalmaq lazımdır. Bu cəhətdən respublikamızın dağ bölgələri çox zəngin və tərəvətlidir. Daşkəsən,

Gədəbəy, Şahbuz, Lerik, Yardımlı, Şuşa və digər belə dağ rayonlarında mədəni otlaqlar yaratmaqla xeyli miqdar mal-qara saxlamaq və yüksək keyfiyyətli heyvandarlıq məhsulları əldə etmək mümkündür.

Qədimdən bəllidir ki, dağ bölgələrində istehsal edilən ətin, südün, yağın, pendirin (xüsusilə motal pendirinin) hazırlanması üçün məhz bu şəraitdə heyvandarlığın geniş inkişaf etdirilməsi böyük fayda verir.

Burada ikinci bir problemin ağıllı, düşüncəli həllinə də böyük ehtiyac duyulur. Bu problemin həlli üçün respublikamızın dağ bölgələrində və eləcə də aran bölgələrdə qoyun sürülərinin cinsi tərkibini köklü surətdə dəyişdirmək lazımdır.

Gizli deyildir ki, vaxtı ilə Azərbaycanda yun istehsalının artması barədə raport vermək naminə qoyun sürülərinin cinsi tərkibi dəyişdirilərək (əgər belə demək olarsa) merinoslaşdırılmışdır. O zaman bu problemin həlli ilə məşğul olan alim və praktiklərimizin ruhuna olan böyük ehtiramımızı əsla azaltmadan bildirmək istədik ki, onların heyvandarlıqda göstərdiyi bu seleksiya gözlənilən nəticəni vermədi. Başqa sözlə desək, ötən illər hər qoyundan qırılan yunun miqdarı 2,5 – 2,8 kq-dan artıq olmadı. Lakin respublikamızda qoyun əti istehsalı öz keyfiyyətinə görə ancaq ziyanlı bir məhsula çevrildi. Tibb elmi artıq çoxdan sübut etmişdir ki, merinos qoyun ətinin insan orqanizmində, onun qan damarlarında yaratdığı çoxlu xolesterin insanın vaxtsız qocalmasına səbəb olur, ürək-damar xəstəlikləri, qan təzyiqi üçün orqanizmdə şərait yaradır. Görünür elə buna görədir ki, bir sıra Avropa ölkələrində merinos qoyun ətinin istehlak etməkdən

imtina edirlər. Bu cinsdən olan qoyunların əti quşlara yedizdirilir. Beləliklə, obrazlı desək, merinos qoyunların əti quş ətinə çevrilərək istehlak olunur. Respublikamızın ət balansında qoyun ətinin layiqli yer tutması önəmli haldır. Lakin insan sağlamlığının qorunması naminə bu ət yerli cinsdən olan qoyunların əti olmalıdır. Abşeronda «Qala», Naxçıvanda «Balbas», Mil-Muğan, Şirvan, Qarabağ bölgələrində «Bozaq», «Dolaq» və digər bu kimi quyruqlu qoyun cinslərinin inkişafına üstünlük vermək lazımdır. Bu, nəinki yüksək keyfiyyətli qoyun əti istehsalını sürətlə artırmağa imkan verir, eyni zamanda həmin cinslərdən olan qoyunların süd məhsuldarlığından da geniş bəhrələnməyə şərait yara-
dar. Aydın ki, qoyunların süd məhsuldarlığından səmərəli istifadə etmək üçün burada sağım prosesində müasir elmi-texniki nailiyyətlərdən bacarıqla istifadə etmək lazımdır. Fransanın çoxillik təcrübəsi göstərir ki, ana qoyunların sağılmasında «karusel» tipli sağım aparatının tətbiqi müsbət nəticələr verir. Az müddət ərzində minlərlə ana qoyun sağılır, süd itkiləri aradan qaldırılır, qoyunçuluqda mastit xəstəliyinin qarşısı alınır. Ana qoyunlar əllə sağıldıqda çox işçi qüvvəsi tələb olunur, qoyunların yelinə xeyli süd qalaraq xəstəlik törənir və süd çox baha başa gəlir.

Təcrübə göstərir ki, qoyunların xüsusi maşınlarla sağılmasına nail olmaq üçün respublikamızda nəinki «Karusel» tipli və hətta «Portativ» sağım maşınlarından da istifadə edilməsi çox vacib və əhəmiyyətlidir.

Bütün bunlardan aydın olur ki, prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası sahibkarlığın inkişaf-

fında yeni bir mərhələ olmaqla həyatın tələblərindən irəli gələn obyektiv bir zərurətdir.

Bizə elə gəlir ki, bu tədqiqatda əsaslandırılmış bir sıra sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi problemlərinin həyata keçirilməsi özünün müsbət faydasını verə bilər.

Bu da inkaredilməzdir ki, Dövlət proqramında irəli gələn vəzifələrlə, vaxtı ilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin aqrar iqtisadiyyatın inkişafı qarşısına qoyulmuş vəzifələr bir-birini tamamlayır. Biz həmin vəzifələrin bəzilərini işıqlandırmağa və respublikamızın jurnal səhifələrində şərh etməyə cəhd göstərmişik. Bizə elə gəlir ki, bu əsərdə bir daha öz şərhini tapmış problemlər oxucularımızı dərinlən düşündürəcək və iqtisadi tərəkürünü daha da zənginləşdirəcəkdir.

Vaxtı ilə ət, süd və yun kimi heyvandarlıq məhsullarının alınması üçün emal müəssisələrinin müəyyən etdikləri qiymətlərdən bütün dövr ərzində istehlak bazarındakı qiymətlər aşağı olmuşdur. Bu isə məhsul istehsal edənlərin sərf etdikləri xərcin ödənilməməsinə səbəb olurdu.

Misal üçün yunun alış qiyməti istehlak bazarındakı qiymətindən yüksək olmuşdur. Çay, pambıq və tütün kimi məhsullar yalnız ilkin emaldan keçməklə reallaşdırıla bilən və deməli, əsas satış bazarı da emal müəssisələri olan məhsullar üçün müəyyənləşdirilən satınalma qiymətləri demək olar ki, həmin məhsulların istehsal xərclərindən aşağı olmuşdur. Yalnız tütünün tedarük qiyməti onun istehsal xərclərindən yuxarı olmuşdur.

Beləliklə, aparılan araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrdə yalnız taxıl və qismən tütün kimi kənd təsər-

rufatı məhsulları üzrə emal sənayesinin inkişafını qənaətbəxş hesab etmək olar. Digər kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə emal sənayesi müəssisələri isə müxtəlif səbəblərdən bazarda ya alıcı kimi və ya çox zəif iştirak edirlər. Fikrimizcə, belə vəziyyətin yaranmasının bəzi səbəbləri vardır.

İlk növbədə bu onunla əlaqədardır ki, dövlət müstəqilliyinin ilk dövrlərində və bazar münasibətlərinə keçid şəraitində ölkə iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan iqtisadi amillər bu sahəyə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Belə ki, dövlət təsərrüfatçılığı sistemində məxsus xammal təminatı, istehsal bazasının inkişaf etdirilməsi və məhsul satışı mexanizmləri dağılmış, makroiqtisadi sabilliyin pozulması nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesi müəssisələri öz dövrüyə kapitalını itirmiş, maliyyə vəziyyətləri olduqca ağırlaşmış, istehsal bazası dağılmışdır. Bununla da emal sənayesi müəssisələri iflic vəziyyətinə düşmüşdür. Digər tərəfdən isə uzun illər ərzində formalaşmış aqrar-sənaye integrasiyası iqtisadi sistemdən daha çox, bütövlükdə sosialist təsərrüfatı üçün xarakterik olan inzibati sistem idi. Ona görə də inzibati-amirlik sistemi dağılan kimi mövcud aqrar-sənaye integrasiyası sistemi də sürətlə dağılmağa başladı.

Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatına keçidin ilkin mərhələsində bu sahənin start vəziyyətinin özü qeyri-qənaətbəxş səviyyədə idi. Belə ki, keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu vaxtlarda Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları əsasında hazır məhsul istehsal edən emal sənayesi nisbətən zəif inkişaf etmişdir.

Kənd təsərrüfatının emal sənayesinin start vəziyyətini xarakterizə edən digər xüsusiyyət isə budur ki, həmin sənaye sahəsinin müəssisələrinin texnoloji avadanlıqları müasir dünya standartları ilə müqayisədə çox aşağı səviyyədə olmuşdur. Belə ki, sahənin əsas fondlarının 80%-ə qədər fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. Avadanlıqların xeyli hissəsinin istismar müddəti müvafiq normativlər üzrə müəyyən edilmiş göstəriciləri ötüb keçmişdir. Bu isə həmin müəssisələrə keyfiyyətli və rəqabətqabiliyyətli məhsullar istehsal etməyə imkan vermirdi.

Fikrimizcə, bu problem indi də aktual olmaqda qalır. Doğrudur 90-cı illərin ikinci yarısında yeyinti sənayesinin ayrı-ayrı sahələri üzrə bir sıra müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Son vaxtlar yerli və xarici investorların ayrı-ayrılıqda və ya birgə iştirakı ilə bitki yağları, meyvə şirələri, pivə, şərab məhsulları, çay və ət-süd məhsulları istehsal müəssisələri müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yenidən qurulmuşdur. Lakin bu proses 90-cı illərin əvvəllərində ölkədə fəaliyyət göstərən yeyinti sənaye müəssisələrinin təqribən 5%-ni əhatə etmişdir.

Aqrar-sənaye inteqrasiyası sisteminin böhrandan çıxarılması və bazar iqtisadiyyatı şəraitinə yenidən formalaşması baxımından bu sahə üzrə islahatların həyata keçirilməsində də səhvlərə yol verilmişdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üzrə həyata keçirilən islahatlar torpaq islahatları ilə müqayisədə çox ləng getmişdir və beləliklə, bu istiqamətdəki islahatların sistemliliyi təmin edilməmişdir. Ümumiyyətlə, kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesi üzrə həyata keçirilən islahatlar zamanı bir sıra səhvlərə yol verilmişdir.

Məsələn, özəlləşdirmə ərəfəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalını birləşdirən təsərrüfatların tərkibindən emal bölmələri çıxarılmışdır. Aydın məsələdir ki, həmin sahə üzrə formalaşmış aqrar-sənaye inteqrasiyasının süni surətdə pozulması ilə nəticələnmişdir. Bu bir həqiqətdir ki, emal müəssisələrinin özəlləşdirilməsi onların texnoloji-iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan həyata keçirilmişdir. Məsələn, yüngül sənaye müəssisələrinin bəziləri işçilərinin sayına görə orta müəssisələr kimi səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilmişdir. Təcrübə göstərir ki, vahid əldə cəmləşən müəssisələrin inkişaf perspektivləri daha sərfəlidir.

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı kooperativlərinin sayca üstünlük təşkil etdiyi sektorun fəaliyyətində olan geriqləmə da aqrar-sənaye inteqrasiyasının zəifləməsinin səbəblərindəndir. Belə ki, uzun illər bir çox kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas tədarükçüsü, məhz kooperativlər idi. Lakin kooperasiya sisteminin də yeni iqtisadi münasibətlərə uyğunlaşdırılması istiqamətində lazımi tədbirlər görülməlidir. İstehsal və xidmət kooperativlərinin, başqa sözlə isə kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas alıcısı kimi, fəaliyyət göstərənlər məhsul alışını çətinləşdirdi. İctimai təsərrüfatların fəaliyyətinə xitam verildi, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan kəndli (fermer) təsərrüfatları yaradıldı.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda aqrar-sənaye kompleksində müəyyən edilən bir sıra təmayüllər vardır. Buna əsl səbəb inteqrasiya proseslərinin zəif həyata keçirilməsidir.

İlk növbədə aqrar-sənaye kompleksində hazır məhsul satışından əldə edilən mənfəətin xammal istehsal

edənlərlə emal müəssisələri arasında bölüşdürülməsinin normativ metodu hazırlanıb tətbiq edilməlidir. Bu metoda əsasən xammal emal edənlərlə xammal istehsal edənlər arasında maddi maraq düzgün müəyyən olunmalıdır. Bu baxımdan dövlət tənzimlənməsi, qiymətlərin dürlüştürülməsi emal müəssisələrinə müxtəlif vergi güzəştlərinin edilməsi həyata keçirilməlidir.

Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsulları əsasında fəaliyyət göstərən emal sənayesinin modernləşdirilməsi məqsədilə bu sahədə investisiya qoyuluşunu artırmağa ehtiyac vardır. Burada investisiya tsiklinin qısa olması, sahə məhsullarına böyük tələbat olması və hətta bəzi məhsulların ixrac edilmə imkanlarının geniş olması keyfiyyətli və ucuz xammal bazasının mövcudluğu və s. amillər bu sahəyə investisiya qoyuluşu üçün əlverişli zəmin yaradır. Beləliklə, bu sahəyə istər daxili və istərsə də xarici mənbələr hesabına investisiya qoyuluşunun artırılması çox faydalıdır. Bu, ölkədə istehsalın inkişafının stimullaşdırılmasına və bu sahənin yeni inkişaf mərhələsinə qalxmasına kömək edər.

Kənd əhalisinin gəlirlərinin artırılması baxımından emal sənayesinin inkişaf etdirilməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də istehsal edənlərin özləri tərəfindən kiçik emal sexlərinin yaradılmasıdır. Bu, xüsusilə süd və meyvə-tərəvəz məhsullarının istehsalı üzrə təşkil edilməlidir. Bunun üçün xüsusilə hazırda dövlət büdcəsindən aqrar sektora ayrılan güzəştli kreditlərin böyük rolu vardır.

Aqrar-sənaye kompleksi daxilində əlaqələrin gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının öz qüvvələrini səfərbər

etməyə, dövlətin təşkilatı və iqtisadi dəstəyinə arxalanmağa imkan verir. Bu yolla istehsal-texniki xidmət gücləndirilməli, emal və satış əlverişli qaydada təşkil olunmalıdır. Beləliklə, emal sənayesi inhisarçılardan xilas oluna bilər. Buna görə də aqrar-sənaye kompleksində kooperasiyanın təşəkkülünə və inkişafına dövlət yardım etməlidir. Bu sahədə həyata keçirilən yardım (vergi güzəştləri, subsidiyalar, güzəştli kreditlərin verilməsi) fəaliyyət göstərəcək kooperativlərin nümunəvi nizamnamələrinin işlənilib hazırlanmasını tələb edir.

Məlumdur ki, aqrar-sənaye kompleksində integrasiyanın gücləndirilməsi vasitələrindən biri də vertikal integrasiyanın inkişaf etdirilməsidir. Burada kənd təsərrüfatı məhsulunun yetişdirilməsindən tutmuş, onun istehlak olunmasınadək bütün proseslərdən söhbət gedir. Hazırda tütünçülükdə, pambıqçılıq və çayçılıqda formalaşmaqda olan bu sistemi daha da təkmilləşdirib inkişaf etdirmək olar. Sonra isə bunu üzümçülük, baramaçılıq və s. sahələrdə də tətbiq etmək faydalı olardı.

Tədqiq etdiyimiz regionda integrasiyanın gücləndirilməsi əsasında istehsalın son nəticələrini kənd təsərrüfatı istehsalının yaxşılaşdırılmasında, bu sistemdə bazar prinsiplərinə uyğun müxtəlif kooperativ strukturlarının – maliyyə-sənaye qruplarının da iştirakı mühüm rol oynaya bilər. Belə strukturlar bazar iqtisadiyyatı şəraitində uyğun sahədaxili səmərəli təşkilati-texnoloji fəaliyyət sistemi yaradılmasına şərait yaradır.

3.3. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarının hazırlanmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsinin rolu və əhəmiyyəti

Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılmasını əsaslandırarkən biz dünyanın bir çox ölkələrinin keçdiyi tarixi yola nəzər saldıq, onların fəaliyyətində önəmli cəhətləri aşkara çıxartdıq.

Amerika, İngiltərə, İtaliya, Fransa, Belçika və digər ölkələrin zəngin təcrübəsindən geniş istifadə etmək çox vacib və əhəmiyyətlidir. Həmin ölkələrin çoxillik təcrübəsi göstərir ki, bazar münasibətləri ilə yerli idarəetmə orqanlarının fəaliyyət göstərməsi arasında ciddi, qarşılıqlı əlaqələr vardı. Bazar iqtisadiyyatına keçid yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyət göstərməsi üçün zəmin yaradır, bələdiyyə idarəçiliyinin təşəkkül tapması isə bazar münasibətlərinin genişlənməsinə, daha faydalı, daha perspektivli olmasına rəvac verir.

Hər bir elmi öyrənmək üçün müəyyən metodoloji əsas olduğu kimi bələdiyyə elmi üçün də müəyyən metodologiya mövcuddur. İstər dövlət idarəçiliyi olsun, istərsə də bələdiyyə idarəçiliyi, gerek onun mahiyyəti, məzmunu, öyrənilmə metodları, onun qarşısında duran vəzifələr tam aydınlığı ilə hamıya bəlli olsun. Yalnız bu əsas da onların inkişaf proqnozlarını düzgün müəyyən etmək üçün əsas şərtidir.

Region ərazilərində mövcud olan müəssisələr, təşkilatlar sosial xarakterli obyektlər və sairələr regionun əmlakları sayılır. Onların hamısı bələdiyyələr tərəfindən istifadə edilir və idarə olunur. Lakin region

ərazilərində elə obyektlər də vardır ki, onlar dövlətə tabedir və dövlət tərəfindən idarə edirlər. Məsələn, mövcud olan nəhəng su elektrik stansiyası bizim tədqiq etdiyimiz regionda Şəki İpək Kombinatı və ya Qaxda fəaliyyət göstərən tütün plantasiya zavodu dövlət təbəçiliyində olan belə obyektlərdəndir.

Regionda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində beynəlxalq təcrübədən bəhrələnməyin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Ölkəmizdə müstəqillik qazandığımız ilk gündən xarici dövlətlərin çoxillik təcrübəsinin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilmişdir. Bu sahədə ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, İspaniya, İsveçrə, Yaponiya, Hindistan, İndoneziya, Braziliya, Çin, Polşa, Macarıstan və Bolqarıstan ölkələrinin təcrübəsi ölkəmizdə xüsusi tədqiqat obyektinə çevrilmiş və geniş istifadə edilmişdir. Lakin bu əsla o demək deyil ki, bu və ya digər ölkələrin çoxillik təcrübəsi olduğu kimi bizim ölkədə də təbiq edilmişdir. Əvvəla, bu mümkün deyildir, çünki hər bir ölkə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Region ərazilərində yaşayan sakinlərin milli tərkibi, mentaliteti, tarixi ənənələri, coğrafi xüsusiyyətləri və s. vardır. Məhz buna görədir ki, nəinki bir ölkənin təcrübəsi başqa bir ölkədə, eyni ölkənin bir regionda təcrübəsi belə, başqa bir regionda olduğu kimi tətbiq edilə bilməz.

Məsələn, ABŞ-da ən səciyyəvi hal budur ki, dövlət mexanizmi əhəmiyyətli dərəcədə mərkəzləşdirilməyə doğru gedir. Onların rəhbərliyi altında yerli hakimiyyət orqanları müstəqil fəaliyyət göstərirlər. Başqa sözlə desək, dövlətin bir sıra səlahiyyətləri yerli

hakimiyyət orqanlarına verilmişdir. Burada yerli özünüidarə orqanlarının vahid sistemi və ya mərkəzden rəhbəredici təşkilat yoxdur. ABŞ-da bir xüsusiyyət də budur ki, dövlət xərclərinin böyük bir hissəsini yerli hakimiyyət orqanları ödəyir. Qeyd edək ki, ABŞ-da təhsil xərclərinin 68%, səhiyyə xərclərinin 41%, tikinti və şose yollarının saz saxlanması xərclərinin 38%, ölkə üzrə polisin saxlanması xərclərinin 74%, yanğından mühafizə xərclərinin isə hamısı, yeni 100%-i yerli hakimiyyət orqanları büdcələri hesabına ödənilir.¹

ABŞ-da şəhərlər əsasən bələdiyyələr tərəfindən idarə olunur. Amerika iqtisadiyyatının bir çox sahələrində fəaliyyət göstərən bələdiyyə korporasiyaları başqa korporasiyalarla bərabər səlahiyyətlərə malikdirlər.

Korporasiya hüquqları olmayan qraflıqların idarəetmə orqanlarında bələdiyyələrin fərqi də elə bundan ibarətdir. İri şəhər və qəsəbələrdə qanunverici və icraedici idarəetmə orqanları fəaliyyət göstərir. Bütün bunlar şəhər idarəsinin quruluşu, ştat hakimiyyətinin qəbul etdiyi xartiya ilə müəyyən olunur. Xartiyada şəhərin əsas vəzifəli şəxsləri sadalanır, onların səlahiyyətləri seçilmə yolu ilə müəyyən edilir.

Xatırladıq ki, şəhərlərin həyatını təkcə xartiyalar deyil, eyni zamanda ştatların qanunları da tənzimləyir. Hər hansı bir şəhərdə bu və ya digər tədbiri həyata keçirmək üçün ştatlar gerek razılıq versin. Bu da bir

həqiqətdir ki, ABŞ-da şəhər idarəçiliyi müxtəlif formalarda fəaliyyət göstərir:

1.Şura-Mer.

2.Şura-Inzibatçı.

3.İdarəetmənin komisiyon forması və s.

İdarəetmənin komisiyon formasının mahiyyəti bundan ibarətdir ki, həmin formaya əsasən qanunverici və icraedici hakimiyyət birgə fəaliyyət göstərir. Burada bələdiyyə komissiyasının hər bir üzvü şəhər idarə şöbəsinin başçısı ola bilər. İdarəçiliyin bu formasının xarakterik cəhəti ondadır ki, şəhər idarəçiliyinin siyasətini müəyyən edən şəxslər, həm də onun icraçıları kimi fəaliyyət göstərilir.

Tədqiq etdiyimiz ABŞ bələdiyyələrinin çoxillik təcrübəsindən aşağıdakı nəticələri çıxarmaq olar:

1. ABŞ-da yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri tam aydınlığı ilə qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır;

2. ABŞ-da yerli özünüidarəetmə orqanları öz səlahiyyətləri dairəsində tam sərbəst və müstəqildirlər;

3. ABŞ-da yerli özünüidarəetmələrin inzibati-təsərrüfat müstəqilliyi güclü maliyyə bazası əsasında təmin olunur;

4. ABŞ-da yerli özünüidarə orqanlarına sosial-iqtisadi inkişafı, təhsil sistemini, uşaqlar üçün qida məhsullarını və digər belə ehtiyacları ödəmək üçün lazımi miqdarda maliyyə yardımı ayrılır. Son illər bu yardım 225 milyarda çatdırılmışdır. Bütün bunlara baxmayaraq yerli özünüidarələr ştatların deyil, federal hökumətin qayğıları sayılır. ABŞ-da yerli özünüidarə orqanları ştatların hakimiyyəti tərəfindən yaradılır.

¹ Bələdiyyələr haqqında qanun, Bakı, 1999, səh.9.

Özünüidarə orqanlarının təşkilat strukturu, səlahiyyətləri, vergiqoyma qaydaları və stavkaları ştatların müdiriyyətləri müəyyən edirlər.

5. ABŞ-da şəhərlər çox böyük müxtariyyətə və müstəqilliyə malikdirlər. Yerli özünüidarəetmələr ştatların müdiriyyətləri tərəfindən deyil, vətəndaşların özləri tərəfindən yaradılıb və idarə olunur. ABŞ-da 36 mindən çox şəhər vardır. Statistika məlumatlarına görə əhalinin 45 milyonu - sayı 250 min nəfərə çatan, 40 milyonu – sayı 50 min nəfər olan, 40 milyonu isə əhalinin sayı 10 mindən 50 minə qədər olan şəhərlərdə yaşayır. Hazırda Amerika əhalisinin 123 milyondan çoxu, yeni ölkə əhalisinin yarıdan çoxu əhalisi 10 mindən çox olmayan kiçik şəhərlərdə yaşayır.

ABŞ-da istər keçmişdə və istərsə də müasir mərhələdə bir çox tədqiqatçı alimlərin: professor R.Bermanın, doktor Heri A.Makklabanın, R. Bormanın, Ceyms Medisonun özünüidarəetmələr barədə, bələdiyyələrin maliyyələşdirilməsi, idarə olunması və səlahiyyətləri barədə işləyib hazırladığı nəzəriyyə və praktik təkliflər indi də öz tərəvətini itirməmişdir. Yəqin ki, onlardan yaradıcı sürətdə bəhrələnmək, Azərbaycan bələdiyyələri üçün də çox maraqlı olardı. Xüsusi ilə ona görə ki, rayonlarda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və bu prosesdə bələdiyyələrin geniş fəaliyyəti hazırda ABŞ-da tətbiq olunan elektron ticarət texnologiyaları ilə qırılmaz sürətdə əlaqədardır. Elektron poçtu və elektron ticarəti sosial-iqtisadi inkişafımızın bütün sahələrində başlanan yeni eranın təməlini qoyacaq, bələdiyyələrin daxili potensialı haqqında bizdə yeni təfəkkür oyadacaqdır. ABŞ kimi nəhəng bir

ölkədə kitabların sərhədləri, milli sərhədlər tədricən öz əhəmiyyətini itirəcəkdir. Zaman ötdükcə insanların daha çox hissəsi bir şəhərdə yaşayacaqsas, digərində işləyəcək, başqa birində isə istirahət edəcəkdir. Beləliklə, problemlər öz xarakterini tamamilə dəyişəcək və bununla əlaqədar olaraq yerli hakimiyyət orqanlarının rolu və fəaliyyəti tamamilə yeni yolla həll olunacaq. Hər bir region ərazisində yaşayan sakin alış-verişi elektron ticarət vasitəsi ilə həyata keçirəcəkdir. Qabaqcıl texnologiya əslində yeni və səmərəli qərarlar strategiyasını işləyib həyata keçirmədən ölkənin, əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək qeyri-mümkündür. Bu texnologiyanın işlənilib hazırlanması, əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi beynəlxalq xarakter daşıyır və ümumi bəşəri qayğıya çevrilməlidir. İndi əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün yalnız insanların dərin zəkasının, fitri istedadının işləyib hazırlaya biləcəyi beynəlxalq aləmdə dəstəklənən vasitələr ola bilər.

Böyük Britaniyada da regionalizm və yerli idarəetmənin bir sıra maraqlı məqamları vardır. Onların öyrənilib istifadə olunması regionlarda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə böyük kömək edə bilər. Burada 1985-ci il 16 iyul aktı ilə bağlı həyata keçirilən islahatlar Böyük London və 6 metropoliya qraflığı ləğv edildi. Onların əvəzində dairə şuraları yarandı və bütün funksiyalar onlara verildi. Beləliklə, həddən artıq mərkəzləşdirilmiş vahid yerli özünüidarə sistemi yaradıldı. Bununla əlaqədar olaraq bəzi funksiyalar yerli orqanlardan alınıb hökumət orqanlarına verildi. Qəribə də olsa burada bir tərəfdən mərkəzləşdirmə

getdisə, digər tərəfdən isə özünəməxsus təmərküzləşmə aparıldı.

Bu da səciyyəvidir ki, bütün səviyyələrdə şuralar birbaşa seçkilər vasitəsi ilə dörd il müddətinə seçilirdilər. Sədr illik yığıncaqlarda müşavirlərin içindən seçilirdi. Onlar yanğından mühafizə, yol və polis xidmətini, muzeyləri, sosial xidmətlərin idarə olunmasını, qocalara himayədarlıq etməyi öz üzərlərinə götürürlər. Böyük Britaniyada özünüidarələr **anqlo-sakson** idarəçiliyinə əsaslanır. Düzdür, burada məmurlar fəaliyyət göstərmirlər. Lakin bu heç də o demək deyil ki, özünüidarələr üzərində hökumət nəzarəti yoxdur. Bunu belə əsaslandırırlar ki, monarx bütün hakimiyyətin vahid sahibidir. Bələdiyyələrin bir çox fəaliyyəti məhkəmələr vasitəsi ilə aydınlaşdırılır və tənzimlənir.

Bələdiyyələrə hökumət nəzarətinin ən çox yayılmış forması yoxlamalardır. Yoxlamalar vasitəsi ilə hər bələdiyyənin fəaliyyəti aşkarlanır, buraxılmış nöqsan və qüsurlar aradan qaldırılır. Bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə bağlı olan elm, təhsil, polis xidməti, yanğından mühafizə və s. üzrə müvafiq nazirliklər nəzarət etmək hüququna malikdirlər. Əgər yoxlamalar zamanı bələdiyyələrin fəaliyyətində qüsurlu cəhətlər olarsa hökumət orqanlarının ixtiyarı vardır ki, onların dəqiqləşdirilməsini və həqiqətin üzə çıxarılmasını tələb etsin.

Böyük Britaniyada bələdiyyələrin fəaliyyətində «Ətraf mühit nazirliyi» xüsusi ilə böyük rol oynayır. Məhz bu nazirlik vasitəsi ilə yerlərdə bələdiyyələrin

fəaliyyəti öyrənilir və mərkəzi departamentlərin nəzarət funksiyaları ilə əlaqələndirilir.

Böyük Britaniyada yerli idarəetmə administrasiyasının işləri üzrə komissar da spesifik nəzarət formasıdır. Hər bir rayonun komissarı illik hesabat hazırlayıb komissiyaya təqdim edir, həmin komissiyalar isə bu hesabatlar əsasında müvafiq müraciətlər hazırlayıb «ümumi» və «xüsusi» səlahiyyətli orqanlara çatdırır.

Yerli özünüidarəetmələrə maliyyə nəzarəti isə auditorlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. Auditorların namizədlərini isə yerli orqanlar irəli sürür və ətraf mühit naziri təsdiq edir.* Əgər yoxlama zamanı auditorlar bələdiyyələrin fəaliyyətində hər hansı bir cinayət əməli bir qüsurlu taparsa, onu məhkəməyə verir. Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Böyük Britaniyada da bələdiyyələrin fəaliyyəti ölkə hakimiyyətinin diqqət mərkəzindədir və onların demokratik əsaslarda dinamik inkişafına ciddi qayğı göstərir.

Fransada regional və yerli idarəetmə və özünüidarələrin birinci xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, yerli orqanlar sistemi inzibati-ərazi bölgüsünə demək olar ki, tam uyğun gəlir. Hər bir regionda kommunalar, departamentlər, seçkili orqanlar fəaliyyət göstərir. Ərazilərin təşkilində kommunalar həlledici rol oynayır. Ölkədə belə kommunaların sayı 36 minə çatır. Şuranın kommunaların əmlakına sərəncam vermək səlahiyyəti vardır. Şuranın qərarı ilə yollar salınır, bazarlar yaradılır, məktəblər idarə edilir, xəstəxanalar xidmət göstərir.

---

* Yəni orada, səh.81

yətinə müxtəlif iqtisadi metodlarla müdaxilə edə bilər. Bələdiyyələrin idarə edilməsi əhali tərəfindən seçilən şuralara həvalə olunur. Bələdiyyələr hər hansı problemi həll etmək üçün başqaları ilə birləşmək səlahiyyətinə də malikdirlər. Qeyd edilənlərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, İspaniyada dövlətin idarə quruluşu öz sadəliyi və yığcamlığı ilə fərqlənir. Burada da öyrəniləsi bir sıra maraqlı cəhətlər vardır.

İsveçrənin də dövlət idarəçiliyi bir çox cəhətdən fərqlənir. İsveçrədə federativ formalı siyasi ərazi quruluşu fəaliyyət göstərir. Ona 23 kanton daxildir. Kantonların ərazisi müxtəlif həcmilidir. Bu həcm 36-7106 kv.km arasında təbəddüd edir. Dil əlamətinə görə əhali 4 qrupa bölünür: alman, fransız, italiya və retopoman. Həmin qanunlara mənsub olan müxtəlif millətlər arasında yaranmış olan sağlam, bir-birini başa düşən qarşılıqlı anlaşılın münasibətlər dövlətin inkişafının təməlini təşkil edir.

Yaponiyada yerli özünüidarənin əsasları konstitusiyada öz əksini tapmışdır. Yaponiya qanunvericiliyinə əsasən yerli orqanlar iki qrupa bölünür: birinci qrupa ümumi, ikinci qrupa isə xüsusi səlayyihətli muxtariyyatlar aiddir. Yaponiyada yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətinə əsasən bunlar aiddir:

- Bələdiyyələr öz ərazilərində qayda-qanun, nizam-intizam yaratmalıdırlar, əhalinin sağlamlığının qorunub saxlanmasına cavabdehlik daşıyırlar. Əhalinin maddi yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına təminat verirlər. Parklar salınmasını, əyləncəli meydançalar yaradılmasını, yollar çəkilməsini və onların idarə olunmasını təşkil edirlər.

- Məktəblər və xəstəxanalar tikilməsi, kommunal təsərrüfata başçılıq edilməsi vəzifələri də bələdiyyələrə həvalə edilmişdir. Düzdür, bu kimi vəzifələrin həyata keçirilməsində özəl şirkətlər də iştirak edirlər. Bunu qaz, enerji, su təchizatı barədə xüsusi ilə vurğulamaq olar.

Hindistan dövlətinin idarəçilik quruluşunun tədqiqi də bizə bir sıra dəyərli nəticələr çıxarmağa imkan vermişdir. Maraqlı burasıdır ki, Hindistanda bələdiyyə korporasiyaları – ölkənin ən böyük nümayəndəsi və muxtar özünüidarəetmə orqanı olan «Ağsaqqallar şurası» fəaliyyət göstərir. İcra hakimiyyətini öz əlində cəmləşdirən korporasiyanın baş müdiri vəzifəsini ştat hakimiyyəti tərəfindən təyin edilən korporasiya komissarı yerinə yetirir. Hər bir bələdiyyə korporasiyası fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri (məsələn, təhsil, səhiyyə, maliyyə, sanitariya və s.) üzrə komissiyalar fəaliyyət göstərir. Ölkədə 1500-ə yaxın bələdiyyə şurası vardır.

Çində ölkənin konstitusiyasına əsasən özünüidarənin ən aşağı səviyyəsi şəhər və kənd sakinlərinin komitələri sayılır, sakinlərin yaşayış yerlərində yara-dılır. Komitələr şəhər və kənd əhalisi tərəfindən 3 il müddətinə seçilir. Komitələrin sədr və müavinləri seçilir. Komitələr 3-7 üzvə malik olurlar. Həmin komitələr vasitəsi ilə əhali komitələri «özünüidarəni, özünüterbiyəni və özünəxidməti» həyata keçirir. Çində ictimai əsaslarda özünüidarənin yaranması siyasi sistemin ən mühüm islahatı kimi qiymətləndirilmişdir.

Komitələrin mahiyyəti iki istiqamətdə həyata keçirilir. Birincisi özünüidarəetmə məsələləri ilə məşğul olur: hər bir şəhər və kəndin problemlərinin həlli,

əhalinin mülki mübahisələrinin nizama salınması ilə, əhalinin şikayətləri ilə, yerli hakimiyyətin məlumatları ilə. Sakinləri dövlətin siyasəti ruhunda tərbiyə edir. İctimai mülkiyyətə qayğı göstərilməsini sakinlərə aşılrayır. Kənd əhalisinin maraqlarını müdafiə edir. Mədəni inkişafının təmin edilməsinə qayğı göstərir.

İkinci istiqamətdə həyata keçirilən işlər isə inzibati xarakter daşıyır. Əyalətlər hakimiyyətlərinin tapşırığı ilə inzibati idarəetmə funksiyalarını həyata keçirir. İctimai qayda-qanunlar qorunub saxlanılır. Ordu quruculuğu, uşaq doğumunun tənzimlənməsi, taxıl tədarük olunması, az təminatlı vətəndaşlara yardım edilməsi, təbii fəlakətlərin qarşısının alınması tədbirləri reallaşdırılır.

Çin dövlət quruculuğunda müsbət cəhət birinci növbədə budur ki, burada bir çox tədbirlər ictimaiyyətin köməyi ilə həyata keçirilir. Burada fəaliyyət göstərən komitələr xalq hakimiyyətlərinə əhalinin fikir və tələblərini çatdırırlar.

Polşada ərazi özünüidarəetmələrin vahidi kimi qminalar (icmalar) fəaliyyət göstərir. Hökumət idarəçiliyinin ərazi bölgü vahidini isə voyevodstvalar həyata keçirir. Qminalar, başqa sözlə desək, ərazi sakinlərinin birliyi öz adlarından ictimai səlahiyyətlərə malik olub bir çox tədbirləri həyata keçirir. Onlar öz ərazilərində ictimai qaydaların qorunmasını təmin edirlər. Yerli ictimai nəqliyyatın, su təchizatının, kanalizasiyaların, əhalinin sağlamlığının qorunmasını, sosial yardımların həyata keçirilməsini təmin edirlər. Qminalar şuraları gizli səs vermə yolu ilə öz tərkibində sədr və 1-3 sədr müavini seçir. Bu vaxta qədər qminaların mülkiyyətinin 90%-i dövlət sərəncamındadır. Beləliklə, Polşa dövlət

quruluşunun tədqiqi göstərir ki, hələlik burada yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini genişləndirmək məqsədi ilə çox iş görmək lazımdır.

Macarıstan bu cəhətdən xeyli fərqlənir. Onun ərazisi paytaxta, vilayətlərə, şəhərlərə və icmalara bölünür. Dövlət qanunvericiliyinə görə burada özünüidarə birliklərinin səlahiyyətləri eynidir. Özünüidarə birliyinə məxsus əmlaka münasibətdə o, mülkiyyətçi səlahiyyətlərinin daşıyıcısı kimi çıxış edir, birliyin gəlirləri üzərində sərbəst sərəncam verir və öz məsulyyəti altında müəssisələr yarada bilir. Qanun əsasında o yerli vergiləri müəyyən edir.

Vilayət inzibati ərazi vahidi olaraq yerlərdə dövlət idarəedilməsini həyata keçirmək üzrə regional siyasətin aparılmasını, milli və yerli maraqların bir-birinə uyğunluğunu, vilayət rəhbəri isə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir. Qanunçuluğun həyata keçirilməsində cavabdehdir. Sofiyada vilayət rəhbəri təyin olunmur. Ona rəhbərlik edən paytaxtın böyük icmasının 101 müşaviri var.

Biz istəsək də, istəməsək də gələcəkdə regionların qarşısına yeni bir problem də qoyulacaqdır. Bu problem «distant təlim» adlanan təhsil üsulundan ibarətdir. «Virtual» təhsil adlanan müəssisələrdə minlərlə müdaxim heç bir Şərhə də əhəmiyyət vermədən «elektron rabitə» vasitəsi ilə uzaqdan uzağa təhsil alacaqdır.

Biz tədqiqatımızda belə bir qərara gəlirik ki, hər bir regionda vətəndaşlar real səlahiyyətə malik olmaqla yanaşı həm də qabaqcıl texnologiyalara da yiyələnirlər. Yalnız bu təməl üzərində tarixən az bir

zamanda fundamental dəyişikliklərə nail olmaq və dünya sivilizasiyası səviyyəsində inkişaf etmək olar.

Biz təklif edərdik ki, hər bir regionun öz müstəqil qəzeti olsun. Həmin qəzetlərdə regionlara aid informasiyalar nəşr olunsun. Dəyərli məsləhətlər verilsin, sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirmə yolları, yeraltı və yerüstü sərvətlərdən yeni, mütərəqqi texnologiyalar əsasında hərtərəfli və səmərəli istifadə edilməsi yolları izah edilsin.

Regionlarda mətbuat səhifələrində dövlət hakimiyyət orqanlarının, bələdiyyə orqanlarının vaxtaşırı hesabatları dərc olunsun, qabaqcıl texnologiyalar əsasında işləyən müəssisələrin, bələdiyyələrin, rayonların iş təcrübəsi yayılsın. Məhz bu əsasda demokratik quruluş öz bəhrələrini verər, insanlar ondan geniş istifadə edə bilərlər.

Demokratiya insanları yaşatmağı, onların işgüzarlıqlarını, idarəçilik məharətinə yiyələnməyi təmin etmək üçün ən güclü vasitədir.

Respublikamızın Şəki-Zaqatala regionunun sosial - iqtisadi inkişafında yerli idarəetmə orqanlarının rolunu aşkarlamaq və onların qarşısında duran global problemlərin həlli yollarını müəyyən etmək məqsədi ilə tədqiqatımızdan doğan əsas nəticə və təklifləri sadalamaq istərdik:

1. Tədqiq etdiyimiz regionda bələdiyyələr həqiqətən də yerli sosial-iqtisadi problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Baxmayaraq ki, onlar tarixən az bir müddətdə fəaliyyətə başlamışlar, lakin regionun irəliləməsində, yeni iş yerlərinin açılmasında, məşğulluğun

təmin edilməsində və bu əsasda yerli əhəlinin rifahının yaxşılaşdırılmasında bir çox dəyərli işlər görürlər.

2. Tədqiq etdiyimiz mövzu həqiqətən də çox aktual və dəyərlidir. Birinci növbədə ona görə ki, bu mövzu respublikamızın prezidenti cənab İlham Əliyevin regionların inkişafının sürətləndirilməsi konsepsiyası ilə bilavasitə əlaqədardır. Böyük siyasi və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti olan bu konsepsiyanın reallaşdırılmasında yerli özünüidareetmə orqanları, dövlət orqanları ilə çiyin-çiyinə çalışaraq böyük həlledici qüvvəyə çevrilirlər. Sosial-iqtisadi inkişafını hərtərəfli tədqiq etdiyimiz regionun əhatə etdiyi bütün rayonlar: Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax, Oğuz və Qəbələ ötən 5-6 il ərzində yeni inkişaf yoluna qədəm qoymuşlar.

3. İqtisadi təhlildən aydın olur ki, regionda yeraltı və yerüstü sərvətlərdən bacarıqla istifadə edilir. Bu işdə istər bütünlükdə regionda və istərsə də onun ayrı-ayrı rayonlarında baş vermiş sosial-iqtisadi irəliləmələr dərin iqtisadi təhlil əsasında açıqlanır və ümumiləşdirmələr verilir.

4. Regionun sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilmə mexanizmi geniş təhlil edilir və yeni-yeni gəlir mənbələri bir daha xatırlanır.

5. İrəli sürülən təkliflərdə Dövlət Proqramının gerçəkləşməsi üçün yeni-yeni yollar müəyyən edilir və qarşıda duran sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün real imkanlar aşkarlanır.

6. Regionda bələdiyyələrin büdcələri hərtərəfli təhlil olunur və mədaxil-məxaric smetalarının təkmilləşdirilməsi üçün elmi tövsiyələr verilir.

7. Müsbət cəhət həm də budur ki, müəlliflər təkcə regionun elmi-nəzəri əsaslarını deyil, praktik cəhətdən də hansı rayonda və rayon daxilində də ayrı-ayrı ərazilərdə istifadə edilməmiş ehtiyat və imkanları müəyyən etməyə çalışmışdır.

8. Öyrəndiyimiz regionun sosial-iqtisadi inkişafının fəaliyyətini təhlil edərkən, bir sıra tədqiqat metodlarından istifadə etmişik. Məhz belə bir metodoloji əsasdə aşkara çıxartdığımız torpaq və əmlakdan, maddi resurslardan, su mənbələrindən daha səmərəli istifadə olunması barədə konkret elmi tövsiyələr verilmişdir.

9. Bələdiyyə qurumlarının idarəolunma modelləri də açıqlanır və idarəçiliyin səciyyəvi cəhətləri təhlil olunur. Burada xarici ölkələrin ayrı-ayrı bələdiyyələrinin işindən söhbət açılır, yerli idarəetmə orqanlarının dövlət icra hakimiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqələr təhlil olunur.

10. Tədqiq olunan regionun ərazilərində kənd təsərrüfatı məhsullarının sürətlə artırılması proqnozları açıqlanır, emal sənayesi ilə aqrar sektor arasında uzun illərdən bəri mövcud olan disproporsiyanın aradan qaldırılması yolları göstərilir. Marketing fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsi və canlandırılması yolları müəyyən edilir. Ayrı-ayrı xarici ölkələrin qazandıqları çoxillik təcrübə konkret materiallar əsasında tədqiq edilir və ölkə üçün faydalı təcrübənin geniş istifadə edilməsinin zəruriliyi göstərilir. Beləliklə, deyə bilərik ki, Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin ən aktual problemlərinin həlli yolları açıqlanmışdır.

FƏSİL IV

ŞƏKİ-ZAQATALA REGIONUNDA İCTİMAİ BİRLİK MƏRKƏZLƏRİNİN FƏALİYYƏTİ VƏ ONLARIN PROQNOZLARI

4.1. Biznes və innovasiyanın mahiyyəti və məzmunu

Tədqiq etdiyimiz bölgədə «Biznes və Innovasiya Mərkəzi»nin fəaliyyəti də diqqəti cəlb edir. Zaqatalada və Şekidə müxtəlif istiqamətlərdə çox dəyərli fəaliyyət göstərən belə mərkəzlər vardır. Şekidə «Biznes və Innovasiya Mərkəzi»nin qarşısına qoyduğu əsas məqsəd Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafına, sosial və iqtisadi inkişafa və son nəticədə əhəlinin yaşayış səviyyəsinin, insanların sosial, siyasi və ictimai fəallığının yüksəldilməsinə nail olunmasıdır. Birlik çalışır ki, cəmiyyətin hər bir üzvü tam hüquqlu vətəndaş olsun və cəmiyyətimizdə öz layiqli yerini tutsun.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev öyrədirdi ki, hər bir məqsədyönlü və inadlı fəaliyyətin sonu uğurla nəticələnir. Məhz buna görədir ki, «Biznes və Innovasiya Mərkəzi» ictimai birliyi (bundan sonra – Birlik adlandırılacaq) ümumi maraqlar əsasında birləşmiş, könüllülük, üzvlərinin hüquq bərabərliyi prinsipləri əsasında yaradılan, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri öz üzvlərinin arasında bölüşdürməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır.

Birlik öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və «Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birlik və fondlar) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu və özünün Nizamnaməsi əsasında qurur.

Birlik Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində dövlət qeydiyyatına alındığı vaxtdan hüquqi şəxs statusu qazanır. Birliyin fəaliyyətinin əsas məqsədi respublikada kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, yeni iş yerlərinin açılmasına yaxından köməklik göstərilməsi, sosial problemlərin həllinə ictimaiyyətin diqqətinin cəlb edilməsindən ibarətdir. Birlik qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün çox mühüm vəzifələr həyata keçirir:

- sahibkar üçün konsaltinq xidmətlərin göstərilməsi, sahibkarlıqda innovasiya və texnoloji inkişafın dəstəklənməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilən işlər;

- sahibkar və iş adamları üçün elmi-texniki və işgüzar informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, onlar üçün müxtəlif proqram və metodik materialların hazırlanmasına kömək etmək;

- turizm sektoru üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına, turizm infrastrukturunun, ailə turizminin, yaşıl turizmin inkişafına kömək etmək;

- mədəni irsin və tarixi abidələrin qorunması, qədim xalq sənətinin inkişafına yardım;

- kəndli əməyinin istehsal mədəniyyətinin və səmərəliliyinin yüksəlməsinə yönəldilən fəaliyyət, kənd təsərrüfatı üzrə müxtəlif xidmət sahələrinin yaradılması;

- təbiətdən rəşional istifadə, ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalarının istifadəyə verilməsi, ekoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə gələcək nəsə xidmət;

- yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və aztəminatlı təbəqənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldən fəaliyyət;

- evdə iş görənlərə texniki və təşkilati kömək göstərilməsinin təşkili.

Bu vəzifələri reallaşdırmaq üçün xarici dövlətlərdə fəaliyyət göstərən müxtəlif qeyri-hökumət təşkilatları ilə əlaqə qurur və onlarla birlikdə layihələr həyata keçirir. Elmi araşdırmalar aparır, müxtəlif kurslar və seminarlar, dəyirmi masa arxasında görüşlər, sərgilər təşkil edir, konfranslar, xeyriyyə marafonları və sair tədbirlər həyata keçirir. Məqsədləri və fəaliyyəti barədə məlumatı sərbəst yayır, qanunvericiliyə müvafiq qaydada nəşrlər təsis edir. Azərbaycan Respublikasının aidiyyəti dövlət orqanları və bələdiyyələri ilə əməkdaşlıq edir.

Birlik Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin və bələdiyyələrin seçkilərində iştirak edə bilməz.

Müsbət hal budur ki, tədqiq etdiyimiz Şəki-Zaqatala regionunda fəaliyyət göstərən birliklərin güclü hüquqi bazası yaradılmışdır. Məsələn, Şəkidə fəaliyyət göstərən Biznes Innovasiya Mərkəzinin öz adından əqdlər bağlamaq, əmlakı və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh kimi çıxış etmək hüququ vardır.

4.2. Biznes və Innovasiya Mərkəzinin regionların sosial-iqtisadi inkişafında rolu

Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xaricdə filial və nümayəndəliklərini təsis etmək səlahiyyəti vardır. Müxtəlif təşkilatlara üzv olmaq, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələr saxlamaq; banklarda hesablar açmaq və hesablaşmalar aparmaq; müstəqil balansla, möhürə, ştampa və digər rekvizitlərə malik olmaq; qanunvericiliklə qadağan edilməyən və nizamnaməyə uyğun olan hər cür sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa ixtiyarı vardır. Bu mənada haqqında söhbət gedən ictimai Birliyin regionun sosial-iqtisadi inkişafında çox böyük rolu vardır.

Birlik müvafiq əmlak və maliyyələşdirmə mənbələrinə malikdir. Birliyin mülkiyyətinə binalar, qurğular, mənzillər, avadanlıqlar, inventarlar, pul vəsaitləri, səhmlər, digər qiymətli kağızlar və s. əmlaklar daxildir.

Birliyin əmlakı, maliyyə vəsaiti aşağıdakı mənbələr hesabına reallaşdırılır:

- təsisçilərin və ya Birlik üzvlərinin muntəzəm və ya birdəfəlik üzvlük haqları;

- idarə, müəssisə, yerli və beynəlxalq təşkilatların və vətəndaşların könüllü verdikləri əmlak haqları və ianələri;

- öz əmlakından istifadə və onun satılması nəticəsində əldə edilən gəlirlər;

- qrantlar;

- sərgilərdən, konsertlərdən və digər mənbələrdən əldə edilən gəlirlər;

- birliyin təsis etdiyi müəssisələrin fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirlər və s.

Birliyin üzvləri onun mülkiyyətinə daxil olan ayrı-ayrı obyektlər üzərində xüsusi hüquqlara malik deyil. Birlik Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş qaydada öz fəaliyyətinin məqsədlərinə və əmlakın təyinatına müvafiq olaraq öz əmlakı üzərində sahiblik, istifadə və sərəncam hüququna malikdir. Birliyin hesabına daxil olmuş məqsədli vəsait başqa istiqamətlərdə xərclənə bilməz. Birlik siyasi partiyalara maliyyə və başqa maddi yardım göstərə bilməz. Birlik qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə, statistik və sair hesabatlar tərtib edir və dövlət orqanlarına təqdim edir. Birliyin təsisçiləri hüquqi şəxslər (dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları istisna olmaqla) və ya 18 yaşına çatmış fiziki şəxslər ola bilərlər. Təsisçilər bərabər hüquqlara malikdirlər. Təsisçilərin qarşılıqlı münasibətləri, hüquq və vəzifələri qanunvericiliklə, yaxud onların arasında bağlanmış müqavilələr və ya qüvvədə olan nizamnamə ilə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasında hər bir fiziki və hüquqi şəxs (dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları istisna olmaqla) birliyin üzvü ola bilər. Birliyin təsisçiləri həm də Birliyin üzvləri hesab olunurlar. Birliyə üzvlərin qəbulu Birliyin icra orqanları tərəfindən aparılır. Birliyə daxil olmaq üçün İdarə Heyətinə yazılı şəkildə müraciət edilir. Ərizəyə bir ay müddətində baxılır. Səsvermə nəticəsində idarə heyətinin üzvlərinin yarısından çoxu bu məsələyə müsbət münasibətlərini bildirdikdə, ərizəçi Birliyin üzvü seçilmiş hesab edilir. Birliyin üzvlərinə

Birliyin ali orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş formada üzvlük vəsiqəsi verilir.

Birliyin üzvləri öz aralarında bərabərhüquqlu olub aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

- Nizamnamədə və digər sənədlərdə nəzərdə tutulmuş qaydada təşkilatın idarəçiliyində iştirak etmək. Birliyin hər hansı seçkili, o cümlədən rəhbər orqanına seçmək və seçilmək; Birliyin fəaliyyətində və təşkil etdiyi tədbirlərdə iştirak etmək; Birliyin rəhbər orqanlarının fəaliyyəti barədə məlumat almaq, fəaliyyətinə nəzarət etmək; öz mənafeələrinin müdafiəsinə kömək göstərilməsi üçün Birliyə müraciət etmək; onun hüquq və vəzifələri ilə bağlı hər hansı məsələnin müzakirəsində şəxsən iştirak etmək, Birliyin müvafiq orqanlarına etirazını bildirmək və şikayət etmək.

Birliyin üzvü eyni zamanda iki seçkili orqanın üzvü ola bilməz. Birliyin üzvü yalnız Birliyin müvafiq orqanları səlahiyyət verdikdə həmin orqanı təmsil edə və ya onun adından bəyanatla çıxış edə bilər. Birliyin üzvləri aşağıdakı vəzifələri daşıyırlar: Birliyin Nizamnaməsinə, həmçinin əxlaq və etika normalarına əməl etmək; Birliyin seçki orqanlarının qərarlarını yerinə yetirmək; Nizamnamə tələblərinə riayət etmək; Birliyin tədbirlərində iştirak etmək.

Birliyə üzvlük haqqının miqdarı Birliyin İdarə Heyəti tərəfindən müəyyən edilir. Birliyə üzvlüyə aşağıdakı hallarda xitam verilir: könüllü olaraq Birliyin üzvlüyündən çıxdıqda; Birliyin üzvlüyündən çıxarıldıqda.

Birliyin üzvü aşağıdakı hallarda üzvlükdən xaric edilir:

- Birliyin adına ləkə gətirən hərəkətlərə yol verdikdə;

- mütəmadi olaraq Birliyin işində iştirak etməkdən boyun qaçırdıqda;

- Nizamnamə məqsədlərinə zidd hərəkət etdikdə.

Üzvlükdən, təsisçilikdən çıxarılma İdarə Heyətinin qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Birlik üzvünün həmin qərardan Birliyin ali idarəetmə orqanına və məhkəməyə şikayət etmək hüququ vardır.

Birliyin təşkilat strukturu və idarəetmə orqanları vardır. Birliyin ali orqanı ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılan Ümumi Yığıncaqdır. Ümumi Yığıncaq Birliyin icra orqanının, təsisçilərdən birinin və ya üzvlərinin üçdə bir hissəsinin təşəbbüsü ilə çağırılır. Birliyin təsisçilərinə və üzvlərinə Yığıncağın yeri və vaxtı haqqında iki həftə əvvəl məlumat verilməlidir.

Ümumi Yığıncağın səlahiyyətinə aşağıdakılar aiddir:

- Birliyin Nizamnaməsinin qəbulu və ona dəyişikliklər edilməsi;

- Birliyin əmlakının formalaşması və istifadə prinsiplərinin müəyyən edilməsi;

- Birliyin icra orqanlarının yaradılması və onların səlahiyyətlərinin vaxtından əvvəl dayandırılması;

- İllik hesabatın təsdiq edilməsi;

- Başqa təşkilatlarda iştirak;

- Birliyin yenidən təşkili və ləğv edilməsi;

- Birliyin icra orqanının rəhbərlərinin hesabatının dinlənilməsi.

Ümumi Yığıncaq yalnız Birlik üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli hesab olunur. Ümumi

Yığıncaqda müzakirə olunan məsələlər haqqında qərarlar sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səsə malikdir. Nizamnaməyə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi və təşkilatın ləğvi barədə qərarın qəbulu üçün 2/3 səs çoxluğu tələb olunur. Birliyin fəaliyyətinə cari rəhbərliyi icra orqanı həyata keçirir. İcra orqanı Birliyin sədrindən, onun müavinlərindən və digər şəxslərdən ibarət olan İdarə Heyətidir.

İdarə Heyəti kollegial icra orqanı olub aşağıdakı səlahiyyətlərə malikdir:

- Birliyin üzvlüyünə qəbul edir və üzvlükdən azad edir;

- Təkliflər və layihələr irəli sürür;

- Birliyin filiallarını yaradır və nümayəndəliklərini açır;

- Birliyin başqa idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən bütün məsələləri həll edir.

İdarə Heyəti üzvlərinin yansından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli sayılır və qərarları sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. İdarə Heyətinin sədri, müavinləri və digər üzvləri Birliyin Ümumi Yığıncağı tərəfindən 2 (iki) il müddətinə seçilir.

Sədr:

- Birliyi təmsil edir, onun adından müqavilələr bağlayır, elibarnamələr verir, Ümumi Yığıncağın və İdarə Heyətinin qərarlarının icrasını təşkil edir;

- Ümumi Yığıncaq tərəfindən və Nizamnamə ilə onun üzərinə qoyulan digər funksiyaları həyata keçirir.

Birliyin Nəzarət-təftiş komissiyası birliyin vəzifəli şəxslərinin və üzvlərinin fəaliyyətinin Nizamnaməyə uyğun olması, habelə Birliyin maliyyə fəaliyyəti üzərində

də nəzarəti həyata keçirir. NTK üzvlərinin sayı Ümumi Yığıncaq tərəfindən müəyyən edilir. NTK-nın səlahiyyət müddəti 2 (iki) ildir. NTK-nın qərarları sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. NTK Birliyin orqanlarından və üzvlərindən daxil olan müraciətlərə bir ay müddətində baxıb cavab verməlidir.

Birliyin fəaliyyətinə xitam verilməsi onun yenidən təşkil edilməsi (birləşmə, qoşulma, bölünmə, ayrılma, çevrilmə) və ləğv edilməsi yolları ilə xitam verilir. Birliyin fəaliyyətinə xitam verilməsi mövcud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Birliyin fəaliyyətinə xitam verilməsi haqqında qərara əsasən ləğvetmə komissiyası yaradılır. Bu andan Birliyin idarəçiliyi ilə əlaqədar bütün səlahiyyətlər ona keçir. Ləğvetmə komissiyası ləğvetmə balansını tərtib edir. Birliyin ləğvi zamanı büdcə ilə hesablaşmalardan və kreditorların tələbləri ödənildikdən sonra qalan əmlak qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada Nizamnamə məqsədlərinə, bu mümkün olmadıqda isə dövlət büdcəsinə yönəldilir. Birliyin ləğvi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına əsasən həyata keçirilir.

Bundan başqa, qanunvericiliklə tənzimləyə bilər. Gələcəkdə bu Nizamnamənin müddəaları qanunvericiliklə ziddiyyət təşkil edərsə, qanunvericiliyin müddəaları tətbiq edilir. Birliyin maliyyə ili dövlət qeydiyyatına alındığı tarixdən həmin ilin dekabr ayının 31-dək, növbəti ildən isə yanvar ayının 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü əhatə edir.

4.3. Biznes və innovasiyanın fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi proqnozları

Bizə elə gəlir ki, bütün regionların, o cümlədən Şəki-Zaqatala regionunun inkişaf problemləri yalnız elmin, kamil kadrların fəaliyyəti əsasında gözlənilən bəhrələri verə bilər. Bu mənada demək olar ki, biznes və innovasiya prosesləri ondan sonra daha geniş vüsət alacaq və daha dəyərli bəhrələr verəcəkdir.

Bununla əlaqədar olaraq Şəki-İctimai-Birliyi öz fəaliyyətində yeniliklər yaşamağı obyektiv zəruriyyət hesab edir.

İqtisadiyyatda müstəqillik dövründə əldə edilmiş nailiyyətlər ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. İctimai-siyasi həyatımızın bütün sahələrində qazanılmış bu nailiyyətlər hazırda prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılıqla yeni istiqamətdə müvəffəqiyyətlə davam və inkişaf etdirilir. Respublikamızın regionlarında, o cümlədən Şəkidə son illər həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində sosial-iqtisadi inkişaf sürətlənmiş və sahibkarlığın inkişafında ciddi uğurlar qazanılmışdır. Görülmüş işlər nəticəsində iqtisadiyyatda, qeyri-neft sektorunun inkişafında, yeni iş yerlərinin açılmasında, əhəlinin gəlirlərinin artırılmasında və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasında mühüm nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Şəki şəhər İcra Hakimiyyəti və Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti arasında 25 noyabr 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Regionların sosial-iqtisadi

inkişafı üzrə Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) Şəki rayonunda səmərəli yerinə yetirilməsinə metodik kömək göstərmək məqsədilə müqavilə imzalamışdır. Bu müqavilənin şərtlərinə uyğun olaraq, rayonun sosial-iqtisadi inkişafına elmi dəstək vermək və hər cür elmi-metodik xidmətinin göstərilməsi istiqamətində dəyirmi masa və 2004-cü il üçün yeni iş yerlərinin açılması üzrə rayonda elmi monitoring təşkil olunmuşdur.

Dövlət Proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan tədbirlər ardıcıl və sürətlə həyata keçirilir. Belə ki, 2005-ci ildə rayonda iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul və xidmətlərin ümumi həcmi əvvəlki ilə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə 18,1 faiz artaraq 95.316.4 min manat təşkil etmişdir.

2005-ci ildə Şəki rayonu İcra Hakimiyyətinin bilavasitə təşəbbüsü nəticəsində sahibkarların vəsaiti hesabına istehsal gücü 16 milyon şərti banka olan 1 milyon 700 min manat dəyərində konserv zavodu, istehsal gücü 20 milyon ədəd olan 3,5 milyon ABŞ dolları dəyərində kərpic zavodu, 300 min manat dəyərində Şəki şirələri istehsal-kommersiya zavodu daxili imkanlar hesabına istifadəyə verilmişdir.

Həmin dövrdə dövlət vəsaiti hesabına Dövlət Sərhəd Xidmətinin Şəki sərhəd dəstəsi üçün inzibati və yardımçı binalar, Əlillərin bərpa mərkəzi, Şin çayı üzərindən 12 milyon manat dəyəri olan 169 metr uzunluğunda körpü istifadə verilmişdir. Qarabağ müharibəsi əlilləri və şəhid ailələri üçün 8 mənzilli yaşayış binası tikilmişdir. Şəhərin mərkəzində müasir mehmanxana binasının, Gələrsən-görərsən və Soyuqbulaq ərazi-

lərində istirahət komplekslərinin inşası davam etdirilir ki, bu da 500 yeni iş yerinin açılması deməkdir.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin şəkillərə diqqət və qayğısının nəticəsi olaraq, 2002-ci ildə fəaliyyətini bərpa etmiş Şəki-İpek ASC-də inkişaf dinamizmi qorunub saxlanılmış, müəssisənin xammalla təchizi məqsədi ilə baramaçılıq və pambıqçılıqla məşğul olan rayonlarla, kənd təsərrüfatı subyektləri və fermerlərlə əlaqələr qurulmuşdur. Hazırda 1482 nəfərin çalışdığı müəssisənin baramaaçı istehsalatının 2 növbəli iş rejiminə keçirilməsi nəzərdə tutulur ki, bu da əlavə 600 nəfərin daimi işlə təmin olunmasına şərait yaradacaqdır.

Rayonun dağlıq və dağətəyi yerlərində zəngin çınqıl, qum və başqa tikinti materialları vardır. İcra hakimiyyətinin təşəbbüsü ilə Tikinti materialları kombinatı ASC tərəfindən dəyəri 500 min ABŞ dolları olan və saatda 90 kubmetr daş doğrayan avadanlıq quraşdırılaraq istifadəyə verilmiş, kombinatın ərazisində istehsal gücü saatda 100 ton, dəyəri 300 min ABŞ dolları olan asfalt-beton zavodunun quraşdırılması başa çatdırılır ki, bu da 50 nəfər üçün yeni iş yerinin yaradılmasına imkan verəcəkdir.

Şəkidə fəaliyyət göstərən bank və kredit təşkilatları tərəfindən 2005-ci ildə 4501 subyektə 8682,5 min manat, o cümlədən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti hesabına 51 subyektə 899,1 min manat kredit verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Keçən illə müqayisədə kreditlərin həcmi mütəfiq olaraq 2,2 və 1,5 dəfə, ümumilikdə subyektlərin sayı isə 1925-ə çatması gözlənilir.

Ümumiyyətlə, əvvəlki illə müqayisədə, 2005-ci ildə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi 29856,3 min manat artaraq 46922,7 min manat təşkil etməlidir. Bu məbləğin 70 faizi sənaye müəssisələrinin payına düşür.

Təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi sahəsində də müəyyən işlər görülür. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə tikintisinə başlanan və hazırda ulu öndərin adını daşıyan 640 yerlik Kiş kənd orta məktəbi, regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına uyğun olaraq, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə təşəbbüsü ilə 3 məktəb binası, iş adamının təşəbbüsü ilə 1, ümumilikdə isə 6 məktəb binası inşa edilərək istifadəyə veriləcəkdir. Bu, 100 müəllimin işlə təmin olunmasına şərait yaradır. Bunlarla yanaşı, sahibkarların köməyi ilə 10 kəndə 14 min əhaliyə xidmət göstərən, ümumi uzunluğu 30 kilometr olan içməli su xətti çəkilib qurtamaq üzrədir.

Proqrama uyğun olaraq, Şəki rayonunda 7068 iş yerinin açılması nəzərdə tutulmuşdur. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 2004 və 2005-ci illər ərzində 3578 yeni daimi iş yeri açılmışdır. Göründüyü kimi, cəmi 2 il ərzində proqramda nəzərdə tutulan ümumi iş yerlərinin 49 faizi artıq fəaliyyət göstərir.

Gələcəkdə Dövlət Proqramının icrası, eləcə də proqramda nəzərdə tutulmayan, perspektivdə dayanan digər məsələlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tədbirlər davam etdirilməkdədir. Belə ki, xarici investisiya qoyuluşu hesabına süd emalı ilə məşğul olan 6 milyon

avro dəyərində sənaye kompleksinin, 87 mVt gücündə istilik-elektrik stansiyasının inşasının başa çatdırılması, bağlanmış müqavilələrə uyğun olaraq, camışçılıq, quşçuluq, donuzçuluq komplekslərinin yaradılması, üzümçülüğün inkişafı istiqamətində Fransa və İtaliya şirkətləri ilə birgə layihələrin həyata keçirilməsi, region üçün əhəmiyyətə malik, gündəlik emal gücü 250 ton olan şəkər çuğunduru zavodunun, 3500 yerlik şəhər stadionunun, yeni məktəblərin və səhiyyə obyektlərinin tikintisi, turizmin inkişafı məqsədilə Aşağı karvansara kompleksinin bərpası, şəhərin su-kanalizasiya sisteminin yenidən qurulması, abadlıq və quruculuq işlərinin davam etdirilməsi və digər bu kimi tədbirlər qarşıda duran ümdə vəzifələrdəndir.

Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsi üçün rayonda yaradılmış əlverişli şərait ölkəmizdə, eləcə də Rusiyanın Moskva, Sankt-Peterburq, Vladivostok, İrkutsk və Yakutsk şəhərlərində yaşayan iş adamlarının müxtəlif sahələrə investisiya qoymalarına marağı artmışdır.

On minlərlə kəndlilərin maddi rifah halını yüksəltmək və yoxsulluğunu azaltmaq, onların enerjiyə olan tələbatını ödəmək məqsədilə Şin çayı üzərində hidroelektrik stansiyasının tikilməsi, bu respublika əhəmiyyətli bir neçə problemin, ilk növbədə ucuz elektrik enerjisi əldə edilməsi, dağıdıcı sel təhlükəsinin aradan qaldırılması, yüz min hektarlarla torpaqdan daha səmərəli istifadə edilməsi probleminin həll edilməsinə imkan verəcək. Digər həllini gözləyən məsələ Şəkiddə fəaliyyət göstərən Müəllimlər İnstitutunun bazası əsa-

sında sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Programına uyğun olaraq Heydər Əliyev adına Müstəqil Dövlət Universitetinin açılmasıdır. Əgər bu universitet açılarsa, regiondan iş qüvvəsi axınının qarşısı xeyli alınar.

Vidadi Zeynalov,
iqtisad elmləri namizədi

FƏSİL V

REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINDA RABİTƏ VƏ İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

5.1.Azərbaycanda rabitənin inkişafının sosial-iqtisadi xarakteristikası

Azərbaycan rabitəsi öz inkişafında çox çətin və rəngarəng yol keçmişdir. Sovet hakimiyyəti zamanı respublikamızda rabitə və rabitə xidmətləri çox zəif inkişaf etmişdi. Müstəqillik dövrünün son illərində Azərbaycan rabitəsində müasir informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi nəticəsində çox böyük keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. İndi Azərbaycan rabitəsi və onun əhaliyə göstərdiyi çox təəccüblü dərəcədə operativ, keyfiyyətli və xeyli ucuz xidmətlər dünyanın diqqətini özünə cəlb edir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin hesabatlarına müraciət edək. Son illərin uğurları ilə tanış olaq: 2004-cü il ərzində radiotezliklərdən istifadə tarifləri 38%, radio və televiziya yayımı tarifləri 35-60%, beynəlxalq peyk - rabitə kanallarından istifadə tarifləri 7-22%, respublika ərazisində təşkil olunan rəqəmsal kanalların qoşulma və aylıq istifadə haqları 92%, şəhərlərarası fiziki kanallardan istifadə haqları 16-28% aşağı salınmışdır. Beynəlxalq danışıkların tarifi isə 20-36% azaldılmışdır. 2004-cü ildə rabitə müəssisələri tərəfindən müəssisə və təşkilatlara, əhaliyə 1688,9 mlrd. manatlıq və əvvəlki ilə müqayisədə isə 35,8% çox xidmət göstərilmişdir.

İl ərzində rabitə tarifləri xeyli aşağı salınmışdır, rabitə sektorunda xidmətlərin real artımı daha çox olmuşdur. Rabitə xidmətlərinin 28,6%-i dövlət, 71,4%-i qeyri - dövlət rabitə müəssisələri tərəfindən göstərilmiş və onların həcmi müvafiq olaraq 25,2% və 40,7%

artmışdır. Xidmətlərin 74,2%-i bilavasitə əhaliyə göstərilmişdir.

Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) əsas göstəricilərindən biri olan mobil telefon rabitəsi sürətlə inkişaf edir. 2004-cü ildə rabitə xidmətlərindən əldə olunmuş gəlirlərin 65,2%-ini təşkil etmiş Mobil telefon xidmətlərinin həcmi əvvəlki ilə müqayisədə 47,9% artmışdır.

Dövlət büdcəsinə ödənişlərin məbləği ötən ilə müqayisədə 2,8 mlrd. manat (2,9%), DSMF-yə ödəmələrin məbləği isə 7,9 mlrd. manat (35,7%) çox olmuşdur.

Bundan başqa, müəssisələrin sərbəst mənfəəti hesabına 2004-cü ildə dövlət büdcəsinə 15 mlrd. manat dividend ödənişi həyata keçirilmişdir.

2004-cü il ərzində rabitə müəssisələri tərəfindən 91,1 mlrd. manat investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdir ki, bu da ötən ilə müqayisədə 18,6 mlrd. manat çoxdur. Nəticədə nazirlik üzrə əsas telefon aparatlarının sayının artımı üzrə nəzərdə tutulmuş 40 min ədəd proqnoza qarşı 63769 ədəd (59,4% çox) telefon artımı olmuşdur. İl ərzində respublikanın ayrı-ayrı rayonlarında poçt şöbələri üçün 140 bina tikilib istifadəyə verilmiş, 18 poçt filialının binası əsaslı, 16 poçt şöbəsinin binası isə estetik təmir olunmuşdur.

Respublika telefon şəbəkəsində elektron ATS-lərin xüsusi çəkisi 01.01.2004-cü il tarixə 48,4% təşkil etdiyi halda, 2004-cü ilin sonunda 53,6%-lə, Bakı şəhər telefon şəbəkəsində isə 54,1%-dən 60,3%-ə çatdırılmışdır. Respublikanın digər bölgələrində bu göstərici 47,1% təşkil edir.

Respublika üzrə əhalinin hər 100 nəfərinə düşən telefon aparatlarının sayı ilin əvvəlinə 11,6 ədəd təşkil edirdisə, ilin sonunda 12,4 ədədə çatdırılmışdır. Bu göstərici Bakı şəhəri üzrə 28,1 ədəd, respublikanın digər bölgələri üzrə 7,9 ədəd təşkil edir.

Statistik göstəricilərdən aydın olur ki, Azərbaycan Rabitəsinin ölkənin iqtisadiyyatında rolu get-gedə artır. Rabitənin maddi-texniki bazası möhkəmlənir. Rabitəyə məxsus olan əsas fondlar 1999-cu ildə ölkənin əsas fondları içində 2 faiz təşkil edirdisə, 2004-cü ildə bu rəqəm artaraq 3,1%-ə çatmışdır.

Rabitənin makroiqtisadi göstəricilərinə gəlincə onun əsas fondlarının dəyəri 1999-cu ilin sonunda 1708,1 milyard manatdan artaraq 2005-ci ilin əvvəlinə 4296,1 milyard manata çatmışdır. Belə dinamik inkişaf həmin müqayisə edilən illər üzrə əsas kapitala investisiya qoyuluşu, rabitə işçilərinin orta aylıq əmək haqları, xalis mənfəət, əlavə dəyər və digər makroiqtisadi göstəricilər üzrə də artmışdır. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatında Rabitə və Rabitə xidmətlərinin rolu və yeri qat-qat artmışdır.

Müstəqillik dövründə Rabitə və Rabitə xidmətlərinin əhatə dairəsi genişlənmiş, xidmətlərin keyfiyyəti qat-qat yaxşılaşmış və bu sahədən dövlət büdcəsinə gələn gəlirlər müqayisəyə gəlməz dərəcədə də çoxalmışdır. Başqa sözlə desək ölkə iqtisadiyyatında Rabitənin rolu xeyli artmışdır. Aşağıdakı cədvəldə verilmiş rəqəmlərin illər üzrə müqayisəsi bunu əyani olaraq təsdiqləyir.

AZƏRBAYCAN RABİTƏSİNİN ƏSAS MAKROIQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏRİ*

İllər:	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Əsas fondlar (ilin sonuna), milyard manatla	1708,1	2075,1	2442,0	3196,3	3247,4	4296,1
Əsas kapitala investisiya qoyuluşu, milyard manatla	243,2	227,0	364,3	247,4	284,0	515,6
İşçilərin orta illik sayı (nəfərlə)	23852	20693	16983	16339	17095	17912
Orta aylıq əmək haqqı (min manatla)	325,3	422,9	472,3	536,0	618,8	787,3
Ümumi mənfəət (Cari qiymətlərlə, milyard manatla)	318,0	455,2	412,0	461,2	515,8	700,8
Xalis mənfəət (Cari qiymətlərlə, milyard manatla)	215,8	341,5	309,0	340,4	393,2	534,0
Əlavə dəyər (Cari qiymətlərlə, milyard manatla)	445,0	569,1	515,0	616,1	756,2	1026,9

* Cədvəl «Azərbaycan Rabitəsi» (Statistika məcmuəsi) 2005-ci il, səh. 7-də verilmiş rəqəmlər əsasında tərtib edilmişdir.

Rabitənin ayrı-ayrı sahələrindən gələn gəlirlər də xeyli çoxalmış və keyfiyyəti yaxşılaşmışdır. Aşağıdakı cədvələ müraciət edək.

RABİTƏ XİDMƏTLƏRİNDƏN ƏLDƏ OLUNAN GƏLİR

(faktiki qiymətlərlə, milyon manatla)*

İllər:	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Cəmi	612508	769776	854564	1000961	1231427	1618588
Poçt	21590	24868	21968	28746	35037	41600
Teleqraf	3737	3418	3080	1868	1332	1091
Şəhərlərarası telefon	237668	244674	245574	255677	293816	336392
Şəhər-kənd telefon rabitəsi	75368	83504	81097	87007	100400	117138
Mobil telefon rabitəsi	228199	354526	433576	533431	705489	1041559
Naqilli səs yayımı	386	594	428	503	423	617
Fəldyeqər və xüsusi rabitə	3374	1678	890	1172	1135	1077
Radiorabitə, radio və televiziya verilişlərin ötürülməsi	22400	27426	23793	31070	27959	28765
Radiotezliklərə nəzarət və onların mühafizəsi	4385	3787	5490	7686	7252	6982
İnternet	6696	8005	8540	12539	15696	18744
Digər xidmətlər	8705	17296	30128	41263	42890	24621

Tədqiqatlar göstərir ki, müstəqillik illərində rabitə və onun bütün xidmət sahələrində yeni texnologiyaların tətbiqi sahəsində xalqa rabitə xidmətləri keyfiyyətə xeyli yaxşılaşmış və eyni zamanda həmin sahələrdən əldə edilən gəlirin miqdarı dinamik surətdə artmışdır. Rabitənin gəlirləri 1999-cu ildə 612508 milyon manatdan 2004-cü ildə 1618588 milyon manat olmuşdur. Eyni qaydada rabitənin poçt, teleqraf, şəhərlərarası telefon, şəhər-kənd telefon rabitəsi, mobil telefon rabitəsi, radiorabitə, radio və televiziya verilişlərinin ötürülməsi və digər sahələr üzrə də gəlirləri də əhəmiyyətli dərəcədə çoxalmışdır. Bunların sayəsində rabitənin respublika iqtisadiyyatında rolu və əhəmiyyəti yüksəlmişdir. Bunu, aşağıdakı cədvəldə əks olunmuş rəqəmlər bir daha təsdiqləyir.

Təhlil göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında rabitənin tutduğu yer və oynadığı rol get-gedə yüksəlir. Rabitənin malik olduğu əsas fondlar 1999-cu ildə Respublika iqtisadiyyatında xüsusi çəkisi 2 faizdən 2004-cü ildə 3,1 faizə qalxmışdır. Başqa iqtisadi göstəricilər üzrə də rabitənin dövlət büdcəsinə, sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsiri göz qabağındadır.

* Yəni orada, sah. 8

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA RABİTƏNİN ROLU

(2004-cü ilin məlumatlarına əsasən, faizlə)*

İllər:	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Əsas fondlar	2,0	2,3	2,3	2,9	2,6	3,1
Əsas kapitalla investisiya qoyuluşu	5,3	4,7	6,2	2,4	1,5	2,1
İşçilərin orta illik sayı	2,1	1,9	1,5	1,3	1,4	1,4
Orta aylıq əmək haqqı	176,4	190,8	181,7	170,0	159,9	162,9
Ümumi mənfəət	2,3	2,7	2,2	2,2	2,1	2,1
Xalis mənfəət	2,0	2,5	2,0	1,9	1,9	1,9
Əlavə dəyər	2,3	2,4	1,9	2,0	2,1	2,5

Hadisələrin inkişafı göstərir ki, get-gedə rabitə və informasiya texnologiyalarının respublikamızın həyatında oynadığı rol daha da artacaq, hər bir regionda, hər bir müəssisədə və hər bir ailədə yaşayan tərzinin daha da yaxşılaşdırılmasını və fərfərləndirilməsinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir. Məsəl üçün götürək yaşadığımız Respublikamızın paytaxtı Bakı şəhərini.

Bakı şəhər telefon şəbəkəsinin və Abşeron rayonu ATS-lərinin 7 rəqəmli nömrələnmə sisteminə keçirilməsi təmin edilmişdir ki, nəticədə Bakı şəhər telefon şəbəkəsinin tutumunun gələcəkdə 300 min nömrə artırılması üçün şərait yaranmışdır.

* Yəni orada, səh. 7

Regionlarda internet xidmətlərinin geniş tətbiqi ilə əlaqədar «Aztelekom.Net» internet provayderi istifadəyə verilərək 6 rayon mərkəzində (Sumqayıt, Mingəçevir, Gəncə, Lənkəran, Şəki, Quba) «Aztelekom.Net»-in zona internet xidməti mərkəzləri yaradılmışdır.

Bakı şəhərində ilk dəfə olaraq rəqəmsal televiziyanın tətbiqinə başlanılmışdır.

Hazırda ölkədə yeni iş yerlərinin açılması, işsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilir. Bu məqsədlə nazirliyin müəssisələrində il ərzində 1141 yeni iş yeri açılmışdır.

Ötən il ərzində rabitəçilərin əmək haqları təqribən 15-20% artırılmışdır. Hal-hazırda nazirlik üzrə orta aylıq əmək haqqı 573,4 min manat təşkil edir.

İl ərzində Dünya Bankının nümayəndələri ilə aparılan danışıqların nəticəsi olaraq 2005-2008-ci illəri əhatə edəcək maliyyə xidmətlərinin inkişafı layihəsi Dünya Bankının Direktorlar Şurası tərəfindən baxılmış və müsbət həll olunmuşdur. Layihənin əsas məqsədi «Azərpoçt» DM-nin infrastrukturunu yenidən qurmaqla poçt şəbəkəsində bank-maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün şəraitin yaradılmasıdır. Layihə çərçivəsində görülməli işlərin nəticəsində təxminən min yeni iş yerinin açılması təmin ediləcəkdir.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi tərəfindən qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində də işlər davam etdirilir. Elektron idarəçiliyin, elektron ticarətin həyata keçirilməsi üçün zəmin yaradılmışdır.

Son altı ayda rabitə sahəsində 419 yeni iş yeri açılıb 2005-ci ilin yarımlı il ərzində ölkənin rabitə və

informasiya texnologiyaları sektorunda əldə olunan gəlirlərin artım tempi ölkə iqtisadiyyatının artım tempini iki dəfə qabaqlayaraq 29,9 faiz təşkil edib.

Son 6 ayda rabitə sahəsində görülən işlər Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyində keçirilən kollegiya iclasında açıqlanıb. İclasda nazir Əli Abbasov ölkədə regionların sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət proqramı çərçivəsində sözügedən qurumun da fəaliyyətində müəyyən irəliləyişlərin nəzərə cəhd olduğu və həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyini artırmaq məqsədilə 2005-ci ildə informasiya texnologiyaları, telekommunikasiya və poçt rabitəsinin, radio, televiziya yayımının keyfiyyətini, texniki və iqtisadi göstəricilərinin yaxşılaşdırılması haqqında tədbirlər planının qəbul olunduğunu bildirib. Bütçə ödənişlərinin isə 22-23 faiz artdığını bildiren Ə.Abbasov rabitə sahəsində çalışan işçilərin əmək haqqının 10-25 faizə qədər qaldırıldığını qeyd edib. Bundan əlavə, birinci yarımdan nazirlik üzrə 419 əlavə iş yeri açılıb. RİTN üzrə ilyarın ərzində 301 milyard manat proqnoza qarşı 349,2 milyard manat gəlir əldə olunub ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 31,5 milyard manat çox olub. Nazirlik üzrə əsas telefon aparatları sayının artırılması proqnozdan 48,2 faiz çox yerinə yetirilib.

Bundan əlavə, respublikanın ayrı-ayrı rayonlarında 42 ədəd kənd poçt şöbəsi, 1 ədəd qəsəbə, 1 ədəd şəhər poçt şöbəsi binaları tikilib istifadəyə verilib. Üç ədəd poçt filialı və mərkəzi poçt şöbəsi binaları əsaslı təmir edilib. Elektron ATS-ləri xüsusi çekisi 55 faizdən 57 faizədək qaldırılıb. Hər yüz nəfərə düşən mobil telefonların sayı isə 21,3 ədəd təşkil edib. Nazir,

həmçinin, Internet şəbəkəsi istifadəçilərinin sayına da toxunub. Belə ki, hazırda respublikada 450 min Internet abunəçisi qeydə alınıb. İstifadəçilərin sayının artmasını nəzərə alaraq global Internet şəbəkəsi üzrə kanalların sürəti 240 Mb/s-ə çatdırılıb.

Ölkədə informasiya texnologiyaları istiqamətində texnoparkın və elm yönümlü inkubatorların yaradılması imkanlarının öyrənilməsi üçün texnoparkların modelinin qurulması sahəsində müvafiq işlər aparılır. Rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində daxili və xarici istifadəçilərin sahəvi informasiya təminatını dünya standartları səviyyəsində təmin edən «İnformasiya Portalı»nın yaradılması sahəsində işlər davam etdirilir. Ölkə ərazisində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi məqsədilə kompüter texnikası və avadanlıqları istehsal edən «Kür» MMC-nin tikintisi başa çatıb.

Naxçıvanla Bakı arasında rabitənin alternativliyinin və keyfiyyətinin artırılması məqsədilə TAE fiber-optik kabel vasitəsi ilə 2 ədəd 2 Mb/s-lik tutumlar təşkil olunaraq trafik mübadiləsinə başlanılıb. Naxçıvan MR-ın telefon şəbəkəsinin yeni altırəqəmli nömrələmə sistemində keçirilməsi təmin olunub. Sumqayıt telefon şəbəkəsinin yeddirəqəmli nömrələmə sistemində keçirilməsi üçün hazırlıq işləri başa çatmaqdadır.

Bundan əlavə, yarım il ərzində televiziya və radio yayımının yaxşılaşdırılması istiqamətində də bir sıra tədbirlər həyata keçirilib. Bu dövr ərzində 21 yeni teleradio vericisi istifadəyə verilib. Gəncə televiziya və radio ötürücü stansiyasında 5 kVt-ıq desimerlik diapozonlu TV vericisi istismara verilib. Ağsu rayonunda inşa edilən stansiyanın tikinti işləri başa çatdırılıb.

5.2. Regionlarda rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafında yeni mərhələ

Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyası sürətlə inkişaf edir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan bu inkişaf ölkəmizin gələcək uğurlarından xəbər verir.

Respublikamızda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsinə dövlət böyük diqqət yetirir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev vaxtı ilə dünyada gedən qloballaşma və ölkələrarası integrasiya proseslərini, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının dünya intellektual potensialının üzvü olmaq arzusunu əsas tutaraq "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər)"ni təsdiq etmişdir. 10-12 dekabr 2003-cü ildə Cenevrə şəhərində keçirilmiş İnformasiya cəmiyyəti üzrə ümumdünya sammitində respublika prezidenti cənab İlham Əliyevin Azərbaycanla informasiya cəmiyyətinin qurulması ideyalarının dəstəklənməsi və həyata keçirilməsi üçün yüksək elmi-texniki və iqtisadi potensialın və siyasi iradənin olmasını bəyan etməsi müstəqil dövlətimizin gələcək inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda İKT-nin inkişaf etdirilməsi ölkəmizdə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə aparılan islahatlar, həyata keçirilən iqtisadi proqramlar sayəsində iqtisadiyyat sürətlə inkişaf edir, yeni iş yerləri açılır, sosial məsələlər həll olunur,

əhəlinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün ardıcıl tədbirlər görülür. Son illərdə İKT sahəsində aparılan struktur dəyişiklikləri bu sahənin inkişafını sürətləndirmişdir. Hazırda İKT sahəsi ölkəmizdə neft sektorundan sonra ən dinamik inkişaf edən sahələrdən biridir. 2004-cü ildə bu sahənin inkişafı orta hesabla 37 faiz təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, dünya üzrə bu göstərici orta hesabla 10 faiz təşkil edir. "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə (2005-2008-ci illər) Dövlət Proqramı"nın həyata keçirilməsi nəticəsində yaxın illərdə respublikamızın Cənubi Qafqaz və Transxəzər regionunda qabaqcıl ölkəyə çevrilməsi gözlənilir. İnformasiya cəmiyyətinin qurulmasında milli şəbəkə infrastrukturunu aparıcı rol oynayır. Yüksək keyfiyyət göstəricilərinə malik milli şəbəkə infrastrukturunun olması, onun əsasında şəbəkə xidmətlərinin liberallaşmış qiymətlərlə təklifi ölkəmizə dünya İKT bazarında aparıcı yerə olmağa imkan verən əsas amillərdən biridir. Azərbaycanın coğrafi yeri, siyasi kursu bu infrastrukturun inkişafı üçün münbit zəmin yaradır. Təsədüfi deyil ki, ölkəmizdə İKT sahəsində həyata keçirilən irimiqyaslı layihələrin sayı ildən-ilə artmaqdadır. Hazırda respublikada milli şəbəkə infrastrukturunun əsasını təşkil edən magistral fiber-optik kabellərin çəkilişi istiqamətində bir neçə layihə həyata keçirilir.

Respublikamızda Trans-Avrasiya (TAE) layihəsi çərçivəsində Şanxaydan başlayaraq Frankfurt şəhərinə qədər uzanan və 20 ölkəni birləşdirən fiber-optik kabel magistralına qoşulmuş geniş infrastruktur mövcuddur. Bu layihə çərçivəsində respublika ərazi-

sində 3 segment yaradılmışdır. Bu segmentlərin əsasını Gürcüstan, İran və Qazaxıstan istiqamətlərində çəkilən və Azərbaycanı Avropa ölkələri ilə birləşdirən fiber-optik xətt infrastrukturunu təşkil edir. Respublikada TRASECA layihəsi çərçivəsində Azərbaycan dəmiryolu üzrə fiber-optik kabel çəkilişinin başa çatdırılması və istifadəyə verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu layihə çərçivəsində kabel infrastrukturunun şimal istiqamətində (Bakı-Yalama dəmiryolu boyunca) və cənub istiqamətində (Bakı-Astara dəmiryolu boyunca) genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu fiber-optik kabel infrastrukturunun şərq istiqamətində Xəzər dənizinin dibi ilə Türkmənistan ərazisindən digər Orta Asiya ölkələrinə doğru və qərb istiqamətində Qara dənizin dibi ilə Türkiyədən Avropaya doğru genişləndirilməsi TRASECA layihəsinin əsas məqsədlərindən biridir.

Hazırda respublikada milli şəbəkə infrastrukturunun tərkib hissəsi olan peyk rabitəsindən, xüsusilə də VSAT tipli yerin süni peyk sistemindən istifadə genişlənməkdədir. 2003-cü ilin may ayında NATO-nun elm proqramı çərçivəsində respublikada "Virtual İpək yolu" layihəsi işə başlamışdır. Bu layihənin məqsədi üç Cənubi Qafqaz və beş Mərkəzi Asiya respublikasının ən müasir peyk texnologiyaları arasında global informasiya infrastrukturunun yaradılmasıdır. Bu isə dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin elm və təhsil cəmiyyətləri arasında informasiya mübadiləsinə əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla bərabər, intellektual sferadakı problemlərin həll olunması üçün də lazımi şərait yaradır. NATO-nun bu kimi layihələrində Azərbaycan Respublikasının iştirakı ölkənin dünyaya siyasi, iqtisadi,

hərbi, mədəni və elmi integrasiyasını sürətləndirir, regionda NATO-nun etibarlı tərəfdaşına çevrilməsinə güclü zəmin yaradır. Bu layihə vasitəsilə ölkənin bir sıra elm-təhsil təşkilatları Avropanın yüksək sürətli internet şəbəkəsinə qoşulub və onun resurslarından bəhrələnilir. "Virtual İpək yolu" layihəsinin istismarı və inkişafı Azərbaycanın Elm-Tədqiqat və Təhsil Şəbəkələri Assosiasiyası (AzRENA) çərçivəsində AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu tərəfindən həyata keçirilir.

Respublikada İP-telefoniya, naqilsiz internet xidmətləri geniş yayılmağa başlamışdır. "Azercell" və "Bakcell" mobil telefon operatorları GPRS xidməti verməklə mobil telefon istifadəçilərini internet xidmətləri ilə təmin edirlər. Hazırda respublikanın internetə çıxış kanalının sürəti 200 Mbs-yə çatmışdır. Bu isə 2004-cü ilin göstəricisi ilə müqayisədə təxminən dörd dəfə çoxdur. Hal - hazırda İKT sahəsində respublikada bir neçə böyük layihə həyata keçirilməkdədir. Bunlardan biri AR Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin (RİTN), BMT-nin İnkişaf Proqramı (BMT İP), AzRENA və Açıq Cəmiyyət İnstitutu - Yardım Fondunun (ACI-YF) birgə həyata keçirdiyi "Tədqiqat, təhsil, vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf məqsədləri üçün internetə çıxış və infrastrukturun inkişaf etdirilməsi" ELMNET (əvvəlki adı AZNET) layihəsidir. Layihənin həyata keçirilməsi nəticəsində Bakı şəhərində yerləşən elmi-tədqiqat və təhsil müəssisələrinin əksər hissəsi, orta ümumtəhsil məktəblərinin isə 50 faizi ELMNET şəbəkəsinə qoşulacaq. Eyni zamanda, Bakıdan kənarda olan çoxsaylı müvafiq profilli təşkilat-

lar da bu şəbəkəyə qoşulma imkanı əldə edəcəklər. Layihədə 10Mbps-lik magistral xəttin sürətini gələcəkdə 100Mbps-ə qədər artırmaq nəzərdə tutulur. Respublikada orta ümumtəhsil məktəblərində İKT-dən müasir tələblərə uyğun geniş istifadə olunmasını təmin etmək məqsədilə mühüm bir layihə həyata keçirilir.

Ölkə prezidentinin 21 avqust 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı proqramı (2005-2007-ci illər)" ölkəmizdə yeni informasiya texnologiyalarından istifadə olunmaqla təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, dünya təhsil sistemində inteqrasiya imkanı verən vahid təhsil informasiya mühitini yaratmaq və əhalini informasiya cəmiyyətinə hazırlamaq məqsədi daşıyır. Bu ümummilli əhəmiyyətli proqramın həyata keçirilməsində RİTN bilavasitə iştirak edir. Bu, həm ELMNET layihəsi çərçivəsində, həm də məktəblərin kompüterlə təmin olunması məqsədilə respublikanın regionlarında kompüter istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin tikilməsi və işə salınması yolu ilə həyata keçirilir.

Yaxın zamanlarda elektron idarəetmənin tətbiqini və vahid dövlət məlumat şəbəkəsinin yaradılmasını nəzərdə tutan "Milli E-İdarəçilik Şəbəkəsi Təşəbbüsü" layihəsi fəaliyyətə başlayacaqdır. RİTN və BMT İP tərəfindən həyata keçirilən bu layihənin məqsədi Azərbaycan cəmiyyətinin müxtəlif təbəqələrini informasiya fəzasının subyektlərinə çevirmək və dövlət orqanlarının cəmiyyət üçün şəffaflığını təmin etməkdir. Bu layihə çərçivəsində milli internet infrastrukturunun və təhlükə-

sizlik şəbəkəsinin yaradılması, müxtəlif təlim kurslarının keçirilməsi və hökumət informasiya portalının təşkili işləri nəzərdə tutulmuşdur.

Hazırda respublikada ayrı-ayrı sahələr üzrə də şəbəkə infrastrukturunu yaradılmaqdadır. BMT İP-in və Dövlət Gömrük Komitəsinin, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Agentliyi ilə birgə həyata keçirdikləri layihələri, Avropa Birliyinin dəstəyi ilə Vergilər Nazirliyinin həyata keçirdiyi layihələri misal göstərmək olar. BMT İP və Dövlət Gömrük Komitəsinin birgə həyata keçirdikləri "Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin (DGK) potensialının gücləndirilməsi və informasiyanın ötürülməsi şəbəkəsinin yaradılması" layihəsinin məqsədi mərkəzi aparatda regionlarda fəaliyyət göstərən gömrük orqanları arasında birbaşa informasiya mübadiləsinin təmin olunması, gömrük daşımaları və bəyannamələrin emalı üçün məlumat-aftarış sisteminin yaradılmasıdır.

Avropa Birliyinin dəstəyi ilə Vergilər Nazirliyinin həyata keçirdiyi layihədə mərkəzi və yerli vergi orqanları arasında yeni çəkiləcək fiber-optik kabel infrastrukturunu əsasında korporativ şəbəkənin və veb-resursların yaradılması, vergi sahəsində təlim kurslarının keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Dünya Bankı və Azərbaycan hökuməti tərəfindən dəstəklənən, RİTN tərəfindən həyata keçirilən "Maliyyə xidmətlərinin inkişafı" layihəsi üzrə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bütün poçt şöbələri və müəssisələrinin vahid kompüter şəbəkəsində birləşdirilməsi, poçt sisteminin yeni infrastrukturunun qurulmasıdır. Bu

layihə poçt sektorunun gələcək inkişafına mühüm təsir edəcəkdir.

Bu gün dövlət siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri də regionlarda sahibkarlığın inkişafını sürətləndirməklə əmək ehtiyatlarından, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə yolu ilə iqtisadiyyatın davamlı inkişafına, əhəlinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına nail olmaqdır. Bu istiqamətlərdə "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında respublika prezidentinin fərmanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramın həyata keçirilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyaları da mühüm rol oynayır. Regionların respublikanın vahid informasiya fəzasına inteqrasiyasının təmin edilməsi burada cəmlənmiş elm, təhsil sahələrinin inkişafına təkan verəcək, iqtisadiyyatda və digər sahələrdə olan problemlərin həllinə kömək göstərəcəkdir.

Hazırda Sumqayıt, Gəncə, Şəki, Lənkəran, Mingəçevir və Quba şəhərlərində əhaliyə internet xidmətləri göstərən ictimai mərkəzlər yaradılmışdır ki, onlar da həmin regionlara yaxın olan 25 rayonun əhalisinə internetə çıxışla yanaşı, kompüter biliklərinin öyrədilməsini də həyata keçirirlər. Keçən ilin ikinci yarısından başlayaraq respublikada internet infrastrukturunu xeyli genişləndirilmişdir. RİTN tərəfindən yaradılacaq və respublikanın bütün regionlarını əhatə edəcək "Azdatakom" şəbəkəsinin işə salınması isə regionlarda milli şəbəkə infrastrukturunu xeyli genişləndirəcək, dövlət və özəl sektora, həmçinin əhaliyə verilən inter-

net xidmətlərinin səviyyəsini artıracaqdır. Bu inkişaf Naxçıvan Muxtar Respublikasını da əhatə etmişdir. Məlumdur ki, Sovetlər Birliyi məkanında Naxçıvanın bütün kommunikasiya xətləri Ermənistan Respublikasından keçirdi. 1990-cı ildən başlayaraq Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğalı nəticəsində Naxçıvan Muxtar Respublikası tam blokada vəziyyətinə salınmışdır. Ermənistandan keçərək Naxçıvana gələn bütün kommunikasiya xətləri, o cümlədən rabitə kabel magistralı, teleradio ötürücü qurğuları tamamilə dağıdılaraq məhv edilmişdir. Yalnız ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Naxçıvana qayıtması və muxtar respublikaya rəhbərlik etməsi nəticəsində bu sahədə dönüş yaradıldı. Türkiyə Respublikasının hökumətindən razılıq alınaraq muxtar respublika üçün "TürkSAT" peyk sistemində kanal ayrıldı.

"AzərSAT" birgə müəssisəsi və "AzRENA" ictimai birliyinin dəstəyi ilə Naxçıvan Dövlət Universitetində VSAT tipli peyk antena quraşdırılmış, müəllim və tələbələrin qlobal internet şəbəkəsinə çıxışı təmin olunmuşdur. Bu yaxınlarda AMEA-nın Naxçıvan bölməsi də həmin sistmə qoşulmuşdur. Bundan əlavə, RİTN nəzdində yaradılan və muxtar respublikanın bütün ərazisini əhatə edən "Nakhchivan.az" müstəqil internet provayderi burada xidmət göstərir. Yaxın zamanlarda Naxçıvan MR-in rabitə sisteminin TAE optik xəttinə qoşulması, muxtar respublikanın şəhər və rayon mərkəzləri arasında fiber-optik kəbellə rabitənin təşkili nəzərdə tutulur ki, bu da informasiya-kommunikasiya infrastrukturunun genişlənməsinə, texniki və texnoloji cəhətdən müasir səviyyəyə yüksəlməsinə imkan

verəcəkdir. Milli şəbəkə infrastrukturunun inkişafı eyni zamanda respublikada elektron informasiya resurslarının yaradılmasını sürətləndirmişdir. Respublikada ildən-ilə veb-resursların sayı artmaqdadır. Bu günlərdə təqdimatı keçirilmiş və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən hazırlanmış "Azərbaycan" portalı (www.azerbaijan.az) respublikamızda informasiya cəmiyyəti quruculuğu yolunda yeni və təkanverici bir addımdır. Bu portal Azərbaycan haqqında sistemli, tam və dolğun məlumatları özündə əks etdirir. Portalın Azərbaycan, ingilis və rus dillərində olması və gələcəkdə daha da inkişaf etdirilərək digər dillərdə də (alman, italyan və s.) hazırlanması Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır. Internetin milli segmentində elm və təhsil xarakterli veb-sayt və portallar çoxdur. Əksər dövlət və özəl ali məktəblərin, eləcə də bu sahədə fəaliyyət göstərən QHT, özəl təşkilatların internet saytları vardır. Internetdən istifadə əsasında respublikada distant tədris prosesləri inkişaf etdirilir.

Kütləvi informasiya vasitələri də internet mühitində kifayət qədər geniş təmsil olunmuşlar. Çoxlu sayda qəzet və jurnalların, televiziya kanallarının veb-saytları mövcuddur. Ölkəmiz İKT sahəsinin davamlı inkişafını təmin etmək üçün real potensiala malikdir. Azərbaycan bu potensialı 2005-ci ilin noyabrında keçiriləcək ümumdünya Sammitinin Tunis mərhələsində nümayiş etdirmək əzmindədir. Əgər Azərbaycan Cenevrə sammitində İKT sahəsini inkişaf etdirmək niyyətini bəyanlayaraq öhdəliklər götürmüşdüsə, əldə etdiyi nailiyyətlər Tunis sammitində global informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesinə töhfə olacaqdır.

Rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində respublikamızda həyata keçirilən islahatlar onu dünya standartları səviyyəsinə yüksəltməyə zəmin yaratmışdır. Nəzərdə tutulduğu kimi bu yaxın vaxtlarda:

- Əhaliyə, idarə və müəssisələrə rabitə xidmətləri 670,1 mlrd.manata çatdırılacaqdır;

- Dövlət büdcəsinə 100,0 mlrd.manatdan çox vəsait ödəniləcək, dividendin məbləği isə 25,0 mlrd.manat təşkil edəcəkdir;

- Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna 30,0 mlrd.manatdan çox vəsait ödəniləcək;

- Telefon aparatlarının sayı 48 min ədədə qədər artırılacaq;

- 96,5 mlrd. manat həcmində investisiya qoyulacaqdır;

- Bakı şəhər telefon şəbəkəsində 13.500 nömrəlik EATS-410/411/414-ün tikintisi, mövcud nömrə tutumu 17.152 nömrə artırılacaq;

- Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramına uyğun olaraq Şamaxı, Əli Bayramlı, Lənkəran, Ağcabədi rayon mərkəzi ATS-lərinin 28.000 nömrə tutumu rekonstruksiya ediləcək;

- Yevlax Telekommunikasiya Qovşağının telefon şəbəkəsinin tam elektronlaşdırılması başa çatdırılacaq;

- Digər rayon mərkəzləri və kənd yerlərində 2.816 nömrəlik yeni ATS-lərin tikintisi və genişləndirilməsi başa çatdırılacaqdır;

- Qəbələ-Oğuz, Bərdə-Ağcabədi, Əli Bayramlı-Sabirabad, Ağcabədi-Beyləqan istiqamətlərində ümumi uzunluğu 221 km olan fiber-optik kabel magistralı tikilib istifadəyə veriləcəkdir;

-AzTV-1 proqramı yayımının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 30 ədəd TV vericisi quraşdırılacaqdır;

-Bakı şəhərində 3-cü, Əli Bayramlı şəhərində və Quba rayonunda efirə radio nəzarət məntəqələri fəaliyyət göstərəcək;

-AzDataCom milli elektron idarəetmə şəbəkəsi yaradılacaqdır;

-Ağdam rayonunun Quzanlı kəndində, Füzuli rayonunun Horadiz qəsəbəsində və Bala Bəhmənli kəndində, Ağcabədi rayonunun Taxta körpü qəsəbəsində rabitə evləri tikilib istifadəyə veriləcək;

- 100 ədəd kənd, 4 ədəd qəsəbə və 3 ədəd şəhər poçt şöbəsi üçün binalar inşa olunacaqdır;

- II ərzində əmək haqları təqribən 40 faiz artırılacaq;

Orta aylıq əmək haqqının 710 000 manata çatdırılması nəzərdə tutulur.

- 1150 yeni iş yeri açılacaqdır.

"Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)"nda iqtisadi struktur islahatlarının aparılmasına geniş yer verilmişdir. Bununla yanaşı, birgə müəssisələrdəki dövlət payının və özəlləşdirməsi elan edilmiş rabitə müəssisələri liberallaşdırılması, operatorlararası münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində beynəlxalq qurumların dəstəyi ilə tədbirlər davam etdirilir.

Bütün bunlardan aydın olur ki, respublikamızda müstəqillik dövründə rabitə və informasiya texnologiyalarının vüsət alması, xalqımızın rifahının yaxşılaş-

dırılmasına səbəb olmuşdur. Lakin bununla əsla kifayətlənmək olmaz.

Respublikamızda işlənib hazırlanmış proqnozlar göstərir ki, bu sahədə hələ çox böyük yeniliklər gözlənilir. İndi artıq rabitə və informasiya texnologiyalarının təkcə respublikamızın şəhərlərində deyil, bütün regionlarda sürətlə inkişaf etdirilir. Bu, regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirməyə güclü təkan verir və onu Avropa standartları səviyyəsinə çatdıracaqdır. Şübhə yoxdur ki, çox çəkməz ki, respublikamızda elektron ticarət, elektron maliyyə əməliyyatları və bu kimi yeniliklər insanların rifahına xidmət edəcək və beynəlxalq əlaqələrini daha da gücləndirəcəkdir.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin və AMEA-nın İ.T.İnstitutunun hesabatlarından aydın olur ki, son zamanlar rabitənin inkişafı sahəsində çox böyük yeniliklər baş vermişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev deyirdi ki, "müstəqil respublikanın müstəqil rabitəsi olmalıdır". Bu sahədə həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsində Azərbaycanda rabitə işi ilbəliləşdi, yeni texnologiyalar getirildi, müasir tipli ATS-lər quraşdırıldı. Bu gün fəxrle deyə bilərik ki, rabitə sahəsində Azərbaycan MDB məkanında qabaqcıllar sırasındadır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə yəni-dən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra müstəqil Azərbaycanda rabitə işinə diqqəti artırmağa başladı. Müstəqil Respublikanın Prezidenti deyirdi: "İndiki zamanda rabitə hər bir insan üçün ən çox lazım olan bir vasitədir". Məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda rabitə xidməti genişləndi,

əhalinin hər 100 nəfərinə düşən telefon nömrəsinə görə ölkəmizdə xeyli irəliləyiş yarandı.

Əhaliyə rabitə xidmətinin əsas strukturlarından olan Bakı Telefon Rabitəsi İstehsalat Birliyi də məhz bu dövrdə öz işini müasir tələblər səviyyəsində qurdu, Bakı şəhər əhalisinə telefon xidmətini xeyli təkmilləşdirdi. Bu gün böyük fəxrə dəyə bilərik ki, rabitə xidməti müasir dövrün tələblərinə cavab verən yüksək səviyyədə qurulmuşdur.

Ümummilli lider Bakıda rabitə sahəsində gedən islahatı yüksək qiymətləndirərək demişdir: "Bakıda yeni, yüksək səviyyəli texnika və texnologiyanın quraşdırıldığı ATS-lərin istifadəyə verilməsi respublikamızın iqtisadiyyatında, onun ictimai həyatında böyük hadisədir".

Doğrudan da, Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində Bakının telefonlaşdırılması istiqamətində görülmüş işlərin miqyası olduqca genişləndi. Xüsusilə Bakıtrafi yaşayış məntəqələrinin telefonlaşdırılması, digər rabitə xidmətlərinin günün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması barədə ümummilli lider Heydər Əliyevin xüsusi tapşırıqlarına tam əməl edilməsi nəticəsində on illərlə telefon rabitəsinə həsrət qalmış, böyük bir ərazini əhatə edən müxtəlif relyef şəraitində yerləşən yaşayış məntəqələrində bir-birinin ardınca müasir, dünya standartlarına uyğun elektron tipli avtomat telefon stansiyaları qurulmuşdur.

Eyni zamanda informasiya texnologiyalarının tətbiqi və yayılması sahəsində ölkəmizdə ciddi irəliləyişlər əldə olundu. 2003-cü ilin sonlarında möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin iştirak etdiyi Cenevrə sammi-

tində Azərbaycanda informasiya texnologiyası sahəsində böyük proqram və layihələrin həyata keçirilməsinin vacibliyi vurğulandı. Sammitdə çıxış edən respublika prezidenti Azərbaycanda geniş internet şəbəkəsinin yaradılmasının vacibliyini və dövlətimizin bu işə böyük önəm verdiyini bildirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı prezident İlham Əliyev ölkədə rabitə işinin inkişafına böyük dəstək verməklə Azərbaycanda informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqinin sürətli təlim edilməsini mühüm amil kimi qarşıya qoymuşdur.

2004-cü il fevralın 20-də möhtərəm prezidenti-mizin fərmanı ilə Rabitə Nazirliyi ləğv olunaraq onun bazasında müasir tələblərə cavab verən Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yaradıldı. Bununla da Azərbaycanda rabitənin inkişafının yeni dövrü başlandı.

2004-cü ildə Bakıda informasiya texnologiyalarına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda bu sahədə ciddi strateji inkişaf barədə müzakirələr aparıldı. Bakı Telefon Rabitəsi İstehsalat Birliyi bu texnologiyaların tətbiqi və onlardan istifadənin geniş şəbəkəsinin yaradılması üçün mühüm tədbirlər həyata keçirir.

2004-2005-ci illərdə qazanılan nailiyyətlər onu deməyə əsas verir ki, birlik həqiqətən, prezidentimizin qarşıya qoyduğu vəzifələri uğurla həyata keçirir. Bu sahədə görülmüş işlərdən ən başlıcası Bakı şəhərində geniş zolaqlı internet xidmətinin yaradılmasıdır. ATS 493/498, ATS 494, ATS-438, ATS-474/475, ATS-454 stansiyalarında artıq geniş internet xidmətindən istifadə olunur. Bu sahədə xidməti yaxşılaşdırmaq üçün

ərazisində NQÇI-nin yataqxanasında 100 nömrəlik elektron ATS quraşdırılmış, orada yaşayan Xocalıdan olan məcburi köçkünlərin istifadəsinə verilmişdir.

Bakı şəhər ərazisində internet şəbəkəsi getdikcə genişlənir. Ucqar rayonlarda internet xidmətinin təşkili məqsədilə Əhmədli, Lökbatan və Maştağa qəsəbələrində yüksək texnologiyalarla təmin olunmuş internet klubları yaradılmışdır. Gənclərin internet sahəsində biliklərinin artırılması məqsədilə Maştağa qəsəbəsində 12 nəfərlik linqofon kabinəsi açılmışdır. BTRİB-də 600 abunəçiyə geniş zolaqlı internet xidməti göstərilmişdir.

Ümumiyyətlə, 2004-2005-ci illərdə 300 daimi, 152 müvəqqəti iş yeri yaradılmışdır. Orta əmək haqqı isə 2003-cü ildə 600 min manatdan 2005-ci ilin 6 ayı ərzində 908 min manata çatdırılmışdır.

Məlum olduğu kimi, şəhərimizdə çoxmərtəbəli binalar ucaldılır, yeni qəsəbə və kəndlər salınır. Bunların telefonlaşdırılması üçün yeni texnologiyalardan istifadə olunması nəzərdə tutulur. SDMA texnologiyaları əsasında xidmət göstəriləcək bu yeni obyektlər üçün yeni radiotezliklər ayrılmışdır. Sentyabr ayından bu texnologiyaların tətbiqinə başlanılacaqdır.

Bakı şəhər telefon qovşaqlarında 6 rəqəmi ilə başlayan stansiyalarda rabitənin keyfiyyətini yüksəltmək üçün dekad-addım sistemindən istifadə məqsədilə xüsusi layihələr hazırlanmışdır. Dünyada ən yeni texnologiyaların nümunəsi olan NGN-nin tətbiqi məqsədilə ilə yeni müqavilələr imzalanmışdır.

Hazırda geniş zolaqlı xidmət istifadəçilərinin sayı BTRİB üzrə 400-ü ötüb keçmişdir və paytaxt sakinləri bu keyfiyyətli xidmətdən daha çox istifadə etməyə

başlamışlar. Bu sahəyə olan tələbatı nəzərə alaraq BTRİB tərəfindən yaxın zamanlarda daha geniş layihələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu yaxınlarda Bakının Maştağa qəsəbəsində müasir tipli Rabitə Evinin açılışı və orada prezidentimizin iştirakı ölkədə rabitə işinə böyük qayğı olduğunu bir daha təsdiq etdi. Cənab İlham Əliyev oradaca Gəncə və Şəki zəhmətkeşləri ilə birbaşa telekonfrans keçirdi. Burada 12 yerlik yeni internet klubunun açılışı, ən müasir standartlara cavab verən 12 nəfərlik linqafon kabinetinin istifadəyə verilməsi mühüm hadisəyə çevrildi. Bakı ətrafı qəsəbələrdə belə kabinetlərin gələcəkdə də açılması nəzərdə tutulur. Sərfəli qiymətlərlə əhalinin istifadəsinə verilən bu xidmət sahələri kənd yerlərində təhsilin, əhalinin elmi-mədəni səviyyəsinin inkişafına geniş imkanlar açır.

5.3. Rabitənin və informasiya texnologiyalarının elektronlaşdırılması

Ulu önderimiz Heydər Əliyev respublikamızda rabitə və informasiya texnologiyalarının elektronlaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Ümummilli liderimiz deyirdi: «İnformasiya və bilik bacarığının formalaşmasına və inkişaf etdirilməsinə, cəmiyyətin informasiya – kommunikasiya infrastrukturalarının yaradılmasına, informasiya – kommunikasiya xidmətlərinin genişlənməsinə Azərbaycanda böyük diqqət yetirilir».

"Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" və "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inki-

şafı üzrə Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) haqqında" prezident fərmanlarından irəli gələn tapşırıqların icrası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanılaraq, qarşıda qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

2004-cü ildə RİTN tərəfindən rabitə tariflərinin azaldılması siyasəti davam etdirilmişdir. Belə ki, radiotezliklərdən istifadə, radio və televiziya yayımı tarifləri, beynəlxalq telefon danışığı haqları, respublika ərazisində təşkil olunan rəqəmsal kanalların qoşulma və aylıq istifadə haqları, şəhərlərarası fiziki kanallardan istifadə haqları *təqribən 20-90 faiz aşağı* salınmışdır. Əhalinin haqlı narazılığına səbəb olan "xalq telefonu" çəkilişi ləğv edilmişdir.

Respublika ərazisində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin sürətləndirilməsi, regionlarda internet xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə internet şəbəkəsindən istifadəyə görə abunəçilərdən alınan aylıq istifadə haqları ləğv edilmişdir.

Ölkədə işsizliyin aradan qaldırılması məqsədilə nazirliyin müəssisələrində il ərzində 1141 yeni iş yeri açılmışdır.

Respublikamızda hazırda rabitə və informasiya texnologiyalarının yeni mərhələsi vüsət almışdır. Onun səviyyəsinin Avropa standartlarının səviyyəsinə qaldırılması üçün irəli atılan addımlar respublikamızda hər bir regionda müşayiət olunur və insanların bu böyük tərəqqidən bəhrələnməsi böyük razılıq hissəsinə səbəb olur.

2004-cü ilin may ayında rabitəçilərin əmək haqları *təqribən 15-20 faiz artırılmışdır*. Hal-hazırda nazirlik üzrə orta aylıq əmək haqqı 573.400 manat təşkil edir. 2005-ci ilin əvvəlindən rabitəçilərin əmək haqları əlavə olaraq 10-25 faiz artırılmışdır.

Makroiqtisadi səviyyədə aparılan təhlillər göstərir ki, rabitə sahəsi üzrə əldə olunan gəlirlərin ümumi daxili məhsuldakı payı ilbəil artmaqdadır. Belə ki, əgər ötən il bu göstərici 2,2 faiz təşkil edirdisə bu il artıq 2,5 faiz təşkil edir.

2004-cü ildə rabitə sektorunda əldə olunan gəlirlər 35,8 faiz artaraq bir trilyon 688 milyard manat (1688,9 mlrd. manat) olmuşdur. Əldə olunan gəlir də dövlət müəssisələrinin payı 28,6 faiz, özəl sektorun payı 71,4 faiz təşkil etmişdir. Ayrı-ayrılıqda dövlət sektorunun artım tempi müvafiq olaraq 25,2 və 40,7 faiz olmuşdur.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi tərəfindən görülmüş işlərin nəticəsində il ərzində 555,3 mlrd. manat proqnoza qarşı 630,8 mlrd. manat gəlir əldə olunmuşdur ki, bu da ötən ilə müqayisədə 95,6 mlrd. manat və ya 17,9 faiz çoxdur.

2004-cü il üçün dövlət büdcəsinə ödənişlər üzrə nəzərdə tutulmuş 90,0 mlrd. manat proqnoza qarşı 100,4 mlrd. manat (11,6 faiz çox), DSMF-yə ödəmələr üzrə nəzərdə tutulmuş 18,6 mlrd. manat proqnoza qarşı isə 30,0 mlrd. manat (61,3 faiz çox) vəsait ödənilmişdir.

Ölkənin rabitə sisteminin müasir dünya standartları səviyyəsində qurulması, müasir texnologiyaların tətbiqi ən ümdə məsələ kimi diqqət mərkəzində olmuş-

dur. Bu məqsədlə 2004-cü ildə rabitə müəssisələri tərəfindən 91,1 mlrd. manat investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdir ki, bu da ötən ilə müqayisədə 18,6 mlrd. manat çoxdur.

Respublikanın internet provayderlərinin global internet şəbəkəsinə qoşulması 240 mbit/saniyəni (ötən ilə müqayisədə 2,7 dəfə çox) ötmüşdür. 300 istifadəçi genişzolaqlı sürətli internetə qoşulmuşdur. Simsiz internetin şəbəkədə tətbiqi təmin edilmişdir. DSL texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar işlər hazırda da davam etdirilir.

Bakı şəhərində və respublikanın müxtəlif bölgələrində 50 ədəd GSM taksofonu və 200 ədəd AMT-69 tipli taksofon quraşdırılmışdır.

II ərzində bölgələrdə (Gəncə, Mingəçevir, Qusar, Xaçmaz, Samux və Tovuz) 6 internet klub əhalinin istifadəsinə verilmişdir.

Respublikanın rayon mərkəzlərinin tam elektronlaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilərək Tovuz, Ağstafa, Qəbələ, Daşkəsən, Qobustan rayonlarının mərkəzi ATS-ləri tam elektronlaşdırılmış, ümumi uzunluğu 62 km olan Ələt-Əli Bayramlı-Hacıqabul və uzunluğu 55 km olan Xaçmaz-Xudat-Nabran fiber-optik kabel magistralalarının tikintisi başa çatdırılmışdır.

Qeyri-qanuni rabitə xidmətlərinin qarşısının alınması üçün rabitə birlik və müəssisələri tərəfindən mütəmadi tədbirlər həyata keçirilir. Respublikanın 3 bölgəsində (Gəncə, Qəbələ, Masallı) efirə radionəzarət məntəqələri yaradılmışdır.

II ərzində poçtun inkişafı yönündə də bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ümumdünya Poçt İttifa-

qının beynəlxalq elektron pul köçürmələri sistemində (STEFİ) qoşulması ilə Azərbaycanla digər xarici ölkələr arasında sürətli elektron pul köçürmələri xidməti təşkil edilmişdir. Hazırda Rusiya, Ukrayna, Belarus və Qazaxıstanla bu sistemin tətbiqi ilə ikitərəfli elektron pul baratlarının mübadiləsi işinə başlanmışdır.

Azərbaycanın sürətli poçt xidməti (EMS) 2003-cü il üzrə beynəlxalq müsabiqənin gümüş səviyyəli sertifikatına layiq görülmüşdür.

Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri ilə faksla barat mübadiləsinə dair saziş imzalanmışdır. II ərzində poçt filialları 77 dəst kompüter, 40 ədəd surətçixaran, 105 ədəd faks, 401 ədəd elektron tərəzi və 25 ədəd avtomatınla təmin olunmuşdur.

2004-cü ildə Naxçıvan MR-də rabitənin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar tədbirlər planına uyğun olaraq RİTN tərəfindən Naxçıvan MR Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinə TAE xəttindən istifadə etməklə İran üzərindən 2 mbit/san-lik kanalın təşkili üçün 210,0 mln.manat, mövcud S-12 tipli ATS-in abunə tutumunun 1024 nömrə artırılması üçün 495,5 mln. manat, Şərur rayonunun Danyeri kəndində 364 nömrə tutumlu ATS-in tikintisi və qəza hallarında kabel ehtiyatının yaradılması üçün 500,0 mln. manat, 6 ədəd avtomatın alınması üçün 140,0 mln. manat və s. məqsədlər üçün ümumilikdə 1917,0 mln. manat məbləğində maliyyə köməklili göstərilmişdir.

Ermenistanın təcavüzü nəticəsində işğal edilmiş ərazilərdən didərgin düşmüş məcburi köçkünlərin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması barədə Dövlət Proqramına uyğun olaraq Biləsuvar rayonu ərazisində

məskunlaşmış məcburi köçkünlərə və Goradil qəsəbə-sindəki "Rabitəçi" istirahət düşərgəsində yaşayan rabitəçi köçkünlərə nazirlik tərəfindən mütəmadi olaraq qayğı göstərilir və yardımlar edilir. İl ərzində məcburi köçkünlərə 2218 mln. manatlıq maliyyə və ərzaq yardımı göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü ilin dekabr ayında İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitində çıxışından sonra müasir informasiya texnologiyalarının ölkəmizdə inkişafını və tətbiqini sürətləndirmək məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlığa üstünlük verilməyə başlanmışdır. Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi yarandıqdan sonra beynəlxalq əlaqələrin inkişafı aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- BMT-yə üzv ölkələrlə rabitə və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin qurulması;

- BMT və qeyri-BMT sistemində daxil olan beynəlxalq və regional təşkilatlarla, xüsusilə Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqı (BTİ), BMT-nin İnkişaf Proqramı, BMT-nin İnformasiya - Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə "xüsusi qrup"u, Dünya Bankı, Beynəlxalq Telekomunikasiya Peyk Təşkilatı ilə əlaqələrin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

- Rabitə və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən beynəlxalq, xarici və yerli qeyri-hökumət təşkilatları, assosiasiyalar, cəmiyyətlərlə əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi;

- Dünyanın tanınmış elm ocaqları, universitetləri, institutları, araşdırma mərkəzləri ilə əlaqələrin qurul-

ması, qarşılıqlı elmi – tədqiqat işlərinin mübadiləsinin həyata keçirilməsi.

İl ərzində yuxarıda sadalanan 4 əsas istiqamətdə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- 27 sentyabr 2004-cü il tarixdə "İntersputnik" Beynəlxalq Kosmik Rabitə Təşkilatı ilə istismar sazişi imzalanmışdır;

- 29 sentyabr-2 oktyabr 2004-cü il tarixlərində Telekomunikasiya və İnformasiya - Kommunikasiya Texnologiyaları üzrə "Bakutel-2004" sərgisi keçirilmişdir;

- 28-29 oktyabr 2004-cü il tarixdə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının XX əsrin böyük tikintilərindən biri olan Avropa və Asiya qitələrinin 20 ölkəsini əhatə edən və ümumi uzunluğu 24 min km olan TAE (Trans-Asiya-Avropa) magistralının tikintisi üzrə işçi qrupunun üzvlərinin 4-cü iclası keçirilmişdir;

- 25-28 noyabr 2004-cü il tarixlərində Dünya Sammiti mükafatı (Avstriya) və BMT-nin İnkişaf Proqramının birgə təşkil etdiyi "Rəqəmsal uçurum və bilik iqtisadiyyatı: problemlər və həlli yolları" mövzusunda global informasiya-kommunikasiya texnologiyaları konfransı keçirilmişdir. Bu konfransda 35 ölkədən 80 nəfərə yaxın xarici iştirakçı, o cümlədən Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının Baş katibi cənab Yoşio Utsumi, Beynəlxalq Telekomunikasiya Peyk Təşkilatının Baş direktoru cənab Ahmet Toumi, Türkiyənin, Bəqladəşin, Pakistanın rabitə nazirləri iştirak etmişlər.

Nazirlik bir sıra xarici ölkələrdə (Türkiyə, Honq-Konq, İsrail, ABŞ, Kanada, Fransa, Rumıniya və s.) müvafiq sahələr üzrə keçirilmiş sammit, konqres,

konfrans və seminarlarda respublikamızı layiqincə təmsil edərək, görülmüş işlər və qarşıya çıxan problemlər haqqında təcrübə mübadilələri aparmışdır.

Informasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya Sammitinin ikinci zirvə toplantısının (Tunis mərhələsi) sponsoru kimi bir sıra nüfuzlu tədbirlərin ölkəmizdə təşkil olunması dünya birliyinin, BMT və BTİ-nin diqqətini respublikamıza yönəltmək və Azərbaycanı regionda aparıcı ölkə kimi İKT mərkəzinə çevirməkdən ibarətdir.

Proqnozlara əsasən demək olar ki, gələcək rəbətəmiz elektron ticarətin geniş yayılması üçün əsas olacaqdır. Ölkə prezidentinin 18 iyul 2005-ci il tarixli sərəncamı ilə «Elektron ticarət haqqında» qanun qüvvəyə minib. Qanun Azərbaycanda elektron ticarətin təşkili və həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını, onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini, habelə elektron ticarət haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Elektron ticarət - informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısı, xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üzrə həyata keçirilən fəaliyyətdir.

Maliyyə bazarı, o cümlədən, sığorta və qiymətli kağızlar bazarı istisna olmaqla, sözü gedən qanun bütün digər sahələrdə həyata keçirilən elektron ticarətə şamil olunur, istisna edilən sahələrdə isə elektron ticarətlə bağlı münasibətlər digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Elektron ticarətin bütün dünyada inkişaf etməsinə baxmayaraq hələlik Azərbaycan bundan lazımi şəkildə faydalana bilmir. Çünki ticarətin bu növündən istifadə etmək üçün zəruri olan bezi fak-

torlar (ölkədə kompüterləşmə, Internet istifadəçilərinin sayı) hələ arzu olunacaq səviyyədə deyil.

Son zamanlar isə Azərbaycanda elektron ticarətin inkişafı üçün hüquqi bazanın formalaşdırılması müşahidə edilir. Beynəlxalq ekspertlərin proqnozlarına görə dünya üzrə Internet istifadəçilərin sayı hazırda 700 milyondur, 2010-cu ildə isə bu rəqəm 1,7 milyarda çatacaq.

Qeyd edək ki, 1998-ci ildən 2003-cü ilədək dünyada elektron ticarətin həcmi 48 milyard dollardan 1 trilyon dollaradək artıb. Internetdə kommersiya fəaliyyətinin əsas hissəsi (80-90%) müəssisələr arasında aparılan alqı-satqı əməliyyatlarının, qalan hissəsi isə pərakəndə ticarətin, istehsalçıların və ya vasitəçilərin istehlakçılara birbaşa mal satışının və xidmətlərin göstərilməsinin payına düşür.

Hazırda elektron ticarət kanalları vasitəsi ilə əsasən informasiya avadanlıqları, proqram təminatı, kompakt diskler, geyim, səyahət turları, kitablar və s. satılır. Bu sahədə ABŞ, Kanada, Avropanın inkişaf etmiş ölkələrindən isə Böyük Britaniya, Almaniya, Fransa kimi ölkələr daha çox irəliləyiblər (təkcə ABŞ-da 2004-cü ildə elektron ticarətin həcmi 140 mlrd. dolları ötüb).

«Elektron ticarət haqqında» qanunun qəbul edilməsi bu ticarət növünün həyata keçirilməsi üçün əlverişli normativ-hüquqi şəraitin yaradılmasına yönəldilib. Bundan başqa, ötən il qəbul edilən Milli Ödəniş Sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün proqramın təsdiq edilməsi də bu sahənin inkişafına təkan verəcək.

Proqrama əsasən, Milli Kart Prosessinq Mərkəzinin yaradılması xırda və orta ödənişlər bazarının, ödəniş kartlarının tətbiqinin, nağdsız hesablaşmalar sisteminin genişləndirilməsinin, əmək haqqı, pensiya və müavinətlərin verilməsinin, rabitə və kommunal xidmət haqlarının ödənilməsinin «elektronlaşdırılmasına» imkan verəcək.

Elektron ticarətin böyük üstünlükləri vardır. Elektron ticarətin inkişafı Azərbaycan sahibkarlarının dünya birjalarına çıxışına, yeni satış bazarlarını «kəşf» etməyə imkan verəcək. Elektron ticarət yetərincə rahatdır və əlverişlidir. Internetin köməyi ilə mal və ya xidmətlərin sifariş, alqı-satqı müqavilələrinin bağlanması, malların daşınması və logistikası tam avtomatlaşdırılır.

Internetdən istifadə müəssisəyə, ilk növbədə sürətli kommunikasiya sistemlərinin imkanlarından yararlanmaqla digər bazar iştirakçıları, rəqiblər haqqında məlumatları daha tez əldə etməyə kömək edəcək. Nəticədə elektron ticarət həm istehsalçılara, həm də alıcılara fayda gətirəcək. Birincilər malların satış və xidmətlərin göstərilməsi bazarını genişləndirəcək, ikincilər isə geniş seçim imkanları əldə edəcəklər.

Internet infrastrukturuna investisiya qoyuluşları yeni texnologiyaların tətbiqinin başlanğıcıdır. Hazırda yerli müəssisələr üçün əsas məsələ bu proseslərdə aktiv iştirak etmək, yeni texnologiyaları tətbiq etməklə rəqabətdə üstünlük qazanmaqdır. Bazarda iştirakçıların mövqelərinin dəyişməsi adətən yeni texnologiyalara keçidlə bağlıdır. Internetdən, elektron ticarətdən istifadə isə istehsalçılara, şübhəsiz, sağlam rəqabət

aparmaqla, digər satıcıların bazar paylarını «ələ keçirməyə» şərait yaradacaq. Məhz bu texnologiyaları birinci tətbiq edən şirkətlər inkişaf edərək bazar münasibətlərinin əsas iştirakçıları olacaq, digərləri isə bizneslərini «bağlamaq» məcburiyyətində qalacaqlar.

Rabitənin inkişafında poçt xidmətlərinin dünya standartları səviyyəsinə yüksəldilməsi də mühüm rol oynayır.

Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin operatoru sayılan «Azərpoçt» Dövlət Müəssisəsinin hesabatlarından aydın olur ki, poçtun daşınması və çatdırılması müddətinə görə Azərbaycan MDB məkanında liderdir.

Azərbaycanda poçt xidmətləri inkişaf səviyyəsinə və zamanın tələblərinə uyğunlaşmasına görə yüksək səviyyədə təşkil edilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramına əsasən Rabitə və İnformasiya Nazirliyinin həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər müsbət nəticələr verir.

2004-cü ilin yekunlarına görə müəssisə Beynəlxalq Ticarət Liderləri Klubunun «Qlobal keyfiyyətli idarəetmə» qızıl medalına və fəxri fərmanlarına layiq görülmüşdür. Ümumdünya Poçt İttifaqının nümunəvi üzvlərindən sayılan «Azərpoçt» Dövlət Müəssisəsinin fəaliyyəti həmin təşkilatın Baş direktoru tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir: «Azərbaycan poçtu sürətli, keyfiyyətli üzrə qızıl keyfiyyət sertifikatlarını almaq imkanına malikdir».

Ümummilli lider Heydər Əliyev respublikaya rəhbərliyinin bütün dövrlərində poçt-rabitə sahəsinin, telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının

sistemli inkişafına böyük diqqət yetirirdi. Azərbaycan rabitəsinin əldə etdiyi bütün nailiyyətlər ulu önderimizin adı ilə bağlıdır. Bu siyasəti Ümummilli liderimizin layiqli davamçısı - ölkə prezidenti İlham Əliyev də böyük əzmkarlıqla davam etdirir. Dövlət başçısı ilk gündən Azərbaycanda müasir rabitə və informasiya texnologiyalarının, o cümlədən təkmil poçt sisteminin formalaşmasına diqqət yetir, bu istiqamətdə kompleks tədbirlər həyata keçirir.

29 iyun 2004-cü ildə dövlət başçısı tərəfindən imzalanaraq qüvvəyə minmiş "Poçt rabitəsi haqqında" qanun mükəmməl sənəd kimi Azərbaycanda poçt rabitəsinin dinamik inkişafı və tərəqqisinə böyük imkanlar açmışdır. "Azərpoçt" Dövlət Müəssisəsi fəaliyyətini bu qanun əsasında quraraq üzərinə düşən vəzifələri səylə həyata keçirir.

Rabitə və Informasiya Texnologiyaları Nazirliyi «Azərpoçt» Dövlət Müəssisəsini yeganə Milli operator elan etmişdir.

Son dövr ərzində 131 yeni iş yeri, 13 yeni poçt şöbəsi və 10 yeni agentlik yaradılmışdır. 45 kənddə yeni poçt şöbələri istifadəyə verilmişdir. 2 kənd poçt şöbəsi əsaslı təmir olunmuş, poçt şöbələri və inzibati binaların maddi-texniki təchizatı yüksək səviyyəyə qaldırılmışdır. Bakı şəhərinin poçt şöbələrinin yeni poçt qutuları ilə təmin edilməsi prosesi tam başa çatdırılmışdır. Hazırda regionlarda bu istiqamətdə işlər davam etdirilir.

Hazırda poçt şöbələri vasitəsilə respublikanın istənilən nöqtəsinə 15 dəqiqə müddətində pul köçürmək olur. "Bayva-Cənub" MMC ilə 21 poçtamt ara-

sında enerji haqlarının yığımı ilə bağlı müqavilə imzalanmışdır. Astara və Neftçala rayonlarında enerji haqlarının qəbulu bütünlüklə poçt filiallarına keçirilmişdir. Poçt şöbələrində müştərilərə sığorta xidməti göstərilir.

"Azərpoçt" Dövlət Müəssisəsi kadrların peşəkarlığına, onların bilik və təcrübəsinin artırılmasına böyük əhəmiyyət verir. Gənclərimizin təhsilini davam etdirmək, peşəkar və təcrübəli kadrlar yetişdirmək üçün kompleks tədbirlər qurulur. Son dövr ərzində Bakı, Quba, Gəncə və Sumqayıt şəhərlərində "Müstəqil dövlətin müstəqil rabitəsi olmalıdır" devizi altında beynəlxalq elmi-praktiki konfranslar keçirilmişdir.

Azərbaycanda rabitənin inkişafı, müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının poçt rabitəsinə tətbiqi istiqamətində görülmüş işlər bundan sonra da davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı (2005-2008-ci illər) üçün təsdiq edilmiş Dövlət Proqramı gələcək Elektron Azərbaycandan xəbər verir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu, güclü iqtisadiyyatın yaradılması, cəmiyyətin demokratikləşməsi, əhəlinin rifahının yüksəldilməsi və insan inkişafının təmin edilməsi istiqamətlərində çoxşaxəli fəaliyyət həyata keçirilir. Görülmüş işlər, eyni zamanda Azərbaycanın siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər sahələrdə beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə, qloballaşan dünyada etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir və ölkənin müdafiə qabiliyyətinin artırılmasına, ərazi bütövlüyünün bərpa

edilməsinə və qorunub saxlanılmasına, davamlı inkişafının təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Cəmiyyətimizin firavanlaşmasında elektron rabitə və informasiya texnologiyalarının xüsusi yeri vardır. Rabitənin və informasiya texnologiyalarının bu səviyyədə inkişafı bütün regionların sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən ən güclü amillərdən biri olacaqdır. Müxtəlif inkişaf etmiş dövlətlərdə bu məqsədlə informasiya cəmiyyətinin və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılmasına xüsusi səy göstərilir. Bütün bunlar BMT-nin Minilliyin Sammitində müəyyən edilmiş inkişaf məqsədləri ilə tam üst-üstə düşür. Bu mənada haqqında danışdığımız proqram rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsində yeni mərhələnin təməlini qoyur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Şəki-Zaqatala regionunda aparılmış tədqiqatdan bir çox nəticə və təkliflər çıxarılmışdır. Həmin nəticə və təkliflərin bir neçəsini oxucularımıza çox yığcam halda çatdırmaq istərdik:

1. Regionun dağ və dağətəyi təsərrüfatlarında əkinçilik sistemini təkmilləşdirməyə böyük ehtiyac vardır. Bizə elə gəlir ki, həmin şəraitdə dənli bitkilərin əkilib becərilməsi müsbət nəticə vermir. Bəzi təsərrüfatlar səpdikləri toxumun xərcini belə əldə edə bilmirlər. Lakin hər il şum-pərşum edilmiş sahələr, humus məhsuldar torpağın üst qatı leysan yağışlar nəticəsində yuyulur. Nəticədə sıldırım qayalar bizdən gələcək nəslə qalır. Bunun qarşısını almaq, torpaqlarımızın məhsuldarlığını qoruyub saxlamaq üçün ucqar dağ və dağətəyi bölgələrdə çoxillik yem bitkilərini əkmək və heyvandarlığı təsərrüfatların əsas istiqamətinə çevirmək olar.

2. Tədqiq etdiyimiz regionda heyvandarlığın da inkişaf istiqamətini dəyişdirmək, cinsi tərkibini yaxşılaşdırmağa böyük ehtiyac vardır. Regionda əsasən merinos cinsli qoyunlar inkişaf etdirilir. Bu cinsdən olan qoyunların eti insan sağlamlığına ziyan getirir, qanda xolesterinin artmasına səbəb olur. Damarlarda baş vermiş çirəşləşmə (yağlanma), skleroz xəstəliklərinin törənməsinə, ürək, böyrək, beyin və digər orqanların qidalanmasına ciddi mane olur. Azərbaycanda merinos cinsli qoyunların inkişaf etdirilməsinin çox böyük tarixi vardır. Biz bu cinsdən olan qoyunları inkişaf etdirməklə ötən yarım əsr ərzində yun istehsalını tələb olunan səviyyəyə qaldıra bilməmişik. Təcrübə göstərir ki,

dağlıq şəraitində həmin qoyun cinslərini tam inkişaf etdirmək olmur. Lakin ötən illər ərzində respublikamızda inkişaf etdirilən, yüksək keyfiyyətli ət və süd verən (bozaq, dolaq, balbes, qala və s.) bu kimi qoyun cinsləri sıradan çıxmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdir. Hələlik bu dəyərli cinslər az-çox kəndlərdə qorunub saxlansa da, onların geniş miqyasda seleksiya işi ilə məşğul olmaları çox faydalı olardı.

3. Regionun bütün rayonlarında su vadilərində tut ağaclarının əkilməsinə, ipəkçiliyin, yem bazasının möhkəmləndirilməsinə nail olmaq lazımdır. Tədqiq etdiyimiz regionda tarixən ipəkçilik inkişaf etmiş və dünya şöhrəti qazanmışdır. Bu isə rayonların gənclərini bu işə cəlb etmək üçün böyük fayda verə bilər.

4. Regionun bütün rayonlarında arıçılığın maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək faydalı olardı. Bu barədə əsərdə geniş tövsiyələr verilir və yerli problemin həlli yolları göstərilir.

5. Regionun torpaq və iqlim şəraiti tütünçülük üçün də çox faydalıdır. Lakin ömür boyu tütünçülük bu regionda iqtisadiyyatın inkişafına kömək etmişdir. İnsanların sağlamlığı, yaşayış tərzisi isə çox böyük ziyan çəkmişdir. Kənd evlərinin eyvanlarında bir tərəfdə tütünün yarpaqları asılıb-qurudulur, digər tərəfdə isə körpələrin nənələri, beşikləri qoyulurdu. İstər-istəməz analar öz əlləri ilə körpələrini, gələcək nəslə tütün zəhərinə məruz qoyurdular.

Müasir şəraitdə isə regionda tütünçülük elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında geniş təşəkkül tapa bilər. Tütünçülüyn intensiv əsaslarda inkişaf etməsi və emalının regionda geniş təşkili böyük fayda verə bilər.

Monoqrafiyada bu barədə dəyərli tövsiyələr öz əksini tapmışdır.

6. Regionun bir çox ərazilərində balıqçılığı da inkişaf etdirmək üçün əlverişli şərait vardır. Bizə elə gəlir ki, forel növündən olan balıq cinslərini yetişdirməklə regionda əhəlinin istehlak etdiyi ət balansında onun xüsusi çəkisini xeyli yüksəltmək mümkündür.

7. Regionda çox dəyərli gül sortları yetişdirilir. Lakin bu çox azdır. Gülçülük təsərrüfatlarının, gül yağı istehsal edən emal müəssisələri ilə sıx əlaqəsini yaratmaqla gül yağı, gilab, gülgənd, gül mürəbbəsi və s. dünya bazarına çıxarıla bilər.

8. Region meşələri, faunası, florası ilə də təkrəredilməz dərəcədə zəngindir. Lakin hələlik mövcud təbii zənginlikdən tam və səmərəli istifadə edilə bilmir. Bunun üçün ilk növbədə çalışmaq lazımdır ki, regionun rayonlarında çox böyük ərzaq və şəfa əhəmiyyətli «çaytikanı»ndan, «genəgərçəkəndən» geniş və səmərəli istifadə edilsin. Çox təəssüflər ki, uzun illər bu dəyərli bitkinin suyunu çıxarıb satmışlar, ən dəyərli hissəsi olan toxumunu atmışlar. Halbuki, həmin cecədən əldə edilə bilən yağdan (oblepixovoye) lazımınca istifadə edilməmişdir. Tibb elmi sübut etmişdir ki, bu yağ yanığı müalicə etmək, insan orqanizminə yeni dəri gətirmək üçün ən gözəl dərmandır. Bizə elə gəlir ki, nəinki regionun ərazilərində təbii olaraq bitən çaytikanının geniş emalını təşkil etmək lazımdır, eləcə də süni surətdə bu bitkinin plantasiyalarını salıb-becərmək çox faydalı olardı.

9. Regionda son illər sosial sferanın inkişafı sahəsində irəliləmələr olmuşdur. İctimai iaşə, toyxanalar və digər sosial obyektlər göz oxşayır. Lakin etiraf edək ki,

xidmət sahəsinin zəhmət adamları əsla professional mütəxəssis deyillər. Bu sahənin mədəni inkişafını Avropa standartları səviyyəsinə qaldırmaq üçün regionun hər bir rayonunda müvafiq mütəxəssislərin hazırlanmasına diqqəti artırmaq lazımdır. Bu sahədə qadın əməyindən də geniş istifadə edilməlidir. Buna nail olmaq üçün, bu sahədə sahibkarlar öz fəaliyyətlərini genişləndirməli və artırmalıdır.

10. Regionda sosial problemlərin həlli üçün gənc oğlanların yerlərdə ailə qurmalarına maraqlarını artırmaq lazımdır. Ucqar dağ təsərrüfatlarında bəzən 8-10 nəfər ailə qurmaq arzusunda olan qızlara bir oğlan düşür. Çünki regionda həyat şəraitinin şəhərlərimizdəkindən geri qalması ali təhsil almış oğlanlarımızın kəndə qayıtmasına və ailə həyatı qurmasına ciddi mane olur. Biz regionun bütün rayonlarında mədəni-məişət şəraitini ehtiyatla bir səviyyəyə qaldırmalıyıq ki, ali təhsil almış oğlanlarımız kəndə üz qoyub evləne bilsinlər. Bu sosial problemin diqqətdən kənarda qalması qızlarımızın ərə getməsinə və həyat qurmasına əngəl törədə bilər.

Bu və digər bu kimi arzu və təkliflərin reallaşdırılması regiona çox böyük fayda verir, kənd sakinlərinin intellektual səviyyəsini yüksəldir. Bizə elə gəlir ki, qeyd etdiklərimiz real həqiqətdir, onların həyata keçirilməsi təkcə Şəki-Zaqatala regionunda deyil, həm də digər regionlarda da tətbiq oluna bilər.

Biz müəlliflər əminik ki, irəli sürdüyümüz arzu və təkliflər respublika rəhbərliyinin, aidiyyəti olan nazirliklərin, rayonların icra başçılarının və müəssisə rəhbərlərinin diqqətindən kənarda qalmayacaq. Bu, bizim üçün çox böyük mənəvi töhfə olardı.

REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ adlı monoqrafiyaya

RƏY

Rəy verilən monoqrafiya respublikamızın ən iri regionlarından birinə həsr olunmuşdur. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin professor-müəllim heyəti həmin regionda xeyli müddətdir ki, tədqiqat işləri aparır. Regionun ərazisində yerləşən Şəki, Zaqatala, Balakən, Oğuz, Qəbələ, Qax rayonlarında ötən iki il ərzində çox dəyərli işlər görülmüşdür. Hər bir rayonda və hər bir qəsəbə və kənddə çoxlu iş yerləri açılmışdır. Regionun torpaq, meşə və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, mədəniyyət ocaqlarının tikilməsi, yeni məktəb və səhiyyə ocaqlarının yaradılması, elm, təhsil və tibb sahələrinin kompüterləşdirilməsi, yeni elektron avadanlıqlarla təchiz edilməsi sahəsində çox dəyərli kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Respublikamızın Şəki-Zaqatala regionunun sosial-iqtisadi inkişafında idarəetmə orqanlarının rolunu aşkarlamaq və onların qarşısında duran global problemlərin həlli yollarını müəyyən etmək məqsədi ilə tədqiqatdan doğan bir sıra dəyərli təkliflər böyük maraq doğurur. Tədqiq edilən regionda sosial inkişafın sürətləndirilməsi sahəsində ötən iki il ərzində bir sıra kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu mənada tədqiq edilən mövzu çox aktual və dəyərlidir. Birinci növbədə ona görə ki, bu mövzu respublikamızın prezidenti cənab İlham Əliyevin regionların inkişafının

sürətləndirilməsi konsepsiyasını özündə çox geniş əks etdirir. Böyük siyasi və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti olan bu konsepsiyanın reallaşdırılmasında rayonların hakimiyyət orqanları çiyin-çiyinə çalışaraq böyük həlledici qüvvəyə çevrilirlər. Sosial-iqtisadi inkişafı hərtərəfli tədqiq edilən regionun əhatə etdiyi bütün rayonlar: Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax, Oğuz və Qəbələ son iki il ərzində yeni inkişaf yoluna qədəm qoymuşlar. İqtisadi təhlildən aydın olur ki, regionda yeraltı və yerüstü sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilir. Bu işdə istər bütünlükdə regionda, istərsə də onun ayrı-ayrı rayonlarında baş vermiş sosial-iqtisadi irəliləmələr dərin iqtisadi təhlil əsasında açıqlanır və ümumiləşdirmələr aparılır. Monoqrafiyada regionun sosial-iqtisadi inkişafının maliyyələşdirilmə mexanizmi geniş təhlil edilir və yeni-yeni gəlir mənbələri aşkarlanır. İrəli sürülən təkliflər dövlət proqramının gerçəkləşməsi üçün yeni-yeni yollar müəyyən edir və qarşıda duran sosial-iqtisadi problemlərin həlli üçün real imkanlar araşdırılır.

Ən önəmli cəhət budur ki, müəlliflər monoqrafiyanı işləyib-hazırlayarkən, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsini geniş öyrənərək, bu tədqiqat işində onu işıqlandırmışlar. ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya, İtaliya, İsveçrə, Yaponiya, Hindistan, Polşa, Macarıstan və digər bu kimi ölkələrin regional siyasətinin mahiyyətini açıqlaması və yerli imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi hesabına əhəlinin maddi rifah halını dinamik surətdə yaxşılaşdırmaq təcrübəsinin tədqiq olunan Şəki-Zaqatala regionunda istifadə edilməsinə böyük əhəmiyyət vermişlər.

Rəy üçün təqdim edilmiş yuxarıda göstərilən məziyyətlərini nəzərə alaraq, Şəki-Zaqatala regionunda sosial – iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi problemləri mövzusunda yazılmış monoqrafiya ayrıca kitab halında çap edilmək üçün tövsiyə olunur.

**i.e.n. Samir Vəliyev,
İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
Aparatının rəhbəri**

**REGIONLARIN
SOSIAL-IQTISADI INKIŞAF PROBLEMLƏRİ
adlı monoqrafiyaya
RƏY**

Dövlət proqramında Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə böyük əhəmiyyət verilmişdir. Proqramda vurğulanmışdır ki, Şəki-Zaqatala regionu böyük təbii-iqtisadi sərvətə malikdir. Bu region 6 iri kənd təsərrüfatı rayonunu: Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəkini əhatə edir. Region respublikamızın Şimal-Qərbində – Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamaclarında yerləşir. Regionun ümumi sahəsi 8,96 min km²–dir, respublikamızın ərazisinin 10,3 faizini təşkil edir. Regionda relyef yüksək dağlıq və dağətəyi hissələrə bölünür. Ərazinin yüksəklik fərqlərinin böyük olması təbii şəraitin müxtəlifliyinə səbəb olur. Regionda mülayim iqlim şəraiti vardır ki, bu da onu subtropik xarakterli edir.

Regionda əhalinin sayı 531,9 min nəfərdir. Bu da respublika əhalisinin 6,5 faizini təşkil edir. Əhali əsasən dağətəyi hissədə yaşayır. Ümumi əhalinin 27 faizi regionun şəhərlərində, 73 faizi isə kəndlərində yaşayır. Son on il ərzində əhalinin orta illik artımı 1,5 faiz təşkil etmişdir.

Regionda əhalinin sıxlığı çox aşağıdır. Hər kvadrat kilometrə 59 nəfər düşür. Regionun ərazisi faydalı qazıntılarla çox zəngindir. Mütəxəssislər hesablamışlar ki, respublikamızın mis ehtiyatlarının 100 faizi, kükürdün 90 faizi, qurğuşunun 97 faizi, sinkin 99 faizi bu regionun payına düşür. Qafqaz regionunun ən iri

polimetal yatağı sayılan Filizçay bu regionun ərazisində yerləşir. Dağlıq və dağətəyi yerlərdə zəngin çınqıl, qum və başqa tikinti materialları vardır.

Region ərazisinin 27 faizi meşələrlə əhatə olunmuşdur. Onların əsas hissəsi Balakən və Zaqatala rayonlarının payına düşür. Region bol su ehtiyatlarına malikdir. Torpaqları çox münbit və məhsuldardır.

Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, kollektiv tədqiqatçı alimlərimizin işləyib hazırladığı monoqrafiyanın işıq üzü görməsi yerli icra hakimiyyətləri üçün çox böyük fayda verə bilər. Monoqrafiya zəngin statistik materialların toplanıb, elmi cəhətdən hərtərəfli təhlil edilməsi əsasında yazılmışdır. Ölkə prezidentinin regional siyasətini özündə aydın əks etdirir. Mənə elə gəlir ki, monoqrafiyanın kütləvi tirajla nəşr edilib regionun icra hakimiyyətlərinə paylanması, bu regionda yeraltı və yerüstü sərvətlərin daha geniş istifadə edilməsinə kömək edə bilər. Monoqrafiyada müəlliflərin işləyib hazırladığı bir sıra dəyərli təkliflərin respublikamızın digər regionlarında da tətbiq edilməsi çox böyük fayda verə bilər.

prof. R.H. Məmmədov
«İqtisadi coğrafiya və təbiətdən istifadənin
iqtisadiyyatı» kafedrasının müdiri

REGIONLARIN SOSIAL-IQTISADI INKIŞAFINA YENİ QAYĞI

Əziz oxucu!

Təsəvvürünüzə gətirin ki, uzun müddət ərzində, yuxusuz gecələrin məhsulu olan, həmkarlarımla yazdığım əsər işıq üzü görmək ərəfəsindədir. Qapı açılır, yazı stolunun üstünə mətbəə tərəvətli qəzetlər qoyulur.

Əlindəki bütün işləri kənara qoyub, dünyada baş vermiş hadisələrlə tanış olmaq üçün qəzetləri oxumalı olursan. Məhz bizim də keçirdiyimiz hisslər belə olmuşdur. Qəzetlərdə diqqətimizi ən çox cəlb edən ölkə prezidenti, hörmətli cənab İlham Əliyevin Şəki-Zaqatala regionunun ayrı-ayrı rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafı barədə Dövlət Proqramında göstərilənlərdən əlavə yeni tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə sərəncam oldu. Belə bir sərəncamın bizim işləyib hazırladığımız layihədə öz əksini tapması nə qədər yerinə düşər, monoqrafiyanı tamamlayar və oxucuların stolüstü kitabına çevrilərdi. Bu duyğularla, bu qayğılarla, biz – müəlliflər kollektivi, kitabımızı çap edən nəşriyyatın redaksiya heyətinə müraciət edəsi oluruq. Ədalət naminə deyək ki, kitabımızı nəşr edənlər, biz müəlliflərin fikrini dəstəkləyir və kitabımıza edilə bilən həmin əlavələrin dəyərli olduğunu bildirirlər. Lakin nəşriyyat təcrübəsində belə halların müstəsna xarakter daşdığını vurğulayırlar. Layihəmizdə aparılacaq dəyişikliklərin çətin olmasına baxmayaraq biz onun reallaşdırılmasını xahiş edirik. Bütün bunları qeyd etməkdə məqsədimiz budur ki, kitabımızda hər hansı bir qüsura yol verilmişdirsə, qoy oxucularımız onu müəlliflərin diqqətsizliyi kimi qəbul etməsinlər. Biz, Şəki-Zaqatala regionunun sosial-iqtisadi tərəqqisi üçün ayrılan sərmayə qoyuluşunu yüksək qiymətləndirir və bunun obyektiv zərurət

olduğunu diqqətə çatdırmaq istəyirik. Yeri gəlmişkən bir neçə sözlə onu da xatırlamaq istərdik ki, bu ilin may ayının 12-13-də universitetimizdə bir çox ölkələrin nümayəndələrinin iştirak etdikləri Beynəlxalq Konfransda regionların məhz gələcək inkişaf baxımından yüksəldilməsini çox vacib və əhəmiyyətli olduğunu vurğuladılar. Türkiyədən, Rusiyadan, Ukraynadan, Belorusiyadan, Gürcüstandan və digər ölkələrdən gəlmiş dünya şöhrətli tanınmış alimlər canlı dəlillərlə sübut etdilər ki, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlı olan Azərbaycanın uğurlu inkişaf modeli respublikamızda regionların kompleks şəkildə təşəkkül tapması ilə əlaqədardır. Yalnız bu əsasda regionların təbii və iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə edilə bilər, yeni iş yerləri açılar, əhalinin məşğulluq problemi uğurla həll edilə bilər. Bu zəmində isə regionda yoxsulluq tamamilə ləğv edilir, qaz, elektrik enerjisi, su, nəqliyyat problemləri günün tələbləri səviyyəsinə qaldırılır və xalqın yaşayış tərzini kökündən dəyişilə və firavanlaşdırılır. Bax, möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin Dövlət Proqramından əlavə hər bir region üçün ayırdığı yeni sərmayə qoyuluşları, əhaliyə göstərdiyi ağılasığmaz qayğılarını reallaşdırmaq üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafına ayırdığı əlavə xarici və daxili investisiyaların qarşıya qoyduğu məqsəd və vəzifələr buna yönəldilmişdir. Aşağıda hər bir rayon və şəhər üzrə adbaad görülməli işlərlə, qoy hər bir oxucu bilavasitə özü tanış olsun və özü iftixar hissi keçirsin. Biz öz fikirlərimizi hələlik Şəki-Zaqatala regionu timsalında söylədik, yəqin ki, digər regionlar barədə də fikirlərimizi sizinlə bölüşdürməyə nail olarıq. İnşallah!

(Aşağıda verilmiş həmin əlavə sərəncamla tanış olaq).

**Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının
sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair
TƏDBİRLƏR PLANI**

Sıra №	Tədbirin adı	İcraçı təşkilat	Ümumi tələb olunan vəsait	O cümlədən illər üzrə				Maliyyə mənbəyi	Qeyd
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
I Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhəri üzrə									
1.1	Turan qəsəbəsində və Cəfərabad kəndində sahə xəstəxanalarının təmiri	Səhiyyə Nazirliyi	200	-	200	-	-	200	
1.2	Aşağı Karvansarayın təmir edilməsi	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	800		300	500		800	
1.3	Şəki xanovların evinin bərpası	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	150		150			150	
1.4	"Gələrsən-Görərsən" qalasının bərpası	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	200		50	150		200	
1.5	Ümumi uzunluğu 60 km olan kəndərarə yollarının təmir edilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	730	130	400	200	240	490	
1.6	Şəki şəhərini Baş Çöyüklük kəndi ilə birləşdirən 15 km uzunluğunda dağ yolunun yenidən qurulması	Nəqliyyat Nazirliyi	600	200	400		200	400	

288

1.7	3500 yerlik Şəki şəhər stadionunun yenidən qurulması	Gənclər və İdman Nazirliyi	530	30 (LSS-nin hər birinin təminatına)	200	300		530	
1.8	Şəki hava limanının yenidən qurulması	"Azal" Dövlət Konsepsi							
1.9	Şəki şəhərinin mərkəzi ilə axan Qırcan və Deyirmanxı çaylarının yataqlarının təmizlənməsi və sahil divarlarının əsaslı bərpası	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	800	100	400	300		800	
1.10	Şəki rayonunun Cəyir, Şəkikənd və Aran kəndlərinin ərazisindəki 3 min hektar torpaq sahəsinin suvarılmasının təmin edilməsi üçün Dlicançay çayından 14 km uzunluğunda kanalın çəkilməsi	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	2200	40 (LSS-hazırlanmasına)	1000	1160		2200	
1.11	Əkin sahələrinin suvarma suyunu olan tələbatlarının ödənilməsi üçün 10 subartezian quyusunun qazılması	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	240		240			240	
1.12	Kışçay, Daşgölçay və Şinqay çaylarında sahilbərkitmə işləri	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	2006-cı ildə 200 pm bənd tikintisi üçün investisiya proqramı daxilində dövlət büdcəsindən 500 mln manat vəsait ayrılmış, 2006-2008-ci illərdə Asiya İnkişaf Bankının krediti hesabına 4570 pm sahilbərkitmə işlərinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur						
1.13	Şəki rayonu üzrə 33 ədəd, o cümlədən 630 KVA-ıq 6 ədəd, 400 KVA-ıq 10 ədəd, 250 KVA-ıq 6 ədəd, 160 KVA-ıq 6 ədəd və 100 KVA-ıq 5 ədəd transformatorun quraşdırılması	«Azərenerji» SC	334	-	150	184	334	-	Kredit hesabına
1.14	Şəki rayonu üzrə ümumi uzunluğu 135 km, o cümlədən 25 km 35 KV-ıq, 50 km 10 KV-ıq, 60 km 0,4 KV-ıq elektrik xətliliş xətlərinin yenidən qurulması	«Azərenerji» SC	1325	-	662	663	1325	-	Kredit hesabına

289

1.15	Şəki şəhərinin və ətrafının 200 km 0,4 KV-luq şəbəkənin "SİP" kabeli ilə çəkilməsi və sayğacdaşdırılması	«Azərenerji» SC	1600	-	1000	600	1600	-	Kredit hesabına
1.16	Şəki şəhərinin içməli su və kanalizasiya sistemində yenidənqurma işlərinin aparılması	"Azərsu" Səhmdar Cəmiyyəti	2006-2008-ci illərdə Almaniyanın «KfW» Bankının krediti hesabına dəyərli 13 milyon manat olan işlərin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur						
1.17	Rayonun kəndlərinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 20 artezian və 20 subartezian quyularının qazılması (20 kənd)	"Azərsu" Səhmdar Cəmiyyəti	750	350	400	-	-	750	
1.18	Şəki rayonunun Kış kəndinin qaz təchizatının bərpası (1,5 km)	"Azəriqaz" QSC	55	55	-	-	55	-	
1.19	Şəki şəhərində şəhərdaxili yolların təmir edilməsi və yeni yolların tikintisi	Şəhər İcra Hakimiyyəti	1200	-	700	500	-	1200	
	CƏMI		11714	905	6252	4557	3794	7920	
II. Azərbaycan Respublikasının Balakən rayonu üzrə									
2.1	Qaravəli kəndində 420 şagird yerlik məktəbin tikintisi	Təhsil Nazirliyi	700	-	300	400	-	700	
2.2	Katex kəndində Bərətbinə əsas məktəbi üçün 200 şagird yerlik bınanın tikintisi	Təhsil Nazirliyi	320	-	320	-	-	320	
2.3	İdman kompleksinin tikintisi	Gəncilər və İdman Nazirliyi	1000	-	400	600	-	1000	
2.4	Balakən şəhərində Mınarəli məscidinin bərpəsi və əbide ətrafında abadlıq işlərinin aparılması	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	60	60	-	-	-	60	
2.5	Rayon mədəniyyət evinin təmir-bərpa işləri və texnoloji sistemlərinin yenidən qurulması	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	100	-	100	-	-	100	
2.6	Uşaqlar kitabxanasının binasının əsaslı təmiri və avadanlıqlarla təchizatı	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	60	60	-	-	-	60	
2.7	Ümumi uzunluğu 25 km olan kəndərarə yollarının təmir edilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	330	150	180	-	330	-	

290

2.8	Mazımçay çayının Şərif kəndi ərazisindən keçən hissəsində körpünün tikilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	400	-	400	-	-	400	
2.9	Mazımçay, Katexçay və Balakənçay çaylarında sahilbərkitmə işləri	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	2006-cı ildə 176 pml band tikintisi üçün investisiya proqramı daxilində dövlət büdcəsindən 200 min manat vəsait ayrılmış, 2006-2008-ci illərdə Asiya İnkişaf Bankının krediti hesabına 4233 pml sahilbərkitmə işlərinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur						
2.10	Şəhərin qazlaşdırılmasının başa çatdırılması üçün 30 km uzunluğunda müxtəlif diametrlili qaz kəmərlərinin quraşdırılması	"Azəriqaz" QSC	446	110	336	-	-	446	
2.11	Balakən rayonu üzrə 24 ədəd, 0 cümldən 630 KVA-ıq 2 ədəd, 400 KVA-ıq 5 ədəd, 250 KVA-ıq 7 ədəd, 160 KVA-ıq 5 ədəd və 100 KVA-ıq 5 ədəd transformatorun quraşdırılması	«Azərenerji» SC	210	-	105	105	210	-	Kredit hesabına
2.12	Balakən rayonu üzrə ümumi uzunluğu 67 km, o cümlədən 27 km 10 KV-luq, 40 km 0,4 KV-luq elektrik veriliş xətlərinin yenidən qurulması	«Azərenerji» SC	416	-	220	196	416	-	Kredit hesabına
2.13	Balakən şəhərinin və ətrafının 110 km 0,4 KV-luq şəbəkənin "SİP" kabeli ilə yenidən qurulması	«Azərenerji» SC	880	-	600	280	880	-	Kredit hesabına
2.14	Balakən şəhərinin içməli su və kanalizasiya sistemində yenidənqurma işlərinin aparılması	"Azərsu" Səhmdar Cəmiyyəti	İşlərin 2006-2008-ci illərdə beynəlxalq maliyyə institutlarının kreditləri hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur						
2.15	Rayonun kəndlərinin içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün 25 artezian quyularının qazılması	"Azərsu" Səhmdar Cəmiyyəti	575	28	295	-	-	575	
2.16	Balakən şəhərində şəhərdaxili yolların təmir edilməsi və yeni yolların tikintisi	Rayon İcra Hakimiyyəti	800	10	300	400	-	800	
	CƏMI		6297	760	3556	1981	1836	4461	

291

III. Azərbaycan Respublikasının Qax rayonu üzrə									
3.1	Rayon Mərkəzi xəstəxanasının əsaslı təmiri dilməsi	Sahiyə Nazirliyi	300	-	300	-	-	300	
3.2	Qoraxan-Qax-Zaqatala yolunun rayon ərazisinə aid olan 15 km, Qax-İlisu-Sarıbaş yolunun 10 km, Qax-Qasqaçay-Armudlu yolunun 5 km hissəsinin yenidən qurulması	Nəqliyyat Nazirliyi	440	200	240	-	150	290	
3.3	Ünvanı uzunluğu 30 km olan kəndərarayollarının təmir edilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	365	165	200	-	120	245	
3.4	Rayonun Qoraxan kəndinin yaxınlığında samirşin dəmir yolu platformasının tikilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	250		200	50	250		
3.5	"Həsən xan" qalasının bərpası	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	100	-	100	-	-	100	
3.6	İlisu Dövlət Tarix Mədəniyyət Qoruğundakı «Sumuq qala» abidəsinin və ətraf ərazinin səldən mühafizə edilməsi üçün sahəbərkitmə işlərinin aparılması	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	250	-	250	-	-	250	
3.7	Qax şəhər və rayonun kəndlərinin mədəniyyət evləri və klublarının əsaslı təmiri	Rayon İcra Hakimiyyəti	200	-	100	100	-	200	
3.8	İdman Kompleksinin tikintisi	Gənclər və İdman Nazirliyi	1050	50	400	600	-	1050	
3.9	Kürmükçay, Zəmə və Qanux çaylarında sahəbərkitmə işləri	Məliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	2008-ci ildə 500 pm bənd tikintisi üçün investisiya proqramı daxilində dövlət büdcəsindən 500 mln manat vəsait ayrılıb, 2008-2008-ci illərdə Asiya İnkişaf Bankının krediti hesabına 1860,8 pm sahəbərkitmə işlərinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur						

292

3.10	Qax şəhərinin genişləndirilmiş hissələrinin qazlaşdırılması	"Azəriqaz" QSC	30	30	-	-	30	-	
3.11	Qax rayonunun Böyük Aləmir, Qoraxan, Almalı, Dilibəyli, Turacı və Marsan kəndlərinin qazlaşdırılması (49,1 km)	"Azəriqaz" QSC	594	100	200	294		594	
3.12	Qax rayonunun 110 KV-luq "Əlibeyli" yarımtənzimləşdirici 1-MVA elavə transformator quraşdırmaqla yarımtənzimləşdirici yenidən qurulması	«Azərenerji» SC	350		350		350		Kredit hesabına
3.13	Qax rayonunda 35 KV-luq 15 km elektrik verilmiş xətlərinin tikintisi	«Azərenerji» SC	375	-	375	-	375	-	Kredit hesabına
3.14	Qax rayonu üzrə 14 ədəd, o cümlədən 250 KVA-lıq 3 ədəd, 160 KVA-lıq 5 ədəd və 100 KVA-lıq 6 ədəd transformatorun quraşdırılması	«Azərenerji» SC	100		60	40	100		Kredit hesabına
3.15	Qax rayonu üzrə ümumi uzunluğu 50 km, o cümlədən 20 km 10 KV-luq, 30 km 0,4 KV-luq elektrik verilmiş xətlərinin yenidən qurulması	«Azərenerji» SC	400		250	150	400		Kredit hesabına
3.16	Qax şəhərinin və ətrafının 50 km 0,4 KV-luq şəbəkəsinin «SiP» kabeli ilə gəldirilməsi və sayğacaşdırılması	«Azərenerji» SC	400	-	200	200	400	-	Kredit hesabına
3.17	Qax şəhərinin içməli su və kanalizasiya sistemində yenidənqurma işlərinin aparılması	"Azərsu" Sahmdar Cəmiyyəti	İşlərin 2006-2008-ci illərdə beynəlxalq maliyyə institutlarının kreditləri hesabına yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur						
3.18	Əhalinin içməli su tələbatını ödəmək üçün rayonun kəndlərində 30 artezian quyusunun qazılması (15 kənd)	"Azərsu" Sahmdar Cəmiyyəti	750	370	380	-	-	750	
3.19	Qax şəhərində şəhərdaxili yolların təmir edilməsi və yenilərinin tikintisi	Rayon İcra Hakimiyyəti	800	170	230	400	-	800	
	CƏMİ		6754	1085	3835	1834	2175	4579	

293

IV. Azərbaycan Respublikasının Zaqatala rayonu üzrə									
4.1	Rayonun mərkəzi xəstəxanasının əsaslı təmiri və müasir diaqnostika avadanlıqları ilə təchiz edilməsi	Səhiyyə Nazirliyi	730	30 (layihə işləri üçün)	350	350	-	730	
4.2	Rayonun Qardax, Danacı, Əli Bayramlı, Suvagil və Muxax kənd xəstəxanalarının, Mamrux, Lahic, Muğanlı və Gözbarax həkim məntəqələrinin əsaslı təmir edilməsi	Səhiyyə Nazirliyi	465	25 (layihə işləri üçün)	220	220	465	-	
4.3	Rayonun Makov kəndində 240 şagird yerlik məktəbin tikintisi	Təhsil Nazirliyi	380	-	380	-	-	380	
4.4	Rayonun Qumir kəndində 240 şagird yerlik məktəbin tikintisi	Təhsil Nazirliyi	380	-	380	-	-	380	
4.5	Rayonun Danacı kəndində (3 nömrəli məktəb üçün) 200 şagird yerlik yeni məktəbin tikintisi	Təhsil Nazirliyi	300	-	300	-	-	300	
4.6	Zaqatala şəhər 2 və 3 nömrəli, Dlabad qəsəbə 1 nömrəli və Aşağı Tala kənd 3 nömrəli orta məktəblərinin əsaslı təmiri	Rayon İcra Hakimiyyəti	600	-	600	-	-	600	
4.7	Rayonun Mamrux kəndində 40 yerlik uşaq bağçasının tikintisi	Rayon İcra Hakimiyyəti	120	-	120	-	-	120	
4.8	Ümumi uzunluğu 45 km olan kəndərarə yollarının təmir edilməsi	Nəqliyyat Nazirliyi	550	250	300	-	-	550	
4.9	Zaqatala şəhərindəki qala divarlarının bərpası	Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi	100	50	50	-	-	100	
4.10	Zaqatala şəhər mədəniyyət evinin əsaslı təmiri	Rayon İcra Hakimiyyəti	150	-	50	100	-	150	

İşlərin 2006-2008-ci illərdə bəyənəlxatq maliyyə institutlarının kreditləri hesabına yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuş									
4.11	Zaqatala şəhərinin içməli su və kanalizasiya sistemində yenidənqurma işlərinin aparılması	"Azərsu" Şəhərdar Cəmiyyəti	270	135	135	-	-	270	
4.12	Əhalinin içməli su tələbatını ödəmək üçün quyuların qazılması (10 kənd)	"Azərsu" Şəhərdar Cəmiyyəti	2006-cı ildə 400 pm band tikintisi üçün investisiya proqramı daxilində dövlət büdcəsindən 300 min manat vəsait ayrılıb, 2006-2008-ci illərdə Asiya İnkişaf Bankının krediti hesabına 1548,6 pm sahibkarlığın inkişafının yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur	480	-	240	240	-	480
4.13	Muxax, Tala və Katex çaylarında Asiya İnkişaf Bankının krediti hesabına 1548,6 pm sahibkarlığın inkişafının yerinə yetirilməsi	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	206	-	100	106	206	-	Kredit hesabına
4.14	Ofisin sahələrinin suvarma suyunu olan tələbatının ödənilməsi üçün 20 subarizasiya quyusunun qazılması	Meliorasiya və Su Təsərrüfatı ASC	820	-	400	420	820	-	Kredit hesabına
4.15	Zaqatala rayonu üzrə 30 ədəd, o cümlədən, 630 KVA-ıq 1 ədəd, 400 KVA-ıq 1 ədəd, 250 KVA-ıq 3 ədəd, 160 KVA-ıq 10 ədəd və 100 KVA-ıq 10 ədəd, 63 KV-ıq 5 ədəd transformatorların quraşdırılması	"Azərenerji" SC	800	-	600	200	800	-	Kredit hesabına
4.16	Zaqatala rayonu üzrə ümumi uzunluğu 101,2 km, o cümlədən 11,2 km 35 KV-ıq, 30 km 10 KV-ıq, 60 km 0,4 KV-ıq elektrik xətlərinin yenidən qurulması	"Azərenerji" SC	1000	-	300	700	1000	-	Kredit hesabına
4.17	Zaqatala şəhərinin və ətrafının 200 km 0,4 KV-ıq şəbəkəsinin "SİP" kabeli ilə çəkilməsi və sayğaclaşdırılması	Rayon İcra Hakimiyyəti	7351	490	3245	3616	2291	5060	
4.18	Zaqatala şəhərinin şəhərdaxili yollarının təmir edilməsi və yeni yolların tikintisi	Rayon İcra Hakimiyyəti	32116	3340	16888	11988	10096	22020	
	YEKUN								

Önemli haldır ki, prezidentimizin əlavə tədbirlər planı mətbuatda dərc olunan kimi regionun ayrı-ayrı rayonlarında geniş müzakirə edilir, həyata keçiriləsi konkret tədbirlər planı işlənib hazırlanır. Bu baxımdan regionun Balakən rayonunda keçirilmiş müzakirələr və irəli sürülmüş arzu və təkliflər diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir.

Balakən rayonunda Prezident İlham Əliyevin "Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında" 2006-cı il 1 iyun tarixli sərəncamından irəli gələn vəzifələr geniş müzakirə olunmuşdur. Rayon fəalları vurğulamışlar ki, idarə və müəssisə rəhbərlərinin, sahibkarların, ictimaiyyətin nümayəndələrinin iştirak etdikləri tədbirdə Balakən Rayonu İcra Hakimiyyətinin başçısı çıxış edərək bildirmişdir ki, Prezident İlham Əliyevin aprelin 12-də Balakən rayonunda keçirdiyi görüşlər, verdiyi tapşırıq və tövsiyələr rayonun sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının təməlini qoymuşdur.

Müşavirədə çıxış edən nətiqlər ölkəmizin başçısının bölgəyə səfərinin yekunları ilə bağlı imzaladığı sərəncamın rayonun sosial-iqtisadi inkişafının daha da sürətlənməsində və mövcud problemlərin mühüm rol oynayacağına əmin olduqlarını bildirmişlər. Müşavirədə Balakən ictimaiyyəti adından Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə müraciət qəbul olunmuşdur. Müraciətdə deyilir:

"Möhtərəm Prezident!

Balakən rayonu ictimaiyyəti iftixar hissi ilə qeyd edir ki, hazırda müstəqil Azərbaycan Respublikasında ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulmuş dövlət quruculuğu prosesi Sizin rəhbərliyiniz altında uğurla davam etdirilir. Müstəqilliyimizin əbədi olduğuna inanan Azərbaycan xalqı ötən illərdə bərqərar edilmiş ictimai-siyasi sabitlik və əmin-amanlıq şəraitində yeni iqtisadi yüksəliş dövrünə qədəm qoymuşdur. Ölkəmizin sosial-siyasi siması ilbəl dəyişir, yeniləşir. Azərbaycan regionu lider dövlətinə çevrilir. Bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvü olan Azərbaycan dünya dövlətləri arasında öz layiqli yerini daha da möhkəmləndirir.

İqtisadiyyatın tarazlı inkişafına yönəldilmiş tədbirlər baxımından Sizin 2004-cü il 11 fevral tarixli fərməninizlə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)" xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dövlət Proqramının icrası, həyata keçirilən tədbirlər, görülən təxirəsalınmaz işlər öz bəhrəsini verməkdədir.

Cənab Prezident!

Bu ilin aprel ayında rayonumuzda olarkən ictimaiyyətlə görüşünüz zamanı söylədiyiniz proqram xarakterli nitqinizdən irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün rayon icra hakimiyyəti tərəfindən xüsusi tədbirlər planı hazırlanmış və icrasına başlanılmışdır. Rayonun inkişafı üçün müvafiq infrastrukturun yaradılması diqqət mərkəzindədir.

"Azərbaycan Respublikasının Şəki şəhərinin, Balakən, Qax və Zaqatala rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair əlavə tədbirlər haqqında" 2006-cı il 1 iyun tarixli sərəncamınız rayonumuzda böyük razılıq hissi ilə qarşılanmış, əhalidə ruh yüksəkliyi yaratmışdır. Bu sərəncam ictimaiyyət tərəfindən Sizin bu bölgənin iqtisadi inkişafına, xalqın maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına göstərdiyiniz böyük qayğının bariz nümunəsi kimi qiymətləndirilir.

Möhtərəm Prezident!

Balakən ictimaiyyəti Sizi əmin edir ki, fərman və sərəncamlarınızın, rayonumuzda olarkən verdiniz tapşırıq və tövsiyələrin layiqincə yerinə yetirilməsi, rayonun sosial-iqtisadi inkişafı üçün bütün qüvvələr səfərbər olunacaq və mövcud imkanlardan səmərəli istifadə ediləcəkdir. Sizin söylədiyiniz kimi, Balakən və balakənlilər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində həmişə olduğu kimi, yenə də fəal rol oynayacaqlar".

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	3
FƏSİL I. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinin elmi-nəzəri və metodolodji əsasları	
1.1.Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın müasir səviyyəsi	14
1.2.Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinin obyektiv zəruriliyi	26
1.3.Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirən kompleks tədbirlər	50
FƏSİL II. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi yolları	
2.1. Şəki-Zaqatala regionunda təbii və iqtisadi potensialın səmərəli istifadə edilməsində tətbiq olunan metodlar	70
2.2. Şəki-Zaqatala regionunda yeraltı və yerüstü sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi yolları.....	88
2.3. Şəki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişafın idarə olunma modelləri və onların xüsusiyyətləri...	128
FƏSİL III. Şəki-Zaqatala regionunda istehsal, emal və infrastrukturun proqnozlaşdırılması	
3.1. Şəki-Zaqatala regionunda məhsul istehsalının sürətləndirilməsinin proqnozlaşdırılması.....	154
3.2. Şəki – Zaqatala regionunda emal və infrastruktur sahələrinin inkişafının proqnozlaşdırılması...	181

3.3. Şeki-Zaqatala regionunda sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarının hazırlanmasında beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsinin rolu və əhəmiyyəti.....	202

FƏSİL IV. Şeki-Zaqatala regionunda ictimai birlik mərkəzlərinin fəaliyyəti və onların proqnozları

4.1. Biznes və innovasiyanın mahiyyəti və məzmunu.	220
4.2. Biznes və Innovasiya Mərkəzinin regionların sosial-iqtisadi inkişafında rolu	223
4.3. Biznes və innovasiyanın fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi proqnozları	229

FƏSİL V. Regionların sosial-iqtisadi inkişafında rabitə və informasiya texnologiyalarının rolu və əhəmiyyəti

5.1. Azərbaycanda rabitənin inkişafının sosial-iqtisadi xarakteristikası.....	236
5.2. Regionlarda rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafında yeni mərhələ.....	246
5.3. Rabitənin və informasiya texnologiyalarının elektronlaşdırılması.....	263
Nəticə və təkliflər	277
Monoqrafiyaya verilmiş rəylər	281
Regionların sosial-iqtisadi inkişafına yeni qayğı.....	286

QEYD ÜÇÜN

Monoqrafiyanın hazırlanması üçün məlumatların toplanmasında lazımi kömək göstərdikləri və dəyərli məsləhətlər (təvsiyələr) verdikləri üçün Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəhbərliyi və müəlliflər qrupu Şəki, Zaqatala, Qax, Balakən, Oğuz və Qəbələ rayonlarının İcra Hakimiyyətləri başçılarına, şəhər, rayon, kənd bələdiyyə sədrlərinə, eləcə də rayon, qəsəbə və kənd icra nümayəndələrinə dərin minnətdarlığını bildirir.

Əbülfəz Cəbrayıl oğlu Qasımov
iqtisad elmləri doktoru, professor

Həsən Abid oğlu İsrailov
professor

Elşən Mahmud oğlu Hacızadə
iqtisad elmləri namizədi

Elman Ağa oğlu Ağayev
elmi işçi

Regionların sosial-iqtisadi inkişaf problemləri
(Şəki-Zaqatala regionu təmsalında)

(Monoqrafiya)

Çapa imzalanıb: 22.06.2006. Kağız formatı: 60x90 ¹/₁₆.
Həcmi: 19 ç.v. Sayı: 500. Sifariş 110.

«İqtisad Universiteti» nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6.

metbəesində çap olunub